

İstanbul
GEDİK
University

ISSN: 2651-5229
ISSN: 2791-6839 (çevrimiçi)

International Journal of
Economics Administrative
and Social Sciences

IJEASS

Cilt:5 - Sayı:2 - Yıl: 2022

İstanbul Gedik Üniversitesi / Istanbul Gedik University

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Dergisi

International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences (IJEASS)

2022 Temmuz Cilt: 5 Sayı:2

IJEASS, yılda iki kez yayımlanan hakemli dergidir.

IJEASS is a peer-reviewed journal published twice a year.

Dili: Türkçe – İngilizce

Language: Turkish – English

ISSN: 2651-5229

ISSN: 2791-6839 (çevrimiçi)

İMTİYAZ SAHİBİ / PUBLISHER

Prof. Dr. Ahmet Kesik

Istanbul Gedik University

YÖNETİCİ / MANAGER

Gülperen Kordel

Istanbul Gedik University

EDİTÖR / EDITOR

Prof. Dr. Şakir Dinçşahin

Istanbul Gedik University

EDİTÖR YARDIMCILARI/ ASSISTANT EDITORS

Asst. Prof. Ahmet Erkasap

Istanbul Gedik University

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Nerma Zaimovic

Istanbul Gedik University

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Antonina Nemtinova

Istanbul Gedik University

GRAFİK VE MİZANPAJ / GRAPHIC DESIGN AND LAYOUT

Sonad Tanyel

Istanbul Gedik University

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali Tekin, Istanbul Gedik University (Uluslararası İlişkiler Alan Editörü)

Prof. Dr. Alper Güvel, Istanbul Gedik University

Prof. Dr. Mehmet Erkan, Istanbul Gedik University

Prof. Dr. Tolga Arıca, Hasan Kalyoncu University

Prof. Dr. Beliz Ülgen, İstanbul Ticaret University

Prof. Dr. Ödül Celep, Işık University

Assoc. Prof. Umut Türem, Boğaziçi University

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Cemil Oktay, Istanbul University
Prof. Dr. Ahmet İçduygu, Koç University
Prof. Dr. Senem Aydın-Düzgit, Sabancı University
Prof. Dr. Cengiz Çağla, Yıldız Technical University
Prof. Dr. Gülsevil Alpagut, Istanbul University
Prof. Dr. Kerim Atamer, Istanbul Gedik University
Prof. Dr. Özlem Tür, Middle East Technical University
Prof. Dr. Mehmet Akif Okur, Yıldız Technical University
Prof. Dr. M. H. Ilias, Mahatma Gandhi University
Prof. Dr. Mustafa Türkeş, Middle East Technical University
Prof. Dr. Demet Lüküslü, Yeditepe University
Prof. Dr. Ali Ergur, Galatasaray University
Prof. Dr. Çınar Özen, Ankara University
Prof. Dr. Erol Demir, Ankara University
Prof. Dr. Ahu Tuba Karabulut, Istanbul Ticaret University
Prof. Dr. Alkan Soyak, Marmara University
Prof. Dr. Meral Elçi, Gebze Technical University
Prof. Dr. Alev Katrinli, Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Serdar Pırtini, Marmara University
Assoc. Prof. Andrea Ionescou, Evora University
Assoc. Prof. Ali Coşkun, Boğaziçi University
Assoc. Prof. İlker Aytürk, Bilkent University
Assoc. Prof. Umut Uzer, Istanbul Technical University
Dr. Stephen R. Goodwin, Oglethorpe University
Dr. Nikos Christofis, Shaanxi Normal University
Dr. Tomasz Stepniewski, The John Paul II Catholic University of Lublin

AMAÇ VE KAPSAM / AIMS AND SCOPE

IJEASS, sosyal bilimler alanında özgün bilimsel araştırma ve değerlendirmelere yer vererek alandaki bilimsel birikime katkı sağlamayı ve disiplinler arası çalışmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ekonomi, işletme, uluslararası ticaret, finans, yönetim, pazarlama, psikoloji, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, hukuk ve ilgili alt-alanlarda çalışmalara yer vermektedir. Dergi özgün araştırma ve teorik makaleleri, istatistiksel analizleri, inceleme / derleme makalelerini ve kitap eleştirilerini yayımlamaktadır.

International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences aims to contribute to the existing academic literature and encourage interdisciplinary work through publishing original research and review. It includes studies in economics, business, international trade, finance, management, marketing, psychology, sociology, international relations, political science, public administration, law, and related sub-fields. The journal publishes original research and theoretical articles, statistical analyses, review articles, and book reviews.

İstanbul Gedik Üniversitesi – İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Cumhuriyet Mah. İlkbahar Sk.

Yakacık

Kartal/İSTANBUL

E-Mail: ijeass@gedik.edu.tr

İstanbul Gedik Üniversitesi'nin resmi yayın organıdır.

Her Hakkı Saklıdır. Makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

All rights reserved.

Authors are fully responsible for their papers.

YAYIN KURULUNDAN / EDITORIAL

Değerli Okurlar,

İstanbul Gedik Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından yayımlanan International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences'in (IJEASS) yeni sayısını okuyucularla buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. IJEASS'ın bu sayısında "Barışçıl Gösterilerden Silahlı Çatışmaya: Suriye İç Savaşı Örneği", "Politik Ekolojik Bir Mesele Olarak İklim Mültecileri", "İzmir'de Yahudi Kadınlar Arasında Kurtuluş Arayışı" ve "Türkiye'de Elektrik Enerjisi Tüketimi ve Seçilmiş Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı" başlıklı dört eser yer almaktadır. Yılda iki kez yayımlanan ve Türkçe ve İngilizce makalelerin kabul edildiği dergimizin Haziran 2023 sayısı için makalelerinizi bekliyoruz.

Dear Readers,

We are delighted to bring out the new issue of the International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences (IJEASS), published by Istanbul Gedik University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences. This issue includes four articles: "From Peaceful Protests to an Armed Conflict: The Case of Syrian Civil War", "Climate Refugees as a Political Ecological Issue", "Quest of Emancipation among Jewish Women in Izmir", and "The Relationship Between Electrical Energy Consumption and Selected Economic Indicators in Turkey: ARDL Boundary Test Approach". New submissions for June 2023 issue are welcomed for IJEASS. The journal is published twice a year and articles both in Turkish and in English are accepted.

İçindekiler / Contents

IJEASS 2022, 5(2)

Editör Notu

Editorial i

Araştırma Makalesi / Research Article

Barışçıl Gösterilerden Silahlı Çatışmaya: Suriye İç Savaşı Örneği

From Peaceful Protests to an Armed Conflict: The Case of Syrian Civil War

Ayhan SARI..... 1-14

Politik Ekolojik Bir Mesele Olarak İklim Mültecileri

Climate Refugees as a Political Ecological Issue

İbrahim Oğulcan ERAYMAN.....15-32

Quest of Emancipation among Jewish Women in Izmir

İzmir'de Yahudi Kadınlar Arasında Kurtuluş Arayışı

Efrat AVIV..... 33-66

Türkiye'de Elektrik Enerjisi Tüketimi ve Seçilmiş Ekonomik Göstergeler

Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

The Relationship Between Electrical Energy Consumption and Selected Economic

Indicators in Turkey: ARDL Boundary Test Approach

Nilay UYAR KALFA..... 67-82

Barişıl Gösterilerden Silahlı atışmaya: Suriye İç Savaşı rneęi¹
From Peaceful Protests to an Armed Conflict: The Case of Syrian Civil War

Ayhan Sarı²

z

Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının bir uzantısı olarak 2011 yılında başlayan Suriye'deki gösteriler, kısa bir süre içerisinde önce silahlı bir çatışmaya, sonrasında da mezheplerin de müdahil olduğu etnik bir iç savaşa dönüşmüştür. İstanbül ve Gaziantep'te 41 Suriyeli mülteci ile yapılan mülakatlardan edinilen bulgular ve ikincil kaynaklar ışığında barişıl gösterilerin nasıl kanlı bir iç savaşa dönüştüğü incelenmiştir. Araştırma sonucunda Mart 2011 yılında Dara kentinde başlayan protestoların Arap Baharı'ndan etkilendiği, Suriyelilerin büyük çoğunluğunun bu gösterileri desteklediği anlaşılmaktadır. Bu gösterilerde daha fazla özgürlük, daha iyi yaşam standartları, baskıcı ve yozlaşmış rejimden kurtulma isteğinin ön planda olduğu görülmektedir. Halkın büyük çoğunluğunun karşısında olduğunu idrak eden Esad rejimi ise muhalefeti bölme, başta Aleviler olmak üzere Sünniler haricindeki azınlıkları kendi safına çekebilmek adına ordu ve şebbiha milis gleri vasıtasıyla şiddeti bir araç olarak kullanarak gösterileri silahlı bir çatışmaya çevirmek için abalamış ve başarıya ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, İ Savaş, Arap Baharı, Ayaklanma

Abstract

The insurgency in Syria, which started as an offset of Arap Spring in 2011, turned into an armed conflict in a short period and evolved into a full-scale ethnic conflict afterwards. The alteration from peaceful protests to civil war is investigated considering the findings acquired from the interviews conducted in İstanbl and Gaziantep with 41 Syrian refugees and secondary sources. The results indicate that the protesters were affected by the Arap Spring, and most of the Syrian population supported the insurgency. They opposed to the suppression and corruption of the regime and chanted for democracy and better living conditions. The

¹ Bu alışma yazarın doktora tezinden retilmiştir.

² Dr., ayhan9021@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8752-7205

Assad regime realized that most Syrians were against their rule and strived to divide the opposition and obtain the support of the Alawites and other minorities. For this purpose, the regime used violence via the military and the Shabbihas and were successful in their strategy.

Keywords: Syria, Civil War, Arab Spring, Insurgency.

Giriş

Halk ayaklanmaları tarihte sıkça tekrarlanan ve günümüze kadar farklı biçimlerde ortaya çıkmış ve güncelliğini koruyan bir olgudur. 2010 yılında Tunus'ta meydana gelen halk ayaklanması her ne kadar ilk bakışta baskı altında ezilen ve yoksullukla boğuşan bir halkın isyanı gibi gözükse de bölgede yaşanan zincirleme isyanın ilk adımı olması açısından da tarihte özgün yerini edinmiştir. Ruhsatsız sebze sattığı için güvenlik güçleriyle tartışan ve sonrasında kendisini yakarak Tunus'taki devrimin sembolü haline gelen Muhammed Buazizi ile başlayan ayaklanmalar, sonrasında önce Libya'ya akabinde Mısır'a ve oradan da 2011 yılında Suriye'ye sıçramıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmaları silsilesi her ülkede Tunus gibi barışçıl bir şekilde otoriter rejimin kilit figürlerinin ülkeden kaçması ve demokrasi ile sonuçlanmamıştır. Bazen Libya ve Mısır örneğinde olduğu gibi kısa sürede sonuçlanan silahlı çatışmalara evrilmiştir. Kimi zaman da Suriye örneğinde olduğu gibi yıllardır devam eden bir iç savaşa dönüşerek binlerce insanın hayatına ve milyonlarca insanın hem iç göç hem de dış göçe zorlanmasına sebep olmuştur.

Bu çalışmada Suriye iç savaşı Arap Baharı ile başlayan ve Ortadoğu bölgesine yayılan zincirleme halk ayaklanmalarının bir parçası olarak değerlendirilerek bu savaşın öncesi, barışçıl protestolar olarak ortaya çıkan ilk evresi ve süreç içerisinde nasıl kanlı bir iç savaşa dönüştüğü incelenmiştir. 2011 yılında başlayan ayaklanmaların Arap Baharı'ndan etkilenip etkilenmediği, ilk protestoların hangi sebeplerden ötürü meydana geldiği, Suriye halkını oluşturan farklı toplumsal yapıların bu gösterilere nasıl tepkiler verdiği, barışçıl gösterilerin 2011 yılından 2012 yılına geçilirken nasıl silahlı bir çatışmaya dönüştüğü incelenen konular arasındadır. Savaşın barışçıl gösteriler olarak başladığı ilk anlardan zaman içerisinde uğradığı dönüşümlere kadar olan süreç incelenerek 'barışçıl bir gösterinin nasıl kanlı bir çatışmaya dönüştüğü' sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Araştırma çerçevesinde 2019 yılında İstanbul ve Gaziantep'te yaşayan 41 Suriyeli mülteci ile mülakat yapılmış, ayrıca başta Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Suriye hakkında 2011 yılından günümüze kadar oluşturduğu raporlar ve diğer ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır.*

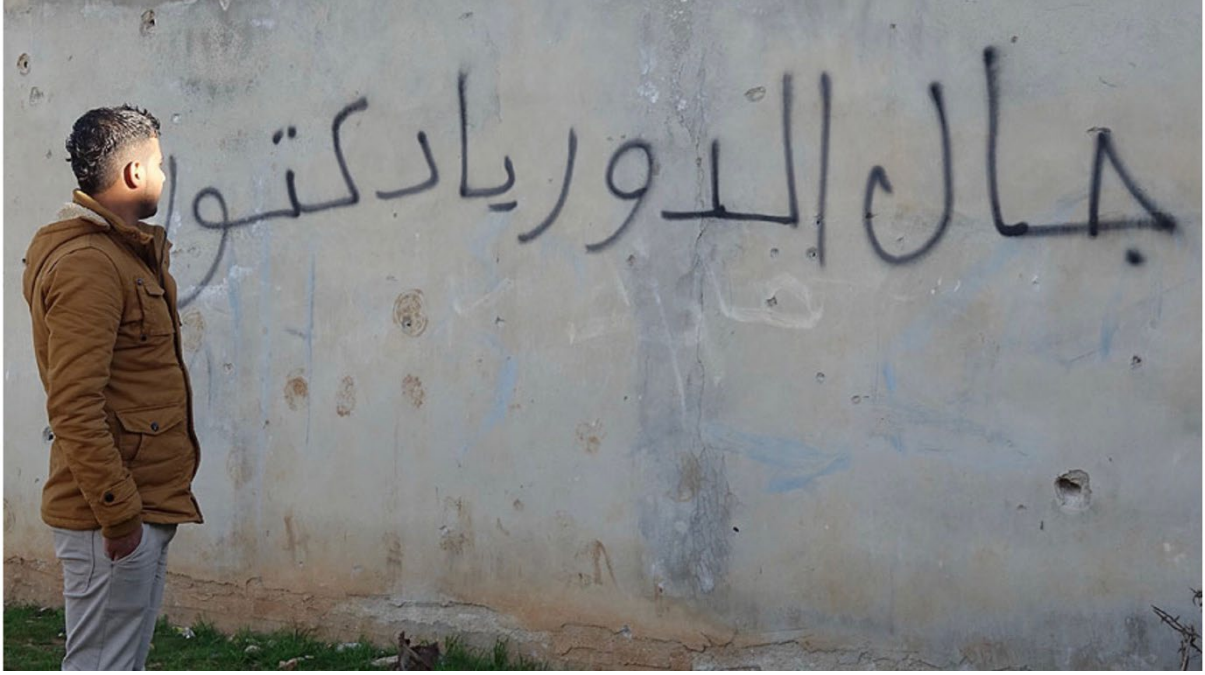
Öncelikle Suriye'de 2011 yılında başlayan gösterilerin nerede ve nasıl başladığı ayrıntılarıyla incelenmiştir. Sonrasında bu gösterilerin Arap Baharı'ndan nasıl etkilendiği sorusuna ışık tutulmuştur. Akabinde Suriye halkının büyük oranda neden gösterileri desteklediği sorusu araştırılarak ayaklanmanın nasıl kısa bir süre içinde ülke geneline yayıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bir sonraki

adımda protestoların ne gibi bir süreç sonucunda hangi dinamikler vasıtasıyla silahlı bir çatışmaya dönüştüğü araştırılmıştır. Çalışma genel bir değerlendirme içeren sonuç bölümüyle nihayete erdirilmiştir.

Arap Baharının Ayak İzleri: Dara Kentindeki İlk Ayaklanma

Suriye’de iç savaşa dönüşen protestoların altında yatan sebepleri ve Suriye genelinde nasıl kısa bir zamanda oldukça yoğun bir destek bulduğu sorusunu incelemeyi önce gösterilerin fitilinin ateşlendiği Dara kentine odaklanılacaktır. Dara kentinde başlayan protestolar mülakata katılan bireylerin tamamı tarafından Suriye’deki ayaklanmanın ilk adımları olarak değerlendirilmektedir. Arap Baharı ve Suriye’deki ayaklanmalar arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilmek adına Dara kentinde meydana gelen olayların incelenmesi gerekmektedir. Bir katılımcı, Arap Baharı ve Suriye’de yaşanan ayaklanmalar arasındaki ilişkiyi değerlendirirken Suriye’deki insanların 1970’lerden itibaren büyük bir baskı altında yaşamak zorunda kaldıklarını, duvarların dahi kulakları olabileceğini düşünecek kadar mevcut rejimden ve istihbarat birimlerinden korktuklarını fakat Arap Baharı’nın oluşturduğu yeni dalga ile bu korkularını yenip rejime karşı ayaklanabildiklerini anlatmaktadır (Zübeyr, Mülakat, 30 Haziran 2019).

Arap Baharı’nın Suriye’de yaşanan protestoları etkilediği sonucuna varabilmek adına elde edilebilecek en güvenilir delilleri Dara kentinde yaşanan olaylar barındırmaktadır. Dara kentinde meydana gelen olaylar katılımcılara sorulduğunda verilen cevapların tamamı bir duvar yazısında birleşmektedir. Katılımcıların birçoğunun anlattığına göre (Sefer, Mülakat, 29 Temmuz 2019; Esved, Mülakat, 26 Temmuz 2019; Salih & Musa, Mülakat, 5 Mayıs 2019), Hüsnü Mübarek’in Mısır’da devrilmesi akabinde telefon görüşmesi gerçekleştiren iki kadın, Mısır’da yaşanan olayları konuştuktan sonra ‘sıra bizimkide’ anlamında bir yorumda bulunmuş ve bu görüşmelerini dinleyen istihbarat birimleri bu iki kadını gözaltına almıştır. Gözaltına alınan kadınların saçları sıfıra vurularak serbest bırakılmıştır. Kadınlara yapılan bu muamele sonrasında tepkilerini dile getirmek isteyen, içlerinde bu kadınların da akrabaları olmak üzere bulunan 15 kadar genç okullarının duvarlarına ‘ey doktor sıra sende’ yazmış ve Mısır’daki Hüsnü Mübarek’ten sonra devrilme sırasının kendisi de bir doktor olan Beşar Esad’da olduğunu ima etmişlerdir:

Resim 1: ‘Ey doktor sıra sende’.

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-halk-ayaklanmalarinin-fitulini-atesleyen-genc-aaya-konustu/1088452>

Zamanın Dara Valisi ve aynı zamanda Beşar Esad’ın kuzeni olan Rami Makhlof, duvar yazısına karşı bir reaksiyon olarak 15 genci tutuklamıştır. Bölgenin önde gelen insanları ve aşiret reisleri bir araya gelerek valinin yanına gitmiş ve çocukların serbest bırakılmasını talep etmişlerdir. Vali Makhlof, çocukların serbest bırakılmasını talep eden insanlara evlerine dönmelerini ve kendilerine yeni çocuklar yapmalarını tavsiye etmiş ve devamında eğer kendileri çocuk yapmaktan acizlerse adamlarını eşlerinin yanına yollayabileceğini söylemiştir. Bu ağır hakaretin akabinde çocuklarının serbest bırakılması için valinin yanına gelen insanlar sarıklarını çıkartarak valinin ofisinde bırakmış ve böylece kendi kültürlerince valinin yönetimine savaş açtıklarını ilan etmişlerdir. Dara kentinde Mart 2011 yılında protestolar, bu olaylar silsilesi akabinde başlamıştır. Mülakata katılan insanların ekseriyetinin anlattığı ve protestoların ilk adımı olarak gösterdiği bu olay, ikincil kaynaklar tarafından da tasdik edilmektedir (Leenders, 2012; Pearlman, 2016a; UNHRC 2011). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu (*United Nations Human Rights Commission-UNHRC*) 2011 yılında hazırladığı bir raporda Dara’da yaşanan olayları şu şekilde özetlemiştir: ‘*Barışçıl protestolar Mart ayının ortalarında devlet binalarına duvar yazıları yazan bir grup çocuğun tutuklanması ve işkence görmelerine tepki olarak Dara kentinde başlamıştır. Rejim kuvvetlerinin barışçıl gösterilere sert bir şekilde bastırması, bir cenaze merasimine katılanlara ateş etmesi sonucunda Dara’daki protestoculara destek olmak adına Şam, Humus ve İdlib’de gösteriler meydana gelmiştir* (UNHRC, 2011, s. 8).’

Gösterilerin Dara’da ne şekilde başladığı ve sonrasında ülke geneline yayıldığı, protestocuların direk veya dolaylı bir şekilde Arap Baharı’ndan etkilendiklerine işaret etmektedir. Arap Baharı’nın katalizör etkisi sadece mülakata katılan insanlarca değil, diğer bilimsel çalışmalarca da kabul gören bir olgudur (Hinnebusch, 2012; No 108, 2011). Suriyeliler Arap Baharı’ndan etkilenmiş ve diğer ülkelerde yaşanan değişimlerin bir benzerinin kendi ülkelerinde gerçekleşmesi ümidiyle gösterilere katılmıştır (Droz-Vincent, 2014; Nasser, 2013). Bundan dolayı birçok araştırmacı Suriye iç savaşını incelerken olayları yaşananların Arap Baharı’nın bir uzantısı olarak görmekte ve değerlendirmelerini bu yönde şekillendirmektedirler (Abbas, 2011; Leenders, 2013). Sonuç olarak Suriye’de iç savaşa dönüşen barışçıl protestoları tetikleyici unsurun Arap Baharı olduğu görülmektedir. Bir sonraki bölümde Dara kentinde başlayan protestolara neden Suriye halkının çok kısa bir süre içinde karşılık verdiği ve barışçıl gösterilerin ülke geneline yayılma ve geniş halk kitleleri tarafından desteklenme sebepleri incelenmektedir.

Suriyeliler Neden Ayaklandı?

Suriyelilerin neden ayaklandığını mülakatlardan edinilen bilgiler ve ikincil kaynaklar ışığında detaylı bir şekilde incelemeye önce Gurr’un ‘insanlar neden ayaklanır’ sorusuna cevap aradığı eserinde öne sürdüğü ‘göreceli yoksunluk’ teorisine değinmek, yaşanan olaylara genel bir çerçeve çizme babında faydalı olacaktır. Gurr, göreceli yoksulluğu şöyle tanımlamaktadır: ‘*göreceli yoksulluk, insanların fayda beklentileri ile fayda kapasiteleri arasındaki çelişkidir...Sosyal şartlar insanların beklentilerini yükseltirken imkanlarını da aynı oranda arttırmıyorsa, insanların memnuniyetsizlikleri yoğunlaşır*’ (Gurr, 1970, s. 13). Gurr, bu memnuniyetsizlikten yola çıkarak siyasal şiddetin üç aşaması olduğunu iddia eder. İlk adım, memnuniyetsizliğin ortaya çıkışıdır. İkinci adım, memnuniyetsizliğin siyasallaştırılmasıdır. Son adım ise siyasal aletlere ve araçlara karşı harekete geçmektir (Gurr, 1970, ss. 12-13).

Suriye vakasına geri dönersek, aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere, halkın mevcut durumdan hoşnut olmadığı açıktır. Fakat asıl önemli soru, Suriye’de 1980’lerden bu yana devam etmekte olan baskıcı rejime neden şimdi (2011 yılında) isyan edildiği, yani Gurr’un teorisindeki ikinci adımının Suriye özelinde açıklanmasıdır. Yukarıdaki bölümde açıklandığı üzere, Suriye’deki gösterileri tetikleyici unsurun Arap Baharı olduğu görülmüştür ve insanlar Arap Baharının estirdiği özgürlük ve demokrasi rüzgarından etkilenmiştir. Bunların altında yatan sebeplerin ne olduğu, insanların memnuniyetsizliğinin neden kaynaklandığı sorusu araştırılması gereken bir diğer önemli unsurdur. Bu çalışma çerçevesinde yapılan mülakatlar sonucunda insanların özgürlüklerinin kısıtlanması, yoksulluk, yolsuzluk, siyasal ve sosyal baskı, ayrımcılık ve yetersiz yerel hizmetler Suriyeli insanların rahatsızlıklarının başlıca sebepleri arasında yer almaktadır.

Yolsuzluk ve baskı, mülakata katılan insanların en fazla öne sürdüğü sebeplerin başında gelmektedir. Bir katılımcı, Suriye'nin petrol kaynakları olmasına rağmen Esad rejimi haricinde halkın bu zenginliklerden faydalanamadığını iddia etmekte ve rüşvet ile adam kayırmacılığın ülkede çok yaygın olduğunu söylemektedir (Esved, Mülakat, 26 Temmuz 2019). Başka bir katılımcı ülkede yaşanan yolsuzluğu tasvir edebilmek adına rejimi mafya örgütüne benzetmekte ve yolsuzluk ile baskıyı protestoların iki ana sebebi olarak öne sürmektedir (Hamza, Mülakat, 19 Temmuz 2019).

Protestoların altında yatan sebepler ile ilgili katılımcılara sorulan sorulara verilen cevaplarda yolsuzluk ve baskıyı takip eden diğer ana sebeplerden bir tanesi olarak yoksulluk ön plana çıkmaktadır. Kötü yaşam koşulları, işsizlik ve bozuk ekonomi insanları ayaklanmaya sevk etmiştir (Sefer, Mülakat, 29 Temmuz 2019). Toplu taşıma, çöp toplama vb. yerel hizmetlerin dışarıdan bakıldığında ilk aşamada basit gibi gözüken fakat yerel halkın yaşam koşullarını aşırı bir biçimde olumsuz manada etkileyen hizmetlerin eksikliği de insanların sabırlarını taşıran bir başka unsurdur (Talha, Mülakat, 14 Mayıs 2019; Kemal, Mülakat, 7 Haziran 2019).

Yolsuzluk, yoksulluk, baskı ve özgürlük talebinin protestoların altında yatan ana sebepler olduğuna dair bulgular ikincil kaynaklarca da desteklenmektedir. Diğer araştırmacılara göre de göstericilerin ana taleplerinden bir tanesi ve değiştirmek istedikleri unsurların başında gelen temel nedenlerden biri siyasal özgürlük talebidir (Droz-Vincent, 2014; Editors, 2011; İsmail, 2011). Sadece baskı altında olan Sünniler değil, Suriye toplumunu oluşturan diğer etnik kimlikler olan Aleviler, Hristiyanlar, Dürzüler ve İsmaililer de gösterileri desteklemiş, Esad rejiminden duydukları rahatsızlıkları dile getirmiş (Stolleis, 2015; No 108, 2011) ve demokrasi taleplerini gösterilerde açık bir biçimde attıkları sloganlarla belirtmiştir (Corstange & York, 2018). Rejimin toplum üzerinde kurduğu baskı da diğer çalışmalar tarafından tespit edilen ve protestoların ortaya çıkma sebepleri arasında gösterilen unsurlar arasında yer almaktadır (Pearlman, 2016b; SCPR, 2014). Kısacası, siyasal hakların ve insan haklarının Suriyelilerin ülke genelinde gösterilere büyük ilgi göstermesinin ana nedenleri arasında yer aldığı görülmektedir (İsmail, 2011, s. 542).

Mülakatlarda ön plana çıkan kötü ekonomik şartlar ve işsizlik konusu da ikincil kaynaklarca desteklenmekte ve 2011 yılında başlayan gösterilerin altında yatan sebepler arasında öne sürülmektedir. Özellikle Beşar Esad'ın 2000'li yıllarda göreve geldikten sonra başlattığı modernleşme hareketleri, tüccarlar, iş insanları ve zenginlerin lehine sonuçlar doğururken halkın ekonomik olarak alt tabakasında yer alan Suriyelilerin aleyhine olmuş ve ülkedeki ekonomik eşitsizliği körüklemiştir (Droz-Vincent, 2014, s. 35; No 108, 2011, ss. i-ii). Ekonomik koşulların özellikle alt sınıflar için giderek kötüleşmesi ve sınıflar arası eşitsizliğin artışı, insanların gösterilere olan desteğini arttırmıştır (Hinnebusch, 2012, s. 107; Nasser vd., 2013, s. 10).

Suriyelilerin 2011 yılında başlayan gösterilere verdiği kuvvetli desteğin altında yatan nedenlerin araştırılmasını bitirmeden önce, son olarak ülkede yaşanan mezhepsel ayrımcılığa değinmek ve bu ayrımcılığın gösterilerin çıkış sebepleri arasında olup olmadığının tartışılması gerekmektedir. Bu konuda mülakattan edinilen bilgilerin çoğunluğu, gösterilerin ilk aşamasında yukarıda belirtilen nedenlerin etkili olduğuna ve Sünniler ile Aleviler arasında yaşanan ayrımın, Sünnilerin uzun yıllar boyunca rejim tarafından ayrımcılığa maruz bırakılmasının, büyük bir rol oynamadığına işaret etmektedir (Sefer, Mülakat, 29 Temmuz 2019; Halid, Mülakat, 19 Temmuz 2019; Halil & Harun, Mülakat, 25 Temmuz 2019). Sünniler ile Aleviler arasında var olagelen ayrımcılıklar sorulduğunda, bunların en başında gelen ayrımcılık türünün devletin askeriye ve bürokrasi gibi önemli pozisyonlarının çoğunlukla Alevilerce doldurulmasıyla ve Sünnilerin bu pozisyonlardan sistematik bir şekilde uzak tutulması ile ilgilidir (Enes & Malik, Mülakat, 23 Temmuz 2019). Bir diğer önemli mesele de, Aleviler devlet ile olan işlerini devlet içerisinde yer alan diğer Aleviler vasıtasıyla rahat bir biçimde çözebilirken, Sünnilerin benzer problemlerini çözmekte önemli sorunlar yaşamasıdır (Ahmet & Ali, Mülakat, 19 Temmuz 2019).

Katılımcıların büyük çoğunluğu ülkede Alevilere ayrıcalık tanındığı ve Sünnilerin çeşitli ayrımcılık türlerine maruz kaldığını belirtmekle beraber, bunların protestoların çıkma sebepleri arasında olduğu fikrine katılmamaktadır (Cerrah, Mülakat, 3 Temmuz 2019; Hamza, Mülakat, 19 Temmuz 2019; Osman, Mülakat, 22 Temmuz 2019). Bazı Sünni katılımcılar savaş öncesinde birçok Alevi arkadaşları ve komşuları olduğunu belirtirken (Kemal, Mülakat, 6 Haziran 2019; Zübeyr, Mülakat, 30 Haziran 2019), başka Sünni katılımcılar da 2011 yılında başlayan olaylar öncesinde Alevi ve Sünniler arasında evliliklerin ülke genelinde yaygın olduğunu dile getirmektedir (Harun, Mülakat, 25 Temmuz 2019). Mülakatlarda edinilen bu bulgular ikincil kaynaklar ışığında incelendiğinde, literatürde iki farklı görüşün olduğu görülmekte ve bazı araştırmacılar mezhepsel ayrımcılığı protestoların çıkış sebepleri arasında göstermezken, diğerleri bunun 2011 yılında başlayan ayaklanmanın nedenleri arasında saymaktadır.

Bir grup görüş, mülakatlarda edinilen bulguları desteklemekte ve demokrasi taleplerini, artan sosyo-ekonomik eşitsizlikleri, kötü ekonomik koşulları ve rejimin baskıcı tutumunu protestoların çıkış sebepleri arasında zikretmektedir (Corstange & York, 2018, s. 443; Droz-Vincent, 2014, s. 33). Her ne kadar gösteriler esnasında mezhepsel ayrışma ile ilgili bazı emareler görülse de, göstericiler ısrarla bu iddiaları reddetmiş ve defaatle Suriye'nin birliği vurgusu yapmışlardır (İsmail, 2011, s. 543; Droz-Vincent, 2014, s. 46). Mezhepsel ayrışmanın protestoların çıkış sebepleri arasında yer almadığına dair savı destekleyen üç farklı bulgu vardır. Bunlardan birincisi ayaklanmanın çıkışından hemen önce ve sonrasında yapılan anket ve mülakatlardır. Örneğin, 2007-2010 yılları arasında bir çalışma, mezhepsel ayrımcılık ile ilgili çatışmaya varacak bir problem öngörmemektedir (Phillips, 2013, ss. 135-139; Paasche, 2011). Bunun yanı sıra, ayaklanmaların hemen akabinde yapılan birçok anket ve mülakat da

mezhepsel ayrımcılığın çatışmaların ilerleyen safhasında sorun teşkil etmeye başladığına dair ibareler içermektedir (UNHRC, 2013a, ss. 1&24; UNHRC, 2013b, s. 24; SCPR, 2014, s. 44).

Mezhepsel ayrımcılığın protestoların ilk aşamasında belirleyici bir rol oynamadığına dair ikinci kanıt olarak da, gösterilere sadece Sünnilerin değil, Alevi, Hristiyan, Kürt, İsmaili gibi diğer etnik kökenlere ve mezheplere sahip toplumsal grupların da destek vermesi gösterilebilir (Stolleis, 2015). Üçüncü kanıt olarak da protestoların Müslüman Kardeşlerin kuvvetli oldukları Şam ve Halep gibi şehirlerde değil, yukarıda da anlatıldığı üzere Arap Baharından etkilenen olaylar silsilesi sonucunda rejimle tarihsel olarak sıkı bağları bulunan Dara kentinde ortaya çıkışıdır (Crises Group, No 108, 2011, s. 16). Sonuç olarak mülakatlardan elde edilen veriler ve konuyla ilgili literatürün ekseriyeti mezhepsel ayrımcılığın ayaklanmaların ortaya çıkmasında fazla etkili olmadığını öne sürmektedir. Bu görüşe bazı araştırmacılar şerh koymakta ve barışçıl gösterilerin silahlı bir çatışmaya dönüşmesi sonucunda iyiden iyiye derinleşen mezhepsel ayrımın ilk anlardan itibaren gösteriler üzerinde bir kara bulut gibi gezindiğini iddia etmektedirler (Stolleis, 2015, s. 42; No1 53, 2014, s. 11). Bu sebeple, bu görüşü yakın olan araştırmacılar Suriye’de başlayan gösterilerin ilk anından itibaren yarı-mezhepsel bir ayaklanma olduğunu iddia etmektedirler (Phillips, 2015, ss. 359-361). Sonuç olarak mezhepsel ayrılığın protestoların başlangıcında belirleyici bir role sahip olup olmadığını tam olarak kestirmek mümkün olmasa da, elde edilen verilerin ekseriyetinin mezhepsel ayrılığın ilk aşamalarda önemli bir değişken olmadığını işaret ettiğini belirtmek gerekmektedir.³

Barışçıl Protestolardan Silahlı Çatışmalara

Suriye’de 2011 yılının Mart ayında Dara kentinde başlayan ve kısa bir süre içerisinde ülke geneline yayılan barışçıl gösteriler, Ağustos 2011 ile Ocak 2012 arasında silahlı bir çatışmaya dönüşmüştür (Phillips, 2015, s. 358). Özellikle 2012 yılından sonra çatışmalar şiddetlenerek Sünniler ve Aleviler arasında yaşanan etnik bir iç çatışmaya dönüşmüştür (Droz-Vincent, 2014, s. 54; Abbas, 2011; UNHRC, 2013a; UNHRC, 2013b). Suriye iç savaşı bu makalenin oluşturulduğu esnada hala devam etmekte olan bir çatışmadır.⁴ Barışçıl gösterilerin iç savaşa dönüşümünü incelemeden önce, iç savaş kavramını tanımlamak ve herhangi bir ülkede meydana gelen ayaklanmaların iç savaş olarak sınıflandırılabilmesi için hangi özelliklere haiz olması gerektiğini anlamak gerekmektedir.

³ Protestoların silahlı çatışmaya dönüştüğü 2012 yılının yaz aylarından itibaren mezhepsel ayrımcılık artan bir biçimde Suriye sahnesinde yerini almaya başlamış, hatta ilerleyen safhalarda tam manasıyla etnik bir iç savaşa evrilmiştir. Bu süreçte rejimin muhalefeti bölmek ve başta Aleviler olmak üzere Sünni olmayan azınlık gruplarını kendi safına çekmek adına etnik kimlikleri manipüle etmeyi tercih etmiş ve bu konuda başarılı olmuştur. Suriye’deki rejimin (elitlerin) etnik kimliklerin manipüle edilmesi süresince oynadığı rolü ve izlediği stratejileri detaylı bir şekilde incelemek için: Sarı, 2022.

⁴ Suriye iç savaşının detaylı bir kronolojisi için bakınız: Britannica T. E., 2020.

Bir ülkede yaşanan ayaklanmaların iç savaş olarak adlandırılabilmesi için çatışmaların egemen bir devletin sınırları içerisinde gerçekleşmesi ve savaşan taraflardan bir tanesinin devlet, diğer tarafının da ufak bir parça da olsa o devletin sınırları içerisinde egemenlik iddiasında bulunan isyancıların olması gerekmektedir (Cederman & Vogt, 2017; Kalyvas, 2006). Bunun yanı sıra, çatışmalarda belli bir oranın üstünde kayıplar yaşanması da olayın tam manasıyla bir iç savaş olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı hususunda önemlidir. Söz gelimi, Sambanis'e göre (2004) bir ülkede yaşanan çatışmaların iç savaş olarak adlandırılabilmesi için çatışmalar sebebiyle ortaya çıkan can kaybının bir sene içerisinde 500'den fazla olması gerekmektedir.

Suriye'de yaşanan olaylara geri dönüp 2011 ile 2012 yılları arasındaki geçiş sürecine odaklanıldığında, Mart 2011 ile Ocak 2012 tarihleri arasında rejimin verdiği bilgilere göre 2.493 sivil, 1.345 asker hayatını kaybetmiştir. Yerel örgütlerin verdiği bilgiye göre ise Mart 2011 ile Şubat 2012 tarihleri arasında 6.399 sivil ve 1680 asker kaçağı hayatını kaybetmiştir (UNHRC, 2012). Suriye'deki 2012-2013 tarihleri arasında yaşanan gelişmelere odaklanan çalışmaların neredeyse tamamı barışçıl protestoların bir iç savaşa dönüştüğüne vurgu yapmaktadır (Droz-Vincent, 2014, s. 33). Gösterilerin amacı çatışmalar şiddetlendikçe, ölümler arttıkça değişmiş ve diktatörü devirmek için başlayan ayaklanma, giderek etnik bir iç savaşa dönüşmüştür (Byman, 2019). Protestoların iç çatışmaya dönüşmesiyle insanlar arasındaki sosyal güven şiddetli bir biçimde düşüşe geçmiştir (İsmail, 2017), Sünniler ve Aleviler arasında vuku bulan mezhepsel ayrışma giderek kuvvetlenmiş ve çatışmanın ana dinamiği haline gelmiştir (UNHRC, 2013a; UNHRC, 2013b; No 108, 2012; Nasser, 2013).

Barışçıl protestoların kısa bir süre içerisinde silahlı çatışmaya dönüşmesinin sebepleri incelendiğinde, mülakatlardan elde edilen sonuçlar ve ikincil kaynaklar aynı yönü işaret etmekte, Esad rejimini göstermektedir. Fearon ve Laitin'in (2000) etnik savaşların sebeplerini araştırdıkları öncü çalışmalarında siyasi elitlerin kendi siyasi ve maddi çıkarlarını maksimize edebilmek adına, etnik kimlikleri manipüle edebildiklerini iddia etmişlerdir.⁵ Suriye vakası incelendiğinde de rejimin barışçıl gösterileri baltalamak ve göstericileri/muhalefeti bölmek adına gösterileri militarize ettiği görülmektedir (Mustafa, Mülakat, 6 Haziran 2019). Rejimin ana stratejisinin Sünnileri yalnız bırakmak ve diğer azınlıkları kendi tarafına çekmek olduğu anlaşılmaktadır (Droz-Vincent, 2014, ss. 41-42). Rejim muhalefeti bölme ve başta Aleviler olmak üzere diğer azınlıkları kendi yanına çekme stratejisini uygulamada şiddeti bir araç olarak kullanmıştır. Şiddetin stratejik kullanımında iki unsur ön plana çıkmıştır.

⁵ Elitlerin manipülasyonu teorisini ve Suriye iç savaşındaki yansımalarını detaylı bir şekilde incelemek için yazarın 'How Ethnic Identity Changes During Civil War: The Case of Syria' isimli doktora tezine başvurulabilir.

Bunlardan birincisi rejimin kontrolünde olan muhaberat ve askeriyedir. İkinci araç ise sadece Alevi ve Şii nüfustan oluşan Şebbiha milis kuvvetleridir. Rejim kontrollü altında bulunan bu faktörler aracılığıyla Sünni köy ve kasabalara saldırı düzenlemiş, gösterilerde yüzlerce insanın ölmesine sebep olmuştur (Ahmet, Mülakat, 19 Temmuz 2019; Mahmud Osman, Mülakat, 18 Haziran 2019). Sonuç olarak rejim bu stratejisinde başarıya ulaşmış, bir taraftan Sünnileri silah yoluyla korkuturken, diğer taraftan da Alevileri, olası Sünni intikam saldırılarını hatırlatarak, kendine zorunlu bir şekilde bağlanmaya, rejimi desteklemeye itmiştir (Phillips, 2015, s. 369; Stolleis, 2015, s. 20). Özetle protestoların barışçıl gösteriler şeklinde devam etmesi halinde büyük ihtimalle rejime karşı muhalefet giderek güçlenecek ve rejimin kendisinin doğal müttefiki olarak gördüğü, başta Aleviler olmak üzere, azınlıklar artan bir biçimde muhaliflerin safına geçecekti. Bunun farkına varan rejim, gösterileri silahlı bir çatışmaya dönüştürerek kendi ömrünü uzatma yolunu seçmiştir (Hamza, Mülakat, 19 Temmuz 2019).

Suriye rejiminin barışçıl gösterileri kendi iktidar surelerini uzatmak adına silahlı bir çatışmaya çevirmesi ve muhalefeti bölerek ülkede mezhepsel ayrılıkları körüklemesi salt kendi stratejileri sonucunda gelişmemiş, harici faktörler de bu stratejinin zemin kazanmasında ve gelişmesinde önemli roller oynamıştır. Gösterilerin silahlı bir çatışmaya dönüşmeye başlamasında sonra başta Al Nusra, sonrasında IŞİD gibi örgütlerin Suriye sahnesinde boy göstermesi, rejimin özellikle Alevileri kendi saflarında savaşmaya ikna etmesini kolaylaştırmıştır (Droz-Vincent, 2014, ss. 55-56). Hizbullah, Al Nusra ve IŞİD'in çatışmalara müdahil olmasıyla birlikte olaylar giderek kanlı bir iç savaş hüviyetine bürünmüş ve mezhepsel ayrılık körüklenmiştir (UNHRC, 2014). İran ve Hizbullah'ın rejim saflarında savaşa müdahil olması, Suriye'deki Şii karşıtı algıyı yükseltmiştir (Crisis Group, No 128, 2012). Özellikle 2006 yılında İsrail ile Lübnan arasında yaşanan savaş esnasında gösterdiği başarılarından ötürü ismiyle müsemma bir şekilde Allah'ın askerleri olarak Suriyelilerce de övgüyle bahsedilen Hizbullah, kısa bir süre içerisinde 'şeytanın askerleri' olarak anılmaya başlanmıştır (Crisis Group, No 153, 2014). Sünnilerin büyük bölümü yaşanan çatışmaları Şii bloğunun Sünnileri yok etme planı olarak algılamıştır (Byman, 2019).

Benzer bir şekilde, IŞİD gibi radikal grupların ve diğer İslami grupların çatışmalarda ön plana çıkması azınlık mensuplarının görüşlerini değiştirmesinde etkili olmuştur (Stolleis, 2015, s. 22). Azınlık mensupları protestoları Katar ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen ve radikal düşüncelerin Suriye'de hakimiyet kurmasını öngören bir kalkışma olarak algılamaya başlamış ve rejime desteğini bu sayede meşrulaştırmıştır (Crisis Group, No 143, 2013). Özellikle azınlıklara yönelik gerçekleştirilen bazı saldırılar sonucunda (UNHRC, 2017), azınlık mensuplarının tam da rejimin söylemleriyle desteklediği bir şekilde, Sünni çoğunluğun başa gelmesi halinde azınlıkları yok edeceği algısı güçlenmiştir (Crisis Group, No 128, 2012). Rejim de doğal olarak kendi söylemleriyle bire bir örtüşen bu durumu kullanmış ve hayatta kalma stratejisinin temelinde yer alan muhalefetle azınlıkların arasını açma ve azınlıkları kendi safına çekme stratejisini daha güçlü bir şekilde devam ettirmiştir (Droz-

Vincent, 2014, s. 55). Sonuç olarak Şii ve Sünni grup ve örgütlerin, İran, Suudi Arabistan ve Katar gibi devletlerin özellikle 2013 yılından sonra olaylara müdahil olması silahlı çatışmaya dönen barışçıl gösterilerin yıllarca devam edecek kanlı bir etnik savaşa dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Temel stratejisi gösterilere katılan muhalifleri bölmek ve azınlıkları yanına çekmek olan rejim de bu gelişmelerden ziyadesiyle faydalanmış ve kendi pozisyonunu güçlendirmeyi başarabilmiştir.

Sonuç

Tunus'ta bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla başlayan gelişmeler hiçbir uzmanın öngöremediği bir şekilde bölgesel bir halk isyanı silsilesine dönüşmüş ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu başta olmak üzere geniş bir coğrafya üzerinde geri dönüşü olmayan değişimleri tetiklemiştir. Sırasıyla Tunus, Libya, Mısır ve son olarak da Suriye'de gerçekleşen halk ayaklanmaları ortaya çıkış sebepleri ile benzerlik gösterirken, süreç ve sonuç olarak birbirlerinden ayrılmıştır. Tunus'taki ayaklanmalar kısa bir süre içerisinde kanlı çatışmalara sahne olmadan eski rejimin tasfiyesi ve her ne kadar birçok problem barındırsa da demokratik bir rejime geçiş ile görece olumlu bir biçimde sonuçlanmıştır. Libya'da yaşanan halk ayaklanması kaotik bir süreç sonucunda Kaddafi'nin isyancılar tarafından öldürülmesiyle yeni bir evreye geçmiş ve sonrasında ülke fiili olarak iki grup arasında bölünmüştür. Libya'da hala barış tam olarak sağlanamamış, fiili olarak iki yönetimli sistem devam etmektedir. Mısır'da ilk aşamada Hüsnü Mübarek halk tarafından devrilmiş, yerine seçimleri kazanan Müslüman Kardeşlerin lideri Muhammed Mursi gelmiştir. Fakat kısa bir süre sonra bir ordu darbesiyle devrilen Mursi'nin yerine darbenin baş aktörü Sisi gelmiş ve Mısır'daki Arap Baharı net bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Arap Baharı'nın dördüncü ayağı olarak 2011 yılında Suriye'de halk Dara kentinden başlamak üzere ayaklanmıştır. Bu çalışmada elde edilen verilerin de işaret ettiği üzere Suriye halkının önemli bir çoğunluğu gösterilere katılmış ya da göstericileri desteklemiştir. Sadece Sünniler değil, başta Aleviler, Hristiyanlar, İsmaililer ve Dürzüler olmak üzere diğer azınlık mensupları da toplu bir şekilde olmasa da gösterileri desteklemiştir. Suriye halkının büyük çoğunluğu mevcut yönetimin baskıcı tutumundan, yolsuzluğun yaygınlığından, ekonominin kötü gidişatından ve yetersiz yerel hizmetlerden şikayetçi olmuş ve rejimin devrilmesi için ayaklanmıştır. Demokratik ve özgür bir yönetim biçimine geçiş talebiyle başlayan gösteriler zamanla biçim değiştirmiş ve giderek silahlı bir çatışmaya dönüşmüştür. 2012 yılına gelindiğinde silahlı çatışmanın izleri belirgin hale gelmiş ve barışçıl gösteriler kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür.

Rejimin hayatta kalabilme stratejisi kapsamında etnik kimlikleri manipüle ettiği ve muhalefeti bölmeyi hedeflediği saptanmıştır. Rejim, Sünnileri yalnızlaştırmak ve Aleviler ve diğer azınlıklarla aralarına bozmak amacıyla birtakım stratejiler gütmüştür. Bunların başında, ordu ve Şebbiha milisleri kullanılarak Sünnileri hedef alan saldırılar gelmektedir. Rejim şiddeti bir araç olarak kullanarak Sünnileri düşmanlaştırmış ve Alevileri de olası intikam saldırılarını bahane ederek kendi tarafına

çekmeyi başarmıştır. Bunların yanı sıra İran ve Hizbullah'ın rejim saflarında çatışmalara dahil olması Sünnileri korkutur ve kışkırtırken IŞİD ve Al Nusra gibi örgütlerin muhalefet kanadına katılması da Alevi ve diğer azınlıkları kışkırtmış ve korkutmuştur. Sonuç olarak Arap Baharı etkisiyle demokratik ve özgür bir ülke talebinde bulunan halk kitlelerinin başlattığı barışçıl gösteriler kısa bir süre içerisinde önce silahlı bir çatışmaya, sonrasında ise kanlı bir etnik iç savaşa dönüşmüştür.

Kaynakça

- Abbas, H. (2011, October 19). *The Dynamics of the Uprising in Syria*. Retrieved from Jadaliyya: <https://www.jadaliyya.com/Details/24524>
- Byman, D. (2019). *Road Warriors: Foreign Fighters in the Army of Jihad*. New York: Oxford University Press.
- Corstange, D., & York, E. A. (2018). Sectarian Framing in the Syrian CivilWar. *American Journal of Political Science*, 62(2), 441–455.
- Corstange, D., & York, E. A. (2018). Sectarian Framing in the Syrian CivilWar. *American Journal of Political Science*, 62(2), 441–455.
- Droz-Vincent, P. (2014). “State of Barbary” (Take Two): From the Arab Spring to the Return of Violence in Syria. *Middle East Journal*, 68(1), 33-58.
- Editors, M. (2011, October 8). *Syria's Torment*. Retrieved April 2020, from MERIP: <https://merip.org/2011/08/syrias-torment/>
- Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2000). Violence and the Social Construction of Ethnic Identity. *International Organization*, 845-877.
- Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. New Jersey: Princeton University Press.
- HINNEBUSCH, R. (2012). Syria: from 'authoritarian upgrading' to revolution? *International Affairs*, 88(1), 95-113.
- Ismail, R., Jebaie, J., Mehchy, Z., & Nasser, R. (2017). *The Conflict Impact on Social Capital: Social Degradation in Syria*. Damascus: Syrian Center for Policy Research.
- Ismail, S. (2011). The Syrian Uprising: Imagining and Performing the Nation. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 11(3), 538-549.
- KALYVAS, S. N. (2006). *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Leenders, R. (2012). Collective Action and Mobilization in Dar'a: An Anatomy of the Onset of Syria's Popular Uprising. *Mobilization: An International Journal*, 17(4), 419-434.

- Leenders, R. (2013). Social Movement Theory and the Onset of the Popular Uprising in Syria. *Arab Studies Quarterly*, 35(3), 273-289.
- Nasser, R., Mehchy, Z., & Ismail, K. A. (2013). *Socioeconomic Roots and Impacts of the Syrian Crisis*. Damascus: The Syrian Center for Policy Research.
- No108. (2011). *Popular Protest in North Africa and the Middle East (VI): The Syrian People's Slow-motion Revolution*. Damascus/Brussels: International Crises Group.
- No128. (2012). *Syria's Mutating Conflict*. Damascus/Brussels: International Crises Group.
- No143. (2013). *Syria's Metastasising Conflicts*. Damascus/Cairo/Brussels: International Crises Group.
- No153. (2014). *Lebanon's Hizbollah Turns Eastward to Syria*. Beirut/Brussels: International Crises Group.
- PAASCHE, E. (2011). Iraqi refugees in a Damascus suburb: Carriers of sectarian conflict? *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 5(2), 247-262.
- PEARLMAN, W. (2016a). Moral Identity and Protest Cascades in Syria. *British Journal of Political Science*, 48, 877-901.
- Pearlman, W. (2016b). Narratives of Fear in Syria. *Perspectives on Politics*, 14(1), 21-37.
- Phillips, C. (2013). *Everyday Arab Identity*. London: Routledge.
- Phillips, C. (2015). Sectarianism and conflict in Syria. *Third World Quarterly*, 36(2), 357-376.
- Sambanis, N. (2004). What Is Civil War? Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition. *The Journal of Conflict Resolution*, 814-858.
- Sarı, A. (2022). *How Ethnic Identities Changes During Civil War: The Case of Syrian Civil War* (Yayınlanmamış doktora tezi). Freie Üniversitesi Berlin, Berlin.
- SCPR. (2014). *Syria Squandering Humanity: Socioeconomic Monitoring Report on Syria*. Damascus: Syrian Centre for Policy Research.
- Stolleis, F. (2015). *Playing the Sectarian Card Identities and Affiliations of Local Communities in Syria*. Beirut: Friedrich Ebert Stiftung.
- UNHRC. (2011). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic*. Geneva: United Nations Human Rights Council
- UNHRC. (2012). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic*. Geneva: United Nations Human Rights Council
- UNHRC. (2013a). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic*. Geneva: United Nations Human Rights Council

UNHRC. (2013b). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic*. Geneva: United Nations Human Rights Council

UNHRC. (2014). *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic*. Geneva: United Nations Human Rights Council

UNHRC. (2017). *Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*. Geneva: United Nations Human Rights Council

* Mülakatlar Türkiye’de iki farklı ilde (Gaziantep ve İstanbul) 24 farklı ortamda toplam 41 kişiyle, 2019 yılında Haziran ve Temmuz aylarında gerçekleştirilmiştir. Mülakatlardan bir kısmı bire bir yapılırken, bir kısmı da iki üç kişilik gruplar ile yapılmıştır. Mülakata katılacak insanlar ikisi Suriyeli, ikisi Türk olmak üzere dört aracı vasıtasıyla seçilmiş ve bulunmuştur. Aracılar vasıtasıyla bulunan insanlar sonrasında ‘snow ball’ tekniğinden faydalanılarak katılımcı çeşitliliği sağlanmaya çalışılmıştır. İç savaş şartları sebebiyle araştırmacının Suriye’deki farklı şehirlere gitme olanağı bulunmadığı ve Suriyeliler yoğun bir biçimde iç ve dış göç nedeniyle demografik olarak dağıldığı için temsili bir örnekleme oluşturulamamıştır. Fakat şartlar dahilinde olabildiğince farklı görüşte, eğitim ve ekonomik seviyede ve siyasi görüşte insanlar ile görüşmeler yapılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların yaşları 22 ile 61 arasında değişiklik göstermiştir. Kadınlar ile kültürel ve dini saikler sebebiyle görüşmeler gerçekleştirilememiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu Suriye’nin Şam ve Halep kentinden göç etmişlerdir. Katılımcıların arasında eski isyancı lideri, tüccar, okul müdürü, farklı mesleki gruplara mensup işçiler, öğrenciler ve akademisyenler bulunmaktadır. Katılımcılardan, özellikle işçi sınıfına mensup ve ekonomik olarak alt gelir grubuna dahil kimseler ayaklanmaları ve protestoları destekleyip Esad rejimi karşıtı bir pozisyon alırken, tüccarların ve üst gelir grubuna sahip kişilerin önemli çoğunluğu protestoları ve muhalefeti desteklemediklerini belirtmişlerdir. Çalışma kapsamında Türkiye’de bulunmamaları sebebiyle Alevi ve diğer azınlık gruplarıyla görüşmeler gerçekleştirilememiştir. Bu açık ikincil kaynaklar kullanılarak kapatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun ve çalışmada atıfta bulunulan diğer raporların ve bilimsel çalışmaların diğer gruplar ile yaptığı mülakatlar ve anketler çalışmada kullanılmış ve elde edilen sonuçların güvenilirliği bu sayede artırılmaya çalışılmıştır. Katılımcılara sorulan sorulara belli bir aşamadan sonra aynı cevapların verilmesi sonucunda daha fazla mülakat yapmaya gerek görülmemiş ve mülakatlar sonlandırılmıştır.

Politik Ekolojik Bir Mesele Olarak İklim Mültecileri**Climate Refugees as a Political Ecological Issue****İbrahim Oğulcan Erayman¹****Öz**

Gerek göç olgusu gerekse de iklim krizi çağımızın en önemli meseleleri arasında bulunmaktadır. Bu bakımdan iklim mültecileri iki önemli meselenin de kesişim kümesinde yer almaktadır. Buna rağmen, bu kişiler uluslararası gündemin büyük ölçüde dışında, neredeyse görünmez bir halde çözümü bireysel çabaları fazlasıyla aşan problemlerle yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Bu makale, hem iklim mültecilerinin görünmezliğine bir refleks hem de neden bu konumda olduklarına dair bir soruşturmayı içermektedir. Bu noktada tüm metin boyunca iki temel noktanın altı çizilmeye çalışılmıştır. İlk olarak mültecilerin bile durumu oldukça kırılgan ve savunmasız iken, iklim mültecilerinin durumu statü yoksunluğu ve dışlayıcı yaklaşımlar sebebiyle çok daha zorlayıcı bir hal almaktadır. İkinci olarak ise, onların içinde buldukları ve bulunacakları (çünkü iklim değişikliğinin tüm etkileri henüz yaşanmış değildir) zorlukların tek çözümünün küresel planlama, koruma, strateji ve eylemlere bağlı olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır. İklim mültecileri için, büyük ölçüde pay sahibi olmadıkları iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinden korunabilmek adına bu son husus bilhassa hayattır.

Anahtar kelimeler: küresel iklim değişikliği, iklim mültecileri, politik ekoloji, göçmen, uluslararası koruma

Abstract

Both the migration and the climate crisis are among the most important issues of our age. In this respect, climate refugees are at the intersection of these two important issues. Still, these people also are almost invisibly, largely outside the international agenda, and have to face problems that go beyond individual efforts. This study includes both a reflex to the invisibility of climate refugees and an investigation to the causes of their position. Thus, two main points have been tried to be underlined throughout the entire text. Firstly even the situation of refugees is quite fragile and vulnerable, the situation of climate refugees becomes much more challenging due to status-absence and exclusionary approaches. Secondly, the only solution to the challenges they are in and (because not all the effects of climate change have been experienced yet) will be, depends on global planning, protection, strategy and action. This last point is especially vital for climate refugees to be protected from the devastating effects of climate change, of which they largely do not responsible of.

Keywords: global climate change, climate refugees, political ecology, migrant, international protection,

¹ Dr., İbrahim.erayman@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6687-9973

Giriş

Politik ekoloji kavramının tanımına yönelik çok çeşitli öneriler getirilmiştir. Örneğin Peet ve Watts, politik ekolojiyi, “ekolojik kökenli sosyal bilimler ve politik ekonomi prensipleri arasında bir kesişme noktası” şeklinde tanımlamıştır (Akt., Çakır vd., 2020, s.244). Blaikie ise, politik ekolojinin farklı doğa durumlarının, bunların zaman içindeki değişimlerinin ve eşitsiz güç koşulları altındaki çekişmeli temsillerinin incelenmesi olarak tanımlanabileceğini vurgulamaktadır. Böylesi bir tanımlama, çevrenin nasıl politize edildiğine dair bir incelemeyi de içermektedir (Blaikie, 1999, s.133). Bryant ise, politik ekolojinin kalbinde, insan-çevre etkileşiminin çevresel bozulmanın yayılmasıyla nasıl bağlantılı olabileceğini anlama girişiminde siyasetin 'ilk sıraya konması' gerektiği fikrinin yer aldığını ifade etmektedir (Bryant, 1998, s.80). Yine bir başka tanımlama olarak Hempel, politik ekolojinin siyasi bilimler ve doğa bilimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri, karşılıklı bağımlılık çerçevesinde incelediğini ve çevresel değişimlerin politik sonuçlarıyla ilgilendiğini ifade etmektedir (Akt., Çakır vd., 2020, ss.244-245). Walker’a göreyse, ‘politik ekoloji’ ifadesi, ekolojinin kaygılarını ve geniş bir şekilde tanımlanmış bir politik ekonomiyi birleştirmektedir (Walker, 2005, s.74). Kaya ise, politik ekolojinin toplum ve doğa arasındaki karmaşık ilişkiyi inceleyen; ekosistemler ve ekonomik idealler arasındaki ilişkiyi hem bilimsel hem de etik açıdan ele alan; yaşam tarzlarımızın çevre üzerindeki etki ve sonuçlarını soruşturan; bu etkilerin azaltılması ya da yok edilmesi noktasında toplumsal, politik, etik ve ekonomik çerçeveler sunan bir disiplin olarak tanımlanabileceğini ve bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere politik ekolojinin pek çok disiplin ile doğrudan bağlantılı, karmaşık ancak zengin bir alan olduğunun görülebileceğini vurgulamıştır (Kaya, 2016, s.107). Dedeoğlu ise, insan-doğa ilişkisinde ortaya çıkan sorunların, iki farklı disiplin olarak politika ve ekolojinin sunduğu ortak imkanlarla analiz edilmesi ve çözülmesi fikrine dayanan ve bu açıdan politika-ekoloji-birey üçgenine oturan bir alan şeklinde politik ekolojiyi tanımlamıştır (Akt., Çakır vd., 2020, s.245). Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere politik ekoloji, tek bir zemin, mesele veya disiplin etrafında temellendirilmesi mümkün olmayan, çok eksenli ve multidisipliner bir kavramı işaret etmektedir. Bununla birlikte politik ekolojik perspektifin, insan-doğa ilişkisine ve bu ilişki neticesinde çevresel değişimlerin (ve bu değişimlerin sonuçlarının) politik, sosyal, etik ve ekonomik sonuçlarına yönelik perspektifler ve çözümler sunma temel amacını taşıdığını ifade edebiliriz. Kuşkusuz böylesi bir perspektife konu olacak pek çok güncel mesele önümüzde durmaktadır. Ancak biz bu çalışma kapsamında bu meseleler içerisinden ‘iklim mültecileri’ konusunu merkeze alıp, incelemeye çalışacağız.

Günümüzde çevre sorunlarına ve iklim değişikliğine yönelik artan bir ilgi bulunmasına rağmen, çevre sorunları ve küresel iklim değişikliğinden en çok etkilenen gruplar olarak ‘iklim mültecilerinin’ durumunun çok sınırlı bir ilgi gördüğünü ifade edebiliriz. Bu bağlamda çalışma, iklim mültecilerinin neden düşük bir görünürlüğe sahip olduğunu, küresel iklim değişikliğinin etkilerinden olumsuz anlamda en çok etkilenecek bu kişilerin güncel durumunu ve onları nasıl bir gelecek beklediğini, bu kişilerin uluslararası koruma ilkelerinden ne ölçüde faydalanabileceğini ve nihayetinde etkileri şimdiden şiddetli

biçimde hissedilmeye başlanan ancak gelecekte çok daha sarsıcı etkileri olacak iklim değişikliğine karşı en savunmasız bu kişilerin durumuna yönelik nasıl önlemler alınabileceğini soruşturmayı amaçlamaktadır. Çalışma bahsi geçen temel amaçları doğrultusunda, ilk olarak konunun ve çözüm başlıklarının keskinleştirilmesini dahi sekteye uğratan bir meseleyle, terminoloji noktasındaki krizi merkezine alacaktır. Akabinde iklim değişikliğinin çarpıcı etkilerini, günümüz ve gelecek projeksiyonlarını bir arada değerlendirerek göstermeye gayret edeceğiz. Bu mesele kuşkusuz en doğrudan ve trajik etkilerini yerlerinden olan kişiler üzerinde göstermektedir ancak mesele sadece zorunlu yer değiştirmeyle sınırlı değildir. Çalışma kapsamında üzerinde duracağımız bir diğer husus olarak, iklim değişikliği ve çevresel sorunlarının milyonlarca iklim mültecisi yaratmanın yanında, bu hususla bağlantılı pek çok sosyal, ekonomik ve güvenlik eksenli soruna da kaynaklık edebileceği ya da mevcut sorunların şiddetini arttırabileceğini göstermeye çalışacağız. Nihayetinde çalışmanın son kısmında ise, küresel bir sorun olan iklim mülteciliği meselesine lokal yanıtlar vermenin sonuç getirmeyeceği, ihtiyaç olanın küresel dayanışma ve planlama olduğunu açmaya çalışacağız.

Küresel İklim Değişikliği ve Göç

Ne küresel iklim değişikliği ne de bu değişikliklere bağlı göç hareketleri yenidir. Dünya tarihi boyunca çok farklı iklim dönemleri yaşanmış ve iklim dünya üzerinde pek çok kez değişmiştir. Son 400.000 yıla bakıldığında dünya ikliminin, buzul çağları ve sıcak dönemlerden oluşan periyodik bir döngü sergilediği tespit edilmiştir (Bilben, 2019, s.335). İklim değişikliklerine bağlı insan hareketliliğinin tarihi de oldukça eskilere dayanmaktadır. Arkeolojik kanıtlar, insan yerleşim kalıplarının iklimdeki değişikliklere göre şekillendiğini göstermektedir. Ayrıca ilk büyük kentsel toplumların ortaya çıkışının, iklimsel ve çevresel bozulmanın bir bileşimi tarafından yönlendirildiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Mısır ve Mezopotamya'nın kompleks toplumları, insanların kuruyan meralardan nehir kıyılarına göç etmesiyle ortaya çıkmıştır (Brown, 2008, s.21). Böylelikle küresel iklim değişikliği ve çevresel sorunlara ilişkin yer değiştirme hareketlerinin insanlık tarihinin başlarına kadar geri götürülebileceği sonucuna ulaşıyoruz. Ancak çağımızın iklim değişikliğine bağlı göç hareketlerini, geçmişte yaşanan hareketliliklerden ayıran yönler de bulunmaktadır. McAdam ayırıcı yönleri, iklim değişikliğinin altında yatan antropojenik etkenler, çok sayıda insanın iklim değişikliğine olan şüpheli yaklaşımı ve iklim değişikliğinin gerçekleşme hızındaki değişim olarak 3 temel başlık altında değerlendirmiştir (Akt. Bilben, 2018, s.241). Bu bakımdan her ne kadar iklim ve çevre şartlarına bağlı yer değiştirmelerin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkün olsa da, bu durum günümüzdeki iklim ve çevre olaylarına bağlı yer değiştirmelerin geçmişte yaşanan göç hareketleriyle bire bir aynı dinamiklere sahip olduğu anlamına gelmemektedir.

Farklılık yaratan etkenlerden ilki antropojenik (insan kaynaklı) etkenlerdir ve doğal iklim değişikliği ve antropojenik iklim değişikliğini birbirinden ayırmak büyük önem arz etmektedir. Sanayi devrimi ve endüstrileşmenin doğurduğu fosil yakıtlara bağımlılık ve bunların aşırı kullanımı, kentleşme,

ormansızlaşma ve hatalı arazi kullanımı gibi gelişmeler sonucunda antropojenik (insan kaynaklı) ‘küresel iklim değişikliği’ insanlığın yarattığı en büyük tehditlerden biri olarak ortaya çıkmıştır (İlkk Bilben, 2019, s.336). Uluslararası bilim camiası 21. yüzyıl boyunca dünya genelinde antropojenik iklim değişikliği yaşandığı ve yaşanmaya da devam edeceği hususunda fikir birliği sağlamıştır (İlkk Bilben, 2018, s.243). Devletlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change) (IPCC) (2013) raporuna göre 1950’lerden başlamak üzere daha önce görülmemiş seviyede atmosfer ve okyanuslar ısınmakta, buzul kütlelerinde dramatik azalmalar görülmekte ve buna bağlı olarak deniz seviyesi her geçen gün yükselmekte ve sera gazı salınımları giderek artmaktadır (Demirbilek, 2016, s.906). Verilerin de gösterdiği gibi –ileride daha da detaylandırılacak- insan kaynaklı iklim değişikliği, doğal bir iklim değişikliğine nazaran çok daha hızlı gerçekleşmektedir. İnsan kaynaklı böylesi bir iklim değişikliğinin en önemli sonuçlarından bir tanesi, kuşkusuz milyonlarca kişinin yerlerinden olma tehlikesidir. Bu tehlikeye rağmen, iklim değişikliğine yönelik şüpheli yaklaşımlar bulunmakta, sorunun tüm ciddiyeti ve aciliyetine rağmen iklim değişikliğine bağlı göç meselesi politik ajandaların, medyanın ve kamuoyunun dikkatinden kaçmakta, bu alanda yeterli düzeyde farkındalık oluşturulamamaktadır (Karagöz, 2021, ss.48-49).

Yukarıda çizilen çerçeve, iklim değişikliğinin insan hayatını zorlaştıran etkilerinden en önemli çıktılardan bir tanesinin zorunlu yer değiştirme hareketlerine sebebiyet vermesini esas almaktadır. Ancak bununla birlikte bu noktada önemli bir soru önümüzde durmaktadır: İklim değişikliğinin olumsuz etkileri, insanları yer değiştirmeye iten temel faktör müdür? Kraler vd. bu hususta uzmanların genel olarak çevresel faktörler ile göç arasındaki doğrudan bağlantının tespit edilmesinin kolay olmadığı konusunda hemfikir olduğunu vurgulamaktadır (2011, s.16). Bu tespitin kolay olmaması, çevresel ve iklimsel faktörleri nüfus hareketlerinin doğrudan nedeni olarak gören ve yüz milyonlarca insanın bu faktörlerden etkileneceğini öngören ‘alarmcılar’ ve bu tahminleri oluşturmak için kullanılan basitleştirilmiş modelleri sorgulayan ‘şüpheliler’ gibi 2 farklı temel yaklaşımı doğurmuştur (Kraler vd., 2011, s.16).

İklim göçü konusundaki uzman görüşlerinin hala parçalı oluşuna ve alarmcı tahminlerin halkın ilgisini çekmeye devam etmesine rağmen, bir yandan göç uzmanlarının ve diğer yandan çevre bilimcilerin görüşleri meseleyi bilimsel bir zemine oturtmaya başlamıştır. Bu nedenle, çevre bilimciler artık potansiyel olarak etkilenen insan sayısını tahmin etme konusunda daha temkinli davranmakta ve göç uzmanları da, göç dinamikleri üzerine araştırmalarına çevresel koşulların rolünü giderek daha fazla dâhil etmektedir (Kraler vd., 2011, ss.16-17). Kraler vd.’e göre, bu katkılarla birlikte göç akışlarında ampirik kanıtlarla giderek daha fazla desteklenen çoklu ve örtüşen nedenler ve motivasyonlar konusunda artan bir fikir birliği oluşmaya başlamaktadır. Buna göre farklı “iklim göçü” türlerinin neredeyse hiçbir zaman tek bir nedeni yoktur. Çevresel bozulma ve iklim değişikliği normal olarak, sosyal ve ekonomik dışlanma, yoksulluk ve kaynakların adaletsiz dağılımı, arazi sorunları, demografik gelişmeler, kurumsal kısıtlamalar, gruplar arası gerilimler ve menşee ülkelerdeki çatışmalar gibi diğer faktörlerle yakından

bağlantılı olan nedenlerden yalnızca birini oluşturur (2011, ss. 16-17). Bununla birlikte iklim değişikliği bir tehdit çarpanıdır ve diğer yer değiştirme etkenlerinin şiddetini arttırıcı bir fonksiyonu bulunmaktadır (Bhowmik, 2020, s.48). Öyle ki Bhowmik, yaşanan şiddetli kuraklıkların 2006 ile 2011 yılları arasında 1,5 milyon insanın ülke içinde yerlerinden olmasında ve Suriye iç savaşının oluşumunda önemli payı olduğunu vurgulamaktadır (2020, s.48). İlaveten, iklim değişikliğinin tüm etkileri henüz yaşanmış değildir. İlerideki başlıklarda daha etraflıca açıklanacağı üzere, önümüzdeki yıllarda milyonlarca insanın iklim değişikliğine bağlı olarak yerlerinden olacağı, birçok yerin artık yaşanamaz ya da sular altında kalacağı tahminleri yapılmaktadır. Hal böyle olunca iklim değişikliğinin insanlığa yönelik en önemli tehditlerinden birinin milyonlarca yeni yerlerinden olmuş kişi yaratacak olması gösterilebilir. Bu yönüyle iklim değişikliğinin, dünyadaki insan göçünün en büyük itici gücü olmaya hazırlandığını ifade etmek mümkündür.

İklim değişikliği ve göç arasındaki bağı yukarıdaki gibi çerçevedikten sonra, iklim değişikliğinin doğrudan etkileyeceği milyonlarca kişinin, iklim mültecilerinin durumuna odaklanabiliriz. Bu bakımdan ilk ve belki de en hayati hususlardan birini mercek altına alarak başlamak istiyoruz: ‘İklim mültecisi’ teriminin ne anlama geldiği, nasıl kullanıldığı ve kimleri işaret ettiği. Bu hususun hayati olmasının temel sebebi, terminoloji üzerinde fikir birliği sağlanamamasının bu kişilerin hayatı üzerinde doğrudan etki sahibi olmasından ileri gelmektedir. Takip eden başlık iklim dolayısıyla yerlerinden olmuş/olacak kişilere yönelik terminolojideki krize odaklanmaktadır.

Terminoloji Sorunu

Her şeyden önce şunu ifade ederek başlamak önemlidir: İklim ‘mülteciliği’ oldukça tartışmalı bir kavramdır ve hukuki olarak tanımlanmış bir statü değildir. Hukuki bir statü olarak tanımlanmaması ve bundan doğan problemlere hemen ileride değineceğiz. Ancak zaten oldukça tartışmalı olan bu kavramı, bir miktar anlaşılır kılabilmek için literatür içerisindeki tanımlama önerilerine yer vererek başlamak istiyoruz.

Kavramı ‘ekolojik mültecilik’ olarak ilk kullanan, 1976 yılında L. Brown olmakla birlikte (Mutlu vd., 2015, s.85), kavramın akademik olarak ilgi görmesi ve tartışılması noktasında El-Hinnawi öncü olmuştur. El-Hinnawi, iklim göçmenlerinin en eski tanımlamalarından birini de, Birleşmiş Milletler Çevre Programı için hazırladığı bir raporda, bu kişileri ‘çevre mültecileri’ -environmental refugees- olarak adlandırarak yapmıştır (Arı ve Gökpınar, 2021, ss. 43-44). Bu tanıma göre çevre mültecileri, “varlıklarını tehlikeye atan ve yaşam kalitelerini ciddi şekilde etkileyen belirgin bir çevresel bozulma nedeniyle geçici veya kalıcı olarak geleneksel yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan insanlar” olarak tanımlanmaktadır. Ancak böylesi bir tanımlama, hemen hemen her tür iklim göçünü ve çevresel temelli hareketliliği içeren oldukça geniş bir tanımdır (Arı ve Gökpınar, 2021, s.44). Benzer şekilde 1995 yılında çevresel mültecilere ilişkin bazı erken tahminler sunan Myers ve Kent tarafından kullanılan çevresel mültecilerin tanımı da geniştir. Bu tanımlamaya göre ‘çevre mültecileri’, “çevresel sorunlar

(özellikle kuraklık, çölleşme, ormansızlaşma, toprak erozyonu, su kıtlığı, iklim değişikliği ve sel gibi doğal afetler) nedeniyle geleneksel anavatanlarında artık güvenli bir geçim elde edemeyen kişiler” olarak kavramsallaştırılmaktadır (Akt. Biermann ve Boas, 2010, s.63). Çevre mülteciliği ifadesini sürdürerek tanımlama yapan ve çevre mülteciliğini zorunlu göçün bir başka türü olarak göre Castles ve Miller’a göre, “çevresel değişikliklerin (çölleşme, ormansızlaşma, erozyon, hava kirliliği, su kirliliği ve su baskını), doğal felaketlerin (seller, volkanlar, toprak kaymaları, depremler) ve insan kaynaklı felaketlerin (sanayi kazaları, radyoaktivite) yerinden ettiği insanlardan oluşan” gruba çevresel mülteciler denmektedir (Castles ve Miller, 2008, s.146). Yukarıdaki tüm tanımlamalarda dikkati çeken husus, ‘çevre mültecileri’ olarak yapılan kavramsallaştırmaların oldukça geniş bir kesimi içine aldığı ve bu yönüyle netlikten uzak tanımlamaların oluştuğudur. Bunun temel sebebini Kanodia, çevresel mülteci teriminin sıklıkla iklim mültecisi ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmasında görmektedir. İklim değişikliği, ciddi çevresel bozulmaya neden olan birincil faktörlerden biri olması sebebiyle, son zamanlarda çevresel bozulmadan etkilenen bireyleri iklim mültecileri olarak adlandırmak oldukça yaygınlaşmıştır (Kanodia, 2017, s.103). Ancak, iklim mültecileri terimi, çevresel mülteciler terimine kıyasla daha dar bir anlama ve kullanım alanına sahiptir (Yılmaz ve Navruz, 2019, s.261). Her iki kavramın birbiriyle oldukça yakın olduğunu kabul etmekle birlikte, tanımlama bakımından bir miktar daha netlik sağlamak için, ‘iklim mültecileri’ ifadesi üzerinden yapılan bir tanımlamaya daha yer vereceğiz. Docherty ve Giannini’ye göre, iklim mültecilerine ifadesini kullanarak en yerinde ve açık tanımlamalardan birisini Biermann ve Boas vermektedir (Docherty ve Giannini, 2010, s.367). Bu tanıma göre ‘iklim mültecileri’, iklim değişikliğinin üç etkisinden en az birinden kaynaklanan (deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları ve kuraklık ve su kıtlığı) yaşam alanlarındaki ani veya kademeli değişiklikler nedeniyle hemen veya yakın bir gelecekte yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan insanlar olarak tanımlanmıştır (Biermann ve Boas, 2010, s.64).

İklim değişikliği ve zorlayıcı koşullar altında yerinden olma bağlantısı, akademisyenlerin çoğunluğu tarafından uluslararası düzeyde kabul görmüş olsa da, iklim değişikliğini uluslararası koruma veya özellikle mülteci statüsü eldesi için yasal temel olarak kullanmak sorunludur (Sarjana, 2018, s.228). Bu bakımdan ister ‘çevresel’ isterse de ‘iklim’ mültecileri olarak adlandırılınsın, tanımlama ve statü noktasındaki en büyük problem, adlandırmanın birinci (çevresel ya da iklim) kısmında değil, ikinci kısmındadır (mülteci). Buna göre, iklim mültecileri tanımlamasındaki mülteci ibaresi, herhangi bir hukuki statüyü işaret etmemekte, ‘iklim mültecisi’ terimi herhangi bir uluslararası anlaşma, sözleşme veya belge aracılığıyla yasal olarak tanınmamaktadır. Mültecilerin Durumuna Dair 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde mülteci tanımı, I. Bölüm Genel Hükümler başlığı altında 1.madde kapsamında şöyle tanımlanmıştır:

“1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu devletin dışında bulunan ve bu devletin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti

yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır.” (Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, 1951).

(a) “1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da meydana gelen olaylar”; veya (b) “1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da veya başka bir yerde meydana gelen olaylar anlamında anlaşılacak ve sözleşmeye taraf her devlet bu Sözleşme’yi imzaladığı, tasdik ettiği veya ona katıldığı sırada bu Sözleşme’ye göre taahhüt ettiği yükümlülükler bakımından bu ifadenin kapsamını belirten bir beyanda bulunacaktır.” (a) “seçeneğini kabul eden sözleşmeye taraf herhangi bir devlet, herhangi bir zamanda Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’ne göndereceği bir notla, (b) seçeneğini kabul ettiğini duyurarak yükümlülüklerini genişletebilir.” (Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, 1951).

Yukarıdaki mülteci olarak tanınmaya yönelik coğrafi ve zaman sınırlamaları ise, coğrafi sınırlandırmayı (Avrupa devletlerinden gelen kişileri mülteci olarak tanıma) daha önce kabul eden devletleri istisna tutarak, “Mültecilerin Hukuki Statülerine İlişkin 1967 Protokolü” ile kaldırılmıştır (Protocol Relating to the Status of Refugee, 1967).

‘Mülteci’ olarak tanımlanmada yukarıdaki alıntılarda da görülebileceği gibi en belirleyici husus, “zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korkulması” ibaresidir. Durkova vd.’e göre zulüm ise, insan hakları açısından şiddet anlamına gelmektedir ve iklim değişikliğini zulüm kategorisinde ele almak oldukça güçtür (Akt. Demirbilek, 2016, s.8). Bu hususta Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (BMMYK) tutumu oldukça nettir ve dönemin BMMYK başkanı António Guterres aynen şu ifadeleri kullanmıştır: “Çevresel faktörler sınır ötesi hareketlerin tetiklenmesine katkıda bulunabilse de, bunlar kendi başlarına uluslararası mülteci hukuku kapsamında mülteci statüsü verilmesi için temel teşkil etmezler.” (Guterres, 2009, s.9).

Guterres’in ifadesinde de açıkça görülebileceği gibi, BMMYK ‘çevresel mülteci’ veya ‘iklim mültecisi’ teriminin kullanımını ve Sözleşme’nin yetki alanını genişletmeye yönelik her türlü girişimi reddetmektedir (Faist & Schade, 2013, s.6). Uluslararası hukuk bakımından mülteci olarak tanımlanmamanın, iklim mültecileri açısından doğrudan etkileri bulunmaktadır. Bu hususu somutlaştırabilmek için, Yeni Zelanda ve Avustralya devletlerine yapılan iklim değişikliği kaynaklı mülteci başvurularını ele alacağız.

17 Ağustos 2000 tarihinde Yeni Zelanda Mülteci Statüsü Belirleme İtiraz Mercii, Tuvalu² vatandaşlarına ilişkin kararında, ekonomik ve çevresel faktörler sebebiyle mülteci statüsünün elde edilemeyeceğine hükmetmiştir (Ekşi, 2016, s.24). Mülteci Statüsü Belirleme İtiraz Mercii kararının gerekçesi olarak ise, “Tuvalu’ya dönüşleri halinde başvuranlar tarafından dile getirilen korkulardan hiçbiri 1951 Cenevre Konvansiyonu’nda, ırkı, dini, tabiiyeti, muayyen bir içtimai gruba mensubiyeti

² “Küresel ısınma nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi, başkenti deniz seviyesinden sadece 5 metre yüksekte olan Tuvalu için hayati bir tehdit oluşturmaktadır. Eğer küresel ısınma nedeniyle sıcaklık 1 derece daha artarsa, Tuvalu sulara gömülecektir. Tuvalu halkı şimdiden Avustralya ve Yeni Zelanda’ya göç etmektedir.” (Ekşi, 2016, s.24).

veya siyasi düşünceleri şeklinde sıralanan beş sebepten birine girmemesini” göstermiştir (Ekşi, 2016, s.27).

İkinci bir örnek olarak ise, Avustralya Mülteci Temyiz Mahkemesi’nin, 10 Aralık 2009 tarihli kararı doğrultusunda iklim değişikliklerinin Kiribati vatandaşına mülteci statüsü kazandırmayacağı yönelik kararını gösterebiliriz. Avustralya Mülteci Temyiz Mahkemesi’nin, 10 Aralık 2009 tarihli kararına konu olan olayda, koruma vizesi almak için başvuran Kiribati vatandaşının başvurusu, 1951 Cenevre Konvansiyonu’nda yer alan mülteci tanımına girmediği gerekçesiyle reddedilmiştir (Ekşi, 2016, ss. 28-29). Tuvalu ve Kiribati deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle hâlihazırda iklim değişikliğine karşı en kırılgan ülkelerden olup, yakın gelecekte sular altında kalma tehlikesi bulunan ada devletlerinden olmaları nedeniyle oldukça kritik örneklerdir. Bu devletlerin vatandaşları için dahi olumlu neticelenmeyen iltica kararları, iklim değişikliğinin etkilerinin iyiden iyiye hissedileceği gelecek yıllardaki durumlar karşısında nasıl bir tavır alınacağına yönelik karamsar bir tablo çıkmasına sebep olmaktadır (Balcılar, 2022, s.122).

Çalışma kapsamında hemen yukarıda örneklendirilen mahkeme kararları ve BMMYK gibi kurumların net tavrı ortada olmasına rağmen, ‘iklim mültecileri’ olarak bir adlandırmada ısrar edilmesinin neye dayandığı sorusu bize göre büyük önem atfetmektedir. Faist ve Schade’e göre, mülteci ifadesinin halen kullanılması, bu tür insanların durumunun acil doğasını ve onlara yardım etme sorumluluğunu vurgulamak bakımından önem arz etmektedir (2013, s.6). Brown’da benzer bir biçimde, konunun aciliyetine ve önemine dikkati çekmek için uzun süredir pek çok akademisyenin ‘çevresel mülteci’ veya ‘iklim mültecisi’ kullanımlarını tercih ettiğini vurgulamaktadır. Böylesi bir kullanım kelimenin tam anlamıyla, bu kişilerin iklim değişikliğinin etkilerinden ‘sığınması’ gerektiğini işaret etmektedir (Brown, 2008, s.13). Bu yaklaşıma göre, başka herhangi bir terminolojinin seçimi, bu insanların durumunun ciddiyetine gölge düşürme tehlikesini doğurmaktadır. Ayrıca, daha iyi bir yaşama erişimi ve ekonomi temelli gönüllü bir yer değiştirmeyi ima eden ‘göçmen’ teriminin kullanılmasındansa ‘mülteci’ ifadesinin seçilmesi iklim dolayısıyla yer değiştirmek durumunda kalan kişiler için daha az olumsuz çağrışım taşımaktadır (Brown, 2008, ss.13-14). Bilborrow da ‘çevresel mülteci’ teriminin tamamen bir kenara atılmaması gerektiğini, bunun yerine sadece fiziksel çevredeki hızlı ve/veya şiddetli değişikliklerden kaçan göçmenleri tanımlamak için ihtiyatlı bir şekilde kullanılması gerektiğini öne sürmektedir (Bilborrow, 1992). Bize göre de, her ne kadar ‘iklim mültecisi’ kavramını kullanmanın hukuki statü açısından sakıncaları olsa da, bu kişileri ‘göçmen’ (her ne kadar göçmen kavramı çatı bir kavram olsa da gönüllü bir yer değiştirmeye yönelik bir çağrışımı da bulunmaktadır) olarak nitelemek mevcut durumlarını tam anlatmama ve bu yönüyle acil yardıma ve planlamaya muhtaç durumlarını hafife alınabilmesi tehdidinde yol açmaktadır. Çünkü iklim dolayısıyla yerlerinden olmuş/olacak kişiler için yer değiştirme ekonomik ya da daha iyi fırsatlar meselesi değil, hayatta kalma meselesidir. Bu bakımdan biz de tüm çalışma boyunca göçmen terimi yerini mülteci ifadesini kullanmayı tercih ettik.

Terminoloji meselesi noktasında değinmek istediğimiz son husus ise, iklim değışikliğı sebebiyle yerlerinden olmuş/olacak kişiler için yukarıda açmaya gayret ettiğimiz sıkıntılarının ne gibi sorunlara yol açabileceğine değinmek olacaktır. İlk olarak Kanodia, iklim mültecilerinin statü sorununun, onlara hizmet verebilecek ve haklarını destekleyecek sistemlere erişimi zorlaştırdığını ifade etmektedir (2017, s.103). Brown ise, uluslararası hukukta yeterli bir tanımın olmaması nedeniyle, bu tür kişilerin uluslararası sistemde neredeyse görünmez durumda olduklarını vurgulamaktadır. Hiçbir kurum, onlara temel hizmetleri sağlamak şöyle dursun, sayıları hakkında veri toplamaktan dahi sorumlu değildir (2008, s.15). Dun ve Gemenne ise, kesin bir tanım ve uygun bir statü olmadan, uygulayıcıların ve politika yapıcıların kolayca planlar oluşturamayacağını, yerinden edilmiş kişilerin uygun yardımı alamayacağını ve hedeflenen ilerlemenin kaydedilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmektedir (2008, s.10).

İklim mülteciliğindeki terminoloji sorunu ve statü yoksunluğunun yol açabileceği mevcut ve potansiyel sıkıntıları açtıktan sonra, bu insanların neden çok acil hukuki statü ve uluslararası koruma, plan ve stratejilere ihtiyaç duyduklarını aktarmamız büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan takip eden başlıkla birlikte iklim mülteciliğini yaratan/yaratacak olayları, bu olayların boyutlarına yönelik tartışmaları ve iklim mültecileri yaratacak olayların büyük bir kısmının henüz gerçekleşmemiş olmasından ötürü gelecek projeksiyonlarını çalışmamız kapsamında yer vermenin, iklim mülteciliğinin önemini kavramak bakımından elzem olduğunu düşünüyoruz.

İklim Mülteciliğinin Sebepleri, Boyutları ve Gelecek Projeksiyonları

İklim mülteciliğinin yaşanmasına sebep olan en başat etken kuşkusuz küresel iklim değışikliğidir. İklim değışikliğine sebebiyet veren olayları ve bu olayların boyutlarını incelemeden önce, hangi olayları iklim mültecisi yaratacak olay olarak alacağımız sorusu oldukça önemlidir. Bu noktada Biermann ve Boas'ın yukarıda verdiğimiz tanımına sadık kalarak, iklim değışikliğinin üç etkisinden en az birinden, yani deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları ve son olarak kuraklık ve su kıtlığı sorunlarından ötürü yaşam alanlarındaki ani veya kademeli değışiklikler nedeniyle hemen veya yakın bir gelecekte yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan insanları merkeze alarak çalışmamızı sürdüreceğiz. Literatürde bu noktadaki incelemelerin, bilhassa tanımlama çevre mülteciliğı olarak alındığında, çok daha geniş bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Ancak biz iklim mülteciliğini merkeze aldığımızdan ötürü, Biermann ve Boas'ın tanımını esas alarak iklim mültecilerinin durumunu analiz etmeye gayret edeceğiz.

İklim mülteciliğı bakımından deniz seviyesinin yükselmesi en kritik olaylardan biridir. “Yükselen sıcaklıklar, buzulların ve buz tabakalarının erimesine, okyanuslara daha fazla su eklenmesine ve okyanus seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır” (Özdem & Barlas, 2021, s.279). Öyle ki normal şartlarda 500 yıllık bir süre zarfında deniz seviyesinde görülen yükselmenin, 21.yüzyılda 50 yıllık bir süre zarfında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (Gökpinar, 2020, s.48). Deniz seviyesinde yükselmenin bu yüzyılda çok daha hızlı gerçekleşeceğine yönelik bir diğer tahmine göre ise, Hükümetlerarası İklim Değışikliğı Paneli (IPCC) 2007 tarihli raporunda, deniz seviyelerinin bu yüzyılın

sonuna kadar dünya çapında 0,18-0,59 metre yükseleceğini öngörmektedir (Bhowmik, 2020, s.55). Ancak IPCC 2019 raporuna göre, küresel ortalama deniz seviyesindeki artışın önceki öngörülerden fazla şekilde, 1,1 metre seviyelerine kadar artması beklenmektedir (Balcılar, 2022, s.118). Bu artışların yaşam alanlarına çok büyük zararlar verme potansiyeli bulunmaktadır. Kurnaz'a göre, deniz seviyesinin muhtemel her 1 metrelik artışı, denizin kıyıda 100 metre içeriye kadar taşması anlamına gelmektedir (Akt. Balcılar, 2022, s.118).

Yukarıda sunulan bilimsel verilere dayanan öngörülerin bir kısmı bugün gerçekleşmeye başlamıştır. Tuvalu ve Kiribati örnekleri gibi, pek çok kıyı bölgesi ve ada devleti, deniz seviyesinin iklim değişikliğine bağlı olarak yükselmesinden olumsuz etkilenmektedir ve bu bölgelerde yaşayan binlerce kişi yerlerinden olmaktadır. Kuşkusuz deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak yerinden olma, iklim değişikliğinin gelecekte yol açacağı hasar düşünülürse henüz daha başlangıç gibi gözükmektedir. Ancak bugün dahi pek çok ada devleti vatandaşları ülke içinde veya dışında yer değiştirmek durumunda kalmaktadır. Örneğin, "1994'ten bu yana yüzeyinin yaklaşık %50'si yok olan Carteret Adaları'nda yaşayan insanlar adayı boşaltarak 80 km uzaklıktaki Bougainville Adasına yerleşmeye şimdiden" karar vermek zorunda kalmıştır (İlisk Bilben, 2019 s.338). Hint Okyanusu'ndaki bir ada ülkesi olan Maldivler, deniz seviyesinin yükselmesiyle en çok tehdit edilen ülkelerden biridir. Maldivlerin en yüksek noktası deniz seviyesinden sadece 2,4 metre yüksektir. Deniz seviyesinin yükselmesi, hem ekonomideki hem de habitattaki değişiklikler nedeniyle bu bölgede iklim mültecileri yaratacaktır (Bhowmik, 2020, 55). İtalya'nın Venedik kenti de deniz seviyesinin yükselmesi tehdidi altında olan bölgelerden biridir. 1900'de şehrin ana meydanı yedi kez su altında kalmıştır ve şehri 1996'da 99 kez su basmıştır. Dünyanın dört bir yanındaki Manhattan, Londra, Şanghay, Hamburg, Bangkok, Jakarta, Mumbai, Manila ve Buenos Aires gibi birçok kıyı kenti, deniz seviyesinin yükselmesine karşı savunmasız olan alçak bölgelerde yer almaktadır. Hindistan'dan yaklaşık 37 milyon, Çin'den 22 milyon ve Endonezya'dan 21 milyon insan, 2050 yılına kadar yükselen deniz seviyeleri nedeniyle risk altındadır (Bhowmik, 2020, s.58).

Bhowmik, deniz seviyesindeki 1 metrelik artışın, yoğun nüfuslu Ganj, Mekong ve Nil nehri deltalarında yaklaşık 24 milyon insanı yerinden edebileceğini aktarmaktadır (2020, s.55). Yine Bangladeş'in eski çevre bakanı ve BM temsilcisi Chowdhury, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri sebebiyle %70'i sellere açık deltalardan oluşan ve büyük kısmı deniz seviyesinin 6 metre aşağısında olan ülke topraklarının %10'unu kaybetme tehlikesinin altını çizmektedir (Mutlu vd., 2015, s.88).

İklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini gözlemleyebileceğimiz ikinci boyut, aşırı hava olaylarıdır. Aşırı hava olayları, her yıl binlerce kişinin ülke içinde ve dışından yerlerinden olmalarına sebep olmaktadır. Öyle ki 2020'de kaydedilen tüm doğal afete bağlı yer değiştirmelerin yüzde 98'i aşırı hava olaylarından kaynaklanmıştır (Balcılar, 2022, s.123). Ayrıca 2008 ve 2016 yılları arasında, yılda ortalama 21.8 milyon insanın ani başlayan aşırı hava felaketleri nedeniyle ülke içinde yerinden edildiği tespit edilmiştir

(Bhowmik, 2020, s.58). Aşırı hava olaylarının sebebiyet verdiği pek çok yer değiştirme olayı örnek gösterilebilir. Karayip havzasında 1998 ile 2005 yılları arasında gerçekleşen Mitch ve Katrina kasırgaları büyük ölçekli iklim mülteciliği olaylarına sebebiyet vermiştir. Mitch kasırgasının yıkıcı etkileri 2 milyon insanın yerinden olmasına yol açarken; Katrina kasırgasının yarattığı tahribat dolayısıyla sadece Teksas 150.000 iklim mültecisine ev sahipliği yapmıştır (Ilık Bilben, 2019, s.341). 2015 yılında Vanuatu'da Pam kasırgasının sebebiyet verdiği yıkım ve 2016 yılında Fiji'de 55.000'den fazla insanı yerinden eden Winston kasırgası son dönemde kitlesel ölçekli yer değiştirmelere neden olan diğer aşırı hava olaylarından (Bhowmik, 2020, s.58).

Kuraklık ve su kıtlığı gibi kademeli olarak insan hayatını etkileyen iklim değişikliği olaylarının etkilerini değerlendirmek, aşırı hava olayları gibi aniden gerçekleşen ve etkisini hemen hissettiren olaylara nazaran daha zordur. Ancak bununla birlikte, özellikle iklim değişikliğinin etkisini daha da hissettireceği gelecek yıllarda kuraklık ve su kıtlığından kaynaklanan zorunlu yer değiştirmelerin sayısında çok büyük bir artış olacağı uzmanlar tarafından öngörülmektedir. Buna göre, 2099 yılına kadar dünyanın şu an olduğundan ortalama olarak 1.8°C ile 4°C arasında daha sıcak olması beklenmektedir. Ayrıca sürekli kuraklık içindeki arazi oranının 2050 yılına kadar yüzde 2'den yüzde 10'a çıkması ve aşırı kuraklığa maruz kalan arazi oranının yüzde 1'den 30'a kadar artabileceği öngörülmektedir (Brown, 2008, s.16). IPCC'nin 2021 raporu da öngörülerini doğrular niteliktedir. Rapora göre devam eden küresel ısınmanın etkileri, aşırı yağış ve kuraklık olaylarının ciddiyetini daha da yoğunlaştıracak ve bir yandan kuraklıklar meydana gelirken, diğer yandan da şiddetli yağışlar artacaktır (Balcılar, 2022, s.124). Öngörülerin büyük çoğunluğu bugün gerçekleşmeye başlamıştır. Örneğin, Çin'deki Gobi Çölü, her yıl 3.600 kilometrekare genişlemekte; Fas, Tunus ve Libya gibi ülkeler, her yıl çölleşme nedeniyle 1.000 kilometrekareden fazla verimli arazisini kaybetmektedir (Bhowmik, 2020, s.58). Kuraklık nedeniyle son dönemin en büyük insani trajedilerinden birini kaynaklık eden Somali'de, 2004 yılından itibaren yaklaşık 1 milyondan fazla insan göç etmek durumunda kalmıştır. Yaşanan kuraklık nedeniyle tarımsal üretim dramatik düzeyde azalmış ve ülke, dış yardımlarla gıda ihtiyaçlarını karşılama noktasına gelmiştir (Mutlu vd., 2015, ss. 90-91). Yine bir başka örnek olarak Aral Gölü çevresinde yaşanan kuraklığı gösterebiliriz. Aral Gölü'nün kurumuş yatağından kalkan tozlar uzak bölgelere taşınarak bu bölgelerin aşırı düzeyde kirlenmesine, tuzlanmasına ve kuraklık yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bu olayların neticesinde, "1992 yılından bu yana Aral Gölü civarından yaklaşık 100 bin insan göç etmek zorunda kalmıştır" (Kanlı ve Başköy, 2018, s.34).

İklim değişikliği, sadece ada devletlerini değil yukarıdaki örneklerle açılmaya çalışıldığı gibi tüm dünyayı tehdit eden global bir tehlikedir. Nitekim 2050 yılına kadar, 200 milyon insanın iklim sebebiyle yerlerini değiştireceği tahmin edilmektedir (Ekşi, 2016, s.20 ; Biermann ve Boas, 2010, s.68). Bu başlık altında genel hatlarıyla, deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları ve kuraklık boyutlarıyla iklim değişikliğinin etkilerini ve bu etkilerin iklim mülteciliği yaratma durumunu analiz etmeye gayret ettik. Bu başlık boyunca bu analizi, bilimsel çıktı ve öngörülere dayanarak yerinden olmanın doğrudan

etkilerine odaklanarak gerçekleştirdik. Bununla birlikte, kuşkusuz yer değiştirmelerin sosyo-ekonomik boyutları da, en az yukarıda saydığımız doğal boyutları kadar önemlidir. Bu bakımdan takip eden başlık iklim mülteciliğinin etkilerinin sosyo-ekonomik boyutlarına tahsis edilmiştir.

İklim Mülteciliğinin Sosyo-Ekonomik Etkileri

İklim değişikliği daha önce de vurgulandığı gibi bir çarpan etkisine sahiptir ve çok sayıda uluslararası bilim adamı; sel, kuraklık, aşırı hava olayları ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi iklim değişikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan uç olayların, önceden var olan yer değiştirme sebeplerini (ekonomi, güvenlik ve çeşitli sosyal eşitsizlikler temelli) ağırlaştırarak bir faktör olduğunu ileri sürmüştür (Sarjana, 2018, s.227). Çalışmamız kapsamında bu konuda vurgulamak istediğimiz ilk husus, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler ile iklim mülteciliği arasındaki bağıdır.

Ekonomik yetersizlikler her şeyden önce, iklim değişikliği kaynaklı bir felakete karşı önlem almayı zorlaştırmakta; bu felaketlerden herhangi biri gerçekleştiğinden sonraki aşamada gerekli hareket kabiliyetini sınırlamaktadır. Öyle ki hâlihazırda zaten ekonomik olarak pek çok güçle mücadele eden kırılgan gruplar için göç, çoğu durumda ilk değil, en son seçenektir. “Bu nedenle arada geçen sürede hanelerin kaynakları giderek azalmakta ve daha savunmasız hale gelmektedir. Hatta birçoğu göç edemeyecek kadar kırılgan topluluklara dönüşmektedir” (İlık Bilben, 2019, s.351). Örneğin, Katrina kasırgasına bağlı yer değiştirmenin önemli bir özelliği olarak, en az 70.000 kadar yoksul, siyahi New Orleans sakininin şehir terk edemediği; terk edip, geri dönenler arasında da yine bu grubun en küçük paya sahip olduğu görülmüştür (Black vd., 2013, s.33). İklim değişikliğine bağlı yer değiştirmelerin ekonomik kapasite ile ilişkisi yalnızca birey düzeyinde değil; devletler düzeyinde de büyük önem taşır. Daha önce iklim değişikliğinin, ayırım gözetmeksizin dünyadaki her insanın yaşamını olumsuz etkileyeceğini vurgulamıştık. Ancak ülkelerin coğrafi konumlarına göre bu etkilerin yoğunluğu artarken, ekonomik durum bu etkilerle nasıl başa çıktığını/çıkılabileceğini etkilemektedir. Düşük refah düzeyine sahip ülkeler, iklim değişikliğine en az katkıda bulunurken, sonuçlarına karşı en savunmasız durumdadır. Ayrıca bu tip ülkelerin ekonomik şartlarının elverişsiz olması ve afetlerin kişisel mallar üzerindeki yıkıcı etkisi, yer değiştirme sürecinde vatandaşlarını insani yardıma muhtaç bırakmaktadır (Karagöz, 2021, s.48).

İklim mülteciliğinin yukarıda açmaya çalıştığımız sosyo-ekonomik etkilerine ilaveten ve bu etkilerle bağlantılı olan bir diğer çarpan etkisi ise güvenlik alanıyla doğrudan bağlantılıdır. Güvenlik ve iklim mültecileri arasındaki ilişkiyi iki farklı eksenle ele almaya gayret edeceğiz. İlk eksen olarak, kaynak ülke merkezli bir perspektifle, bu ülkelerde kıt kaynakların bölüşümünden doğan iç çatışmalar ve güvenlik endişelerine değinmek istiyoruz. Buna göre, iklim değişikliğine bağlı meydana gelen olaylar, özellikle sınırlı kaynaklara sahip az gelişmiş ülkelerde, dolaylı olarak iç çatışmalara sebebiyet verebilmektedir. Örneğin, artan sıcaklık ve aşırı hava koşullarının bir sonucu olarak Afrika ve Asya'nın belirli bölgelerinde yaşanan kuraklık ve seller, gıda üretiminde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Bu

durumun sonucunda da, topluluk üyeleri arasında temel ihtiyaçlar ve doğal kaynaklar için rekabet artmış ve böylelikle de uzun süreli iç çatışmalar yaşanmıştır (Sarjana, 2018, s.227).

Somali, yakın dönemde yukarıda çizilen çerçevenin en müşahhas örneklerinden birini teşkil etmektedir. 2004 yılından beri Somalili insanlar çevre ve gelişmiş ülkelere doğru yoğun bir şekilde göç etmektedirler. Bu haliyle Somalili yerinden olmuş kişiler, ekolojik mülteci olan ilk topluluklardan biri olarak gösterilmektedirler. Ülkedeki yaşamı oldukça zorlayıcı hale getiren kuraklık, Somali'den 2004 yılından itibaren yaklaşık 1 milyondan fazla insanın göç etmesine neden olmuştur. Somali'de yaşanan kuraklık, insanların yer değiştirmesindeki birincil etken olsa da bu kuraklık ile doğrudan bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çatışmalar ve şiddet ortamı da insanların en önemli kaçış saiklerinden biri olmuştur (Mutlu, 2015, ss.90-91). Bir başka çarpıcı örnek olarak ise Suriye gösterilebilir. 2006-2011 yılları arasında, Suriye topraklarının % 60'ı, son yılların en zorlu ve uzun süreli kuraklığının etkisi altında kalmıştır ve ülke, buna bağlı mahsul kriziyle mücadele etmiştir (Özerdem & Barlas, 2021, s.287). “Uzun süren kuraklığın ardından yaşanan su ve gıda kıtlığı nedeniyle Suriye genelinde kuraklıktan etkilenen bölgelerde yaşayan 40.000-60.000 arası ailenin daha iyi yaşam koşulları arayışıyla da göç ettiği bilinmektedir” (İlkk Bilben, 2019, s.346). Bu durum, “yıkıcı iç savaşın başlangıcı olan 2011 protestolarının nedenlerinden biri olan yiyecek ve gıda eksikliğine neden olarak, güvensizliğine sebep olmuştur” (Özerdem ve Barlas, 2021, s.287). Bu açıklamalar ışığında, henüz iç savaş başlamadan önce dahi iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine bağlı olarak Suriye’de ülke içi ve dışı insan hareketliliğinin başladığını ve iklim değişikliğine bağlı kuraklığın, iç savaşın çıkışında payı olduğunu ifade edebiliriz.

Güvenlik ve iklim mültecileri arasındaki ilişkinin ikinci eksenini olarak, (ev sahibi toplulukların perspektifinden) iklim değişikliklerine bağlı yer değiştirmelere yönelik güvenlik endişelerinin harekete geçirdiği, engelleyici ve ulusal çıkar merkezli yaklaşımlara değineceğiz. Bu yaklaşım, iklim mültecilerinin bir yandan kendi güvenliklerini korumaya çalışırken diğer yandan gittikleri ülkelerde yaşayan ev sahibi toplum tarafından, güvenlik ve refahlarına birer tehdit olarak algılanabilmelerine (Özerdem ve Barlas, 2021, s.281) karşılık gelmektedir. Böylesi bir yaklaşım, iklim krizinin küresel bir sorun hale gelmesinde en büyük paya sahip devletlerin, kaynaklarını, sorunun esas sebebi ile mücadele etmeye ayırmaktansa, sorundan muzdarip iklim mültecilerini sınırlarından uzak tutmaya ayırmasına yol açmaktadır (Miller vd., 2021, s.1).

2013 ve 2018 yılları arasında, dünyadaki en büyük sera gazı salınımına yol açan devletlerin yedisi – Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Japonya, Birleşik Krallık, Kanada, Fransa ve Avustralya – toplu olarak sınır ve göçmenlik uygulamalarına 33,1 milyar dolardan fazla bir kaynak ayırırken, iklim kaynaklı sorunların çözümünün finansmanına 14,4 dolar milyar gibi çok daha az bir miktar ayırmıştır (Miller, vd., 2021, s.1). Miller, dünyanın en yüksek emisyonlu devletlerinin siyasi liderlerinin, iklim krizinin yıkıcı etkilerine maruz kalanlara yönelik hassasiyetinin yalnızca retorik olduğunu vurgulamakta ve Amerika Birleşik Devletleri'nin - ve diğer yüksek emisyonlu ülkelerin çoğu - sınır ve göçmenlik

uygulamalarına her geçen gün artan miktarda kaynak aktardığını ifade etmektedir (Miller, 2021, ss.1-2). Hatta 2003'te Pentagon'un hazırladığı bir rapor, en kötü iklim senaryosunda ABD'nin Guatemala ve Haiti gibi ülkelerden gelen "istenmeyen ve açlıktan ölmek üzere olan göçmenleri" durdurmak için 'savunma kaleleri' inşa etmesi gerekeceği vurgulamaktadır. 'Kaleler' sadece Washington tarafından önerilmemekte, dünya çapında yaygınlık kazanmaktadır (Miller vd., 2021, s.5). 'Avrupa Kalesi' bugün bu yaklaşımın bir diğer örneği olarak karşımızda durmaktadır. 'Avrupa Kalesi', AB'nin üye ülkeler arasındaki sınırlarını ortadan kaldırırken, aynı zamanda AB dışından gelmek isteyenlere karşı sınırlayıcı politikalar uygulamasını, özellikle güney ve doğu sınırlarını çok katı biçimde korumasını nitelemek için literatürde kullanılmaktadır (Adıgüzel, 2019, ss.140-141). Öyle ki Avrupa çapında, yükselen popülizm ve göçmen karşıtlığının etkisiyle 'Avrupa Kalesi' dışarıya neredeyse tamamen kapatılmakta (istisnaları ise ekonomik mantık belirlemede), savaştan, şiddetten ya da iklimsel zorluklardan kaçan insanlar güvenlikleştirme politikalarının nesnesi olabilmektedir (Erayman, 2022, ss. 174-193). Hal böyle olunca müreffeh ülkelerin iklim değişikliği söz konusu olduğunda sıklıkla kullandıkları, 'acıları paylaşma' ya da 'sorumluluk alma'ya dayanan dil büyük ölçüde uygulamaya yansımamakta, Miller'ın çarpıcı eleştirisi büyük oranda haklı çıkmaktadır:

"Günün sonunda, bütçeler retorikten çok daha yüksek sesle konuşur. Bu statükoda, Guatemala ve ötesinden on binlerce insan, ABD'nin silahlı muhafızları ve duvarlarıyla karşı karşıya kalacak, binlerce kişi de Avrupa Kalesi çevresindeki çetin Akdeniz sularıyla yüzleşecek" (Miller, 2021, s.6).

SONUÇ

Çalışma boyunca iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini, bu etkilerin milyonlarca insanı iklim mültecisi haline getirme potansiyelini ve iklim mültecisi olarak adlandırdığımız bu kişilerin, iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine karşı savunmasız ve kırılgan bir durumda olduklarını vurgulamaya gayret ettik. Günümüzde bu kişiler neredeyse görünmez ve uluslararası korunmadan mahrum bir vaziyettedir. Ancak, önümüzdeki yıllarda iklim değişikliğinin etkilerinin kendisini daha da hissettireceği aşikâr olduğundan, uluslararası gündemin en önemli meselelerinden birinin iklim mültecileri olacağı açıktır. Bu noktada iklim mültecilerini, küresel iklim değişikliğinin etkilerinden korumak için neler yapılabileceği sorusu önem kazanmaktadır. Biz bu hususta, lokal çözümler ve eylem planlarından, iklim mültecilerine yönelik diğer devletlerin korumacı ve dışlayıcı mantığından çok daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunu düşünüyoruz. Karşı karşıya olduğumuz iklim krizinin etkileri ve boyutları düşünüldüğünde, bireysel, bölgesel ya da geleneksel karşı çıkış mekanizmalarının fazla etkili olamayacağı açıktır. Bu bakımdan, küresel dayanışma, strateji ve eylem planları geliştirmek; bu kişilerin bütünü kapsayacak ve tartışmaya mahal vermeyecek bir hukuki statü oluşturmak; yerlerinden olmuş/olacak kişiler için külfet paylaşımı ilkesine uygun bir uluslararası koruma sağlamak ve belki de hepsinden önemlisi, iklim mültecilerine yönelik popülizmin ve güvenlikçi mantığın şeklini verdiği dışlayıcı politika, eylem ve yaklaşımları terk etmek bize göre elzem gözükmektedir. Özellikle bu son

husus, göçmen ve mülteci karşıtlığının hızla tırmanışa geçtiği mevcut politik iklimde bilhassa kritik gözükmektedir. Çünkü bize göre, göçmen karşıtı politik bir atmosferde, diğer eylem planlarını hayata geçirmek olanaklı gözükmemektedir. Çalışmamızın kapsamı ve sınırlılıkları gereği bu hususa görece yüzeysel olarak değinmek durumunda kaldık. Ancak farklı çalışmalar, iklim mültecileri meselesinde popülist yaklaşımların ve güvenlikçi mantığın nasıl önemli bir sınır teşkil edebileceğini merkeze alabilir. Yine çalışmanın iklim mülteciliğini politik ekolojik bir mesele olarak genel bir çerçevede ele alan kapsamı gereği, iklim mülteciliğinin hukuki statü boşluğuna sınırlı bir şekilde değinmek durumunda kaldık. Bu mesele ile ilgili farklı çalışmalar bu yasal boşluğun, sosyal ve hukuki boyutlarını, birbirleri üzerine etki ve ilişkilerini merkeze alarak tartışabilir.

Bu çalışma kapsamında iklim mülteciliği meselesinin gelecek yılların politik ajandasının en önemli gündem maddelerinden biri olacağı sonucuna ulaştık. Öyle ki iklim mülteciliği halihazırda çağımızın en önemli meselelerinden ikisinin, göç ve iklim krizi meselelerinin kesişim noktasında bulunmaktadır. Bölgesel çatışmalar, artan nüfus, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler gibi pek çok faktör küresel olarak zorunlu yer değiştirme hareketlerini tetiklerken; küresel ısınma gibi olumsuz etkilerini günden güne daha da hissettiren bir vakıa ise iklim krizinin beşerî ve doğal çevre üzerindeki oldukça yıkıcı olabilecek etkilerini gözler önüne sermektedir. Tam olarak bu son husus çalışmamızın ikinci temel sonucuna bizi götürmektedir. Buna göre, iklim krizi gibi sonuçları oldukça yıkıcı olabilecek; etkileri ise belirli bir bölgeyi değil tüm dünyayı kuşatabilecek meselelere yönelik bireysel ya da bölgesel çözümler ve eylem planları geliştirmek bize göre sonuç getirmeyecektir. Kaldı ki iklim mültecileri gibi genel olarak zaten dezavantajlı bireylerden oluşan gruplar böylesi ciddi problemler karşısında en kırılgan gruplardan birini oluşturmaktadır. Hal böyle olunca iklim krizinin yıkıcı etkilerine bağlı zorunlu yer değiştirmeler karşısında alınabilecek her önlem, atılabilecek her adım küresel dayanışma ve külfet paylaşımı (burden sharing) ilkelerine bağlı kalarak, ortak strateji ve eylem planları geliştirerek yapılmalıdır.

Nihayetinde, iklim değişikliği gibi etkileri küresel boyutlu bir kriz, her an, herkesin iklim mülteci olabilme ihtimalini doğurmaktadır. Hal böyle olunca, bugünün ev sahiplerinin yarının mültecileri olma ihtimali hiç olmadığı kadar yüksektir. Bu durumu göz önüne aldığımızda, sadece ahlaki bir yükümlülük olarak değil; pratik bir gereklilik olarak da iklim mültecilerinin geleceğini teminat altına alabilecek politika, düzenleme ve eylem planlarını ivedilikle hayata geçirmek durumunda olduğumuzu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Y. (2019). Göç Sosyolojisi. Ankara: Nobel Yayınevi.

Arı, F. & Gökpınar, F.B. (2021). Climate-Migration: A Security Analysis within the Context of Green Theory. *Uluslararası İlişkiler*, 17(68), ss. 41-53. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.865530>

Balcılar, A.N. (2022). İklim Adaleti Bağlamında Sınırlar ve İklim Göçü. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 2(1), ss. 118-132. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2497396>

Bhowmik, D. (2020). Problems of Refugee and the Climate Change. Das, S.K. and Chowdhary, N. (Ed.). *Refugee Crises and Third-World Economies*, Bingley: Emerald Publishing, ss. 45-72. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-190-520201008>

Black, R., Kniveton D. & Schmidt-Verkerk, K. (2013). Migration and Climate Change: Toward an Integrated Assessment of Sensitivity. Faist, T. & Schade J. (eds). *Disentangling Migration and Climate Change*. New York: Springer, ss. 29-54.

Biermann, F. & Boas, I. (2010). Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees. *Global Environmental Politics*, 10(1), ss.60-88. <https://doi.org/10.1162/glep.2010.10.1.60>

Bilsborrow, R. E. (1992). Rural Poverty, Migration, and the Environment in Developing Countries: Three Case Studies. Policy Research Working Paper Series 1017, The World Bank.

Blaikie, P. (1999). A Review of Political Ecology Issues, Epistemology and Analytical Narratives. *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*, 43(1), ss.131-147. <https://doi.org/10.1515/zfw.1999.0009>

Brown, O. (2008). *Migration and Climate Change*. Geneva: International Organization for Migration.

Bryant, R.L. (1998). Power, knowledge and political ecology in the third world: a review. *Progress in Physical Geography*, 22(1). ss.79-94. <https://doi.org/10.1177/030913339802200104>

Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çakır, M., Gümüşçü, O. & Taş, B. (2020). Politik Ekoloji. *Coğrafya Dergisi – Journal of Geography*, 41, 241-254. 10.26650/JGEOG2019-0019.

Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees (1951). <https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/55726/> (Erişim Tarihi 23.07.2022).

Demirbilek, M. (2016). Çevre, Çevre mültecileri ve Çevreci Sosyal Hizmet. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), 905-914. <https://doi.org/10.24289/ijsser.279033>

Docherty, B., & Giannini, T. (2010). Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees. *Harvard Environmental Law Review*, 33(2), ss. 349-405.

Dun, O. & Gemenne, F. (2008). Defining Environmental Migration, *Forced Migration Review*, 31, ss.10-11. <https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/climatechange/dun-gemenne.pdf>

Erayman, İ.O. (2022). Göç Olgusunun Felsefi Sosyolojisi. İstanbul: DBY Yayınları.

Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri. Göç Araştırmaları Dergisi, 2(2), ss.10-58. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/648074>

Faist, T. & Schade J. (2013). The Climate–Migration Nexus: A Reorientation. Faist, T. & Schade J. (eds). *Disentangling Migration and Climate Change*. New York: Springer, ss.3-29.

Gökpınar, F. (2020). 21. Yüzyılda Yeni Bir Güvenlik Sorunu: İklim Mültecileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.

Guterres, A. (2009). Climate Change, Natural Disasters and Human Displacement: A UNHCR Perspective. UN High Commissioner for Refugees, <http://www.unhcr.org/4901e81a4.pdf> (23.07.2022).

Ilık Bilben, M. S. (2019). Dünyadan Örnekler Işığında İklim Değişikliği Kaynaklı Göçleri Anlamak. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX(2), 335-355. DOI: 10.13114/MJH.2019.494

Ilık Bilben, M. S. (2018). Antropojenik İklim Değişikliği Bağlamında Göç Tartışmaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75, 237–268. 10.26650/jspc.2018.75.0015

Kanlı, İ.B. & Başköy, D. (2018). Küreselleşme ve Çevre Sorunları Bağlamında Göç: İklim Mültecileri Migration. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), ss.21-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/seyad/issue/53349/709211>

Kanodia, K. (2017). Climate Refugees and Their ‘Refugee’ Status. *International Journal of Human Rights and Constitutional Studies*, 5(2), ss.102-110. <https://doi.org/10.1504/IJHRCS.2017.088713>

Karagöz, T. (2021). Climate Refugees: Understanding the Challenges for Climate Refugees. *Journal of International Relations and Political Science Studies*, 1, 38-58.

Kaya, Y. (2016). Merkezileşme/Yerelleşme Tartışmalarına Politik Ekoloji Perspektifinden Bakış, *KAYSEM 9 Bildiriler Kitabı*, 105-117.

Kraler, A., Tatiana Cernei, M. N. & Noack M. (2011). “Climate Refugees” Legal And Policy Responses to Environmentally Induced Migration. Erişim: <http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/462422/IPO> L-LIBE_ET(2011)462422_EN.pdf, (13.04.2022)

Miller, T., Buxton, N. & Akkerman M. (2021). Global Climate Wall: How the World's Wealthiest Nations Prioritise Borders Over Climate Action. The Transnational Institute (TNI). <https://www.tni.org/files/publication-downloads/global-climate-wall-report-tni-web-resolution.pdf>

Mutlu, A., İrdem İ., & Üre B. (2015). Ekolojik Mültecilik. Memleket Siyaset Yönetim (MSY), 10(23), ss. 79-118. <http://www.msydergi.com/uploads/dergi/209.pdf>

Özerdem, F. & Barlas B. (2021). Kopenhag Okulu Çerçevesinde 2020 ve Sonrası Dünya Politikasının Yeni Sorunu: İklim Değişikliği ve İklim Göçmenleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 41, ss. 273-302. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/67717/997189>

Protocol Relating to the Status of Refugees (1967). https://www.oas.org/dil/1967_Protocol_relating_to_the_Status_of_Refugees.pdf , (23.07.2022).

Sarjana, I. G. E. (2018). Climate Change and Human Migration: Towards More Humane Interpretation of Refugee. Udayana Journal of Law and Culture, 2(2), ss.220-248. <https://doi.org/10.24843/UJLC.2018.v02.i02.p05>

Walker, P. A. (2005). Political ecology: where is the ecology?. Progress in Human Geography, 29(1), ss. 73-82. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph530pr>

Yılmaz, F.H. & Navruz, M. (2019). Küresel İklim Değişikliği, İklim Mültecileri ve Güvenlik. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, ASSAM ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ 13. ULUSLARARASI KAMU YÖNETİMİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ ÖZEL SAYISI, 255-270. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/assam/issue/48907/578164>

Quest of Emancipation among Jewish Women in Izmir

İzmir'de Yahudi Kadınlar Arasında Kurtuluş Arayışı

Efrat Aviv¹

Özet

Kadınların evrensel haklarına dair kanaatlerin ve genel olarak aydınlanma düşüncesinin yaygınlaşması, İzmir Yahudi Cemaati'nde devrimci feminist fikirlere yönelik bir farkındalık oluşmasını sağladı. Somut olarak bakıldığında büyük oranda kültürel alanda kalan bu gelişme, kadın özgürleşmesinin daha başlangıç aşamasında olduğunu gösteren ve kendini sadece cemaatin seçkin tabaklarında hissettirebilen bir mahiyetteydi. Diğer toplumsal sınıflar için kadının özgürleşmesi, henüz emekleme aşamasındaydı ve daha ziyade gayri-ihiyari bir nitelik arz ediyordu, yani bir icraat kadınları özgürleştirme maksadıyla yapılmazdı ama sonuç kadının özgürleşmesi olduğunda, geriye dönük olarak özgürleştirme etiketi kullanılırdı.

On dokuz ve yirminci yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi Kadını, sadece İslam Dünyası ile Yahudi Dünyası arasında kalmamıştı, imparatorluğun modernleşmesiyle birlikte bir de Batı Dünyası'nın tesiri altında kalmıştı. İşte bu çalışma, yukarıda bahsedilen gelişmeleri dikkate alarak, İzmir'deki Osmanlı Yahudi Kadınları vakasına odaklanarak Osmanlı Yahudi Cemaati'ni incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, El Komersial, Alyans Okulları, Kadının Özgürleşmesi, Osmanlı Kadın Hareketi, Feminizm

¹ Senior Lecturer, General History Department, Bar-Ilan University, <mailto:efrat.aviv@biu.ac.il> ORCID: 0000-0003-2379-6390

Abstract

Universal ideas of women's emancipation and general enlightenment in the Jewish community of Izmir led to the emergence of the community's awareness of revolutionary feminist ideas. However, in concrete terms, this merely indicated the beginning of women's emancipation in the cultural sphere, a concept that prevailed only amongst the elite of Jewish society. Within the other social classes, emancipation was in its infancy and was more incidental, i.e., actions were carried out not for the sake of women's liberation, but for other reasons and were only post factum defined as emancipation.

The Jewish women of the Ottoman Empire lived in several worlds in the nineteenth and twentieth centuries – the Muslim world, the Jewish world, and the Western world as it influenced the Empire. This study focused on the Jewish women of Izmir as a case study of Jewish communities in the Empire in light of these various influences.

Keywords: Izmir, El Komersial, Alliance, women's emancipation, feminist ideas.

Introduction

The Westernization and modernization of the Ottoman Empire, which increased in intensity from the end of the eighteenth century onward, had a profound impact on Ottoman Jewry.² The origin of all the dramatic changes the Ottoman Empire underwent was the Tanzimat period (1839–1876). The reorganization of the Ottoman society in general through technical, administrative, and educational reforms, backed and approved by the European powers, also permitted changes within the Jewish communities. The overthrow of Abdülhamid II's autocratic regime, re-establishment of the Ottoman assembly and reinstalling of the constitution by the Young Turks in 1908 mark the second constitutional period (1908–1918) (Göçek, 1998). This period witnessed intensive social and ideological agitation that accelerated the establishment of women's education in new Western-style schools, women's presence in women's journals. Most women's journals in the first stages of their existence restricted their coverage to "women's topics" such as home, domestic work, child raising, and fashion; however, during the second constitutional period (1908-1919), articles were severely criticized for disregarding their promises to emancipate women (Fleischmann, 1999) and voluntary women's aid associations to assist in war efforts throughout the extended period of wars after 1908, opening of universities to women, and integration of women in the workforce. More specifically, the issue of Western-style education of Ottoman women had come to the forefront in the mid-nineteenth century. Following political reforms, schools were opened to educate women as future teachers. Legal reforms included the abolition of slavery and concubinage, equal inheritance rights, and the

² Phillips Cohen claims that scholars of Ottoman history have paid considerable attention to the rapid Westernization of the urban non-Muslim mercantile classes in the nineteenth century, but only few have acknowledged how Ottoman Christians and Jews joined Muslims regarding their disillusionment with the prospects of Europeanization (Cohen, 2014).

ability to marry foreign men (Göçek, 1998).³ This fact was even more critical considering that the scope of literacy in Muslim societies in general and in the Ottoman Empire in particular was limited until the beginning of the 20th century. Among Muslim men, the literacy rate was 2-3 percent in the beginning of the nineteenth century and 15 percent at the end. Accurate data on the literacy rate amongst Anatolian and Balkan Jews are available, but it is possible to estimate that since the Talmud Torah schools were open to the Jewish public in general, literacy among Jews was more common (Karkason, 2016). More importantly, discussions on women and family were produced by writers of Western, Islamic, and Turkish orientations (Hatem, 1999). Yet, modernization is tested first and foremost in family relationships (Hatem, 1999).

This study aimed at shading light upon the Jewish women of Izmir in the turn of the 19th and 20th centuries as reflected in *El Komersial*, the journal of Izmir's elites that has not been researched so far. This article explores the first stages of women emancipation in the Izmir community in various facets and assess the importance of these steps given the strictly religious community of Izmir. The study demonstrates how the social changes brought about the nationalist movements in other Ottoman communities (e.g., Turkish, Greek) impacted the change in social position of Jewish women and showed that involvement of women in nationalist movements. It shows that the national liberation aimed by nationalist movements did not necessarily imply female emancipation; rather that the nationalist movements aimed for a woman that serves national purposes rather than her own liberation. It was the same in the Balkans as well. The process of female emancipation of Jewish women in Izmir occurred in opposition to influences from the mainstream Ottoman Muslim community, European orientalist discourses, and strict norms of the religious Jewish community. This study also reveals the attitude toward women and the fight for their emancipation which

³ Müge Göçek mentions that the first voluntary aid society was Aid Society [Cemiyet-i İmadadiye], which was founded in 1908 and provided winter clothing to Ottoman soldiers fighting in the Balkans.

reflected division within the Jewish community. I hypothesize that at the turn of the century, the first social and cultural signs of women's emancipation were limited to the elite only.

Cultural Transformation and Female Emancipation in the Jewish Community in Izmir in the 19th Century

The end of the 19th century period marked the beginning of a multifaceted cultural transformation of Jewish communities across the empire. This transformation was similar to the “Enlightenment” movement within the European Jewish communities because it transformed traditional cultural patterns and opened the formerly closed communities to new ideologies and experiences. The various identities and ideologies manifested mainly by the intellectual elite of the Jews in the Empire ranged from alignment with the Ottoman state during its existence and other governments after the empire's collapse. Some emphasized their Sephardic identity, whereas others became Jewish nationalists or Zionists during different periods (Cohen & Stein, 2010). This transformation manifested itself, among other areas, in feminism, or “female emancipation,” as it was known at the time. Progress and modernization, as well as the secularism that accompanied modernization, appear to have been more profound in Izmir than in other regions. Their manifestations included changes in the dress and external appearance of men and women; the establishment of newspapers and journals mostly in Ladino whose quality and quantity were enabled due to girls' education from the 1870s onward and changes in educational institutions and curricula (Karkason, 2016). The changes were also reflected in increasing interest in literature, art, and language, and in demand for education, theatre, and music, as well as in decreasing religiosity. Furthermore, during the nineteenth century, Izmir became an important metropolis, as well as one of the most renowned cultural and commercial centers, not only in the Ottoman Empire, but on the global level (Goffman, 1999).⁴ Izmir's

⁴ Daniel Goffman, “Izmir: From Village to Colonial Port City”, in Edhem Eldem, Daniel Goffman and Bruce A. Masters (eds.), *The Ottoman City between East and West – Aleppo, Izmir and Istanbul*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 128. On Izmir, see: Sibel Zandi-Sayek, *Ottoman Izmir: The Rise of a Cosmopolitan Port, 1840–1880*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2012.

flourishing in the cultural and financial spheres, even in terms of the Ottoman Empire alone, attracted many Jews, as well as other minorities, such as Armenians and Greeks, and, of course, Turks. This explains the choice of Izmir as a case study for the Ottoman Empire in this article.

In the mid-nineteenth century, between fifteen to seventeen thousand Jews lived in six neighborhoods in Izmir, with the middle and upper classes living mostly in Karataş, whereas the poor were concentrated in Mezarlıkbaşı. During the Tanzimat period, the Jewish population of the city grew owing to the tolerance exhibited by the Ottoman authorities. Because of these strong external influences, the local elites also played a critical part in the modernization process. It should be mentioned that in general, the Ottoman women, Jews and non-Jews, who were involved in early efforts to emancipate women, were almost all educated and from middle-and upper- class backgrounds as was the case in the rest of the world. Their education acted as a catalyst, enabling them to feel confident and seek change. Furthermore, they also had more leisure than the poorer urban and peasant women. Therefore, Elite women organized themselves not only for the benefit of their poorer sisters but also for their own personal and intellectual development (Fleischmann, 1999). Moreover, Ester Benbassa claims that even before modernization and leaving Jewish neighborhoods took hold among Balkan Jewish communities, young, educated individuals had abandoned their traditional communities and adopted Western ways on their own (Benbassa, 2003). This abandonment was manifested in public violation of the Sabbath, the frequenting of coffee houses, recourse to the Sharia courts, wearing modern clothing, being clean-shaven, and so on (Bornstein, 2018). These and other trappings of modernization resulted in the collapse of the old social structure. The Jewish working class, for example, became self-aware and began to demand its rights, which led to social tension. In addition to the emergence of the working class, the Alliance also increased the

polarization between the bourgeoisie and ordinary people, which was manifested in a number of ways:

Considering **occupation**, the lower stratum continued to work in traditional occupations, including merchants, shoemakers, tinsmiths, and manual labor occupations, which offered little financial security, whereas Alliance graduates joined the free professions as bankers, pharmacists, translators, and so on.

Regarding appearance and clothing, traditional garments such as the *entari*⁵ were still worn by the lower strata, whereas the new educated strata wore modern European clothing, such as jackets and European hats, which eventually became the norm in the entire Jewish community.⁶ Charlotte Jirousek (2000) asserts that only as trade and diplomatic contacts increased in the eighteenth century and thereafter did European fashions and goods begin to seriously impinge on Ottoman tastes. The clothes reform was not related only to Western influence but also to inner procedure stemming from the Tanzimat and Ottoman nationalism, as by the end of the nineteenth century, efforts to bring Ottomans from different origins together had been ongoing for decades. All Ottoman males (with the exception of religious leaders) were required to wear the fez, tailored trousers, and a frock coat known as the *istanbulin* as of that point. Sultan Mahmud II issued legislation in 1829 repealing the empire's historical sumptuary laws that had divided people by religion, class, and professional status. Mahmud II's clothing reform, which was implemented to lessen the obvious distinctions amongst

⁵ A robe that opened in the front and was made of silk or figured calico; it reached a little below the knee and was fastened round the waist with a sash passing twice round the body. Over this, a *jubbah* lined with cat fur was worn.

⁶ On the clothes of the Jewish women in the Empire before and after the reforms see: Lucy M. J. Garnett, *The Women of Turkey and their Folk-Lore*, vol. 2: The Jewish and Moslem Women, London, 1891, pp. 13-16. The issue of clothing was widely explained in Julia Phillips Cohen's article. According to Phillips Cohen, the clothing reflected the cultural but also identity quest of the Jewish Ottoman society. For example, different Ottoman authors mocked: "half-westernized" types calling such individuals "fake Turk[s] turned European." In other words, no real Ottoman could be a European (Cohen, 2014).

Ottoman males, was a part of the global movement toward uniformity in middle-class male clothes that took place in the nineteenth century. The fez and frock coat acted as symbols of a predetermined male shape in this way (Cohen, 2014). The Tanzimat, or "Reordering," which took place between 1839 and 1876 and saw significant European meddling in Ottoman political and economic affairs, saw the introduction of novel equalizing measures by the Ottoman government among its citizens, most notably by granting new rights to the non-Muslims of the empire. This resulted in the nationality law and a constitution that referred to all imperial subjects as "Ottomans," allowing for the first time a common imperial designation. While some people from diverse backgrounds opposed the changes—refusing, for instance, to replace their turbans with fezzes to erase the professional, class, or religious affiliations associated with their dress—many non-Muslims embraced the new opportunities the reforms provided. There were reports of Christian and Jewish males embracing the fez with tremendous haste from Baghdad to Aleppo to Istanbul. Although the Ottoman administration did not proclaim an analogous uniform style for Ottoman women, upper- and middle-class women's attire saw significant modifications during this time in cities across the empire (Cohen, 2014). Jewish males quickly embracing the fez. Although the Ottoman administration did not proclaim an analogous uniform style for Ottoman women, upper- and middle-class women's attire saw significant modifications during this time in cities across the empire (Cohen, 2014).

Considering **residence**, until the departure from the Jewish "ghetto," the majority of Izmir Jewry lived near the market, in areas such as Irgat Bazarı, Lazarato, and Basmane. During the late nineteenth and early twentieth centuries, wealthy families and some of the new bourgeoisie moved to the western side of the city, along the road to Çeşme. Even the traditional Jewish housing style of the *cortejos* that was characteristic of the ghetto was abandoned by the new bourgeoisie in favor of Western-style houses in neighborhoods such as Karataş, Karantina, and Göztepe. Furthermore, Ladino, the

language of the Talmud Torah schools, continued to serve as the lingua franca of the lower strata, whereas French and later Turkish came into use among the upper strata and were regarded as a sign of progress, culture, and education. French, which was the cultural language of Jewish society, was also the cultural language of all the Christian and Muslim elite. French was also the language of commerce in those days. Although French and Turkish have become hallmarks of progress, educated-oriented newspapers had continued to appear in the Ladino language. It is not inconceivable that because the publication of the newspaper was a function of a number of its readers, these continued to be published in the most prevalent language. This also includes various educated newspapers, such as *El Novelista* and others. In other words, the choice of Ladino as the language of the press in particular and as the language of secular literature in general was made regardless of a socio-cultural mark, but to meet the need for extensive publication of such literature (Cohen & Stein, 2010).⁷

Women's Organizations and the Emergence of Nationalist Movements

The fall of Abdülhamid's autocratic regime led to intense social and ideological changes, including the establishment of women's organizations and unions for working women, and allowing them to enter universities. Western-oriented writers aimed to comprehend the relationship between women and Turkish nationality and published articles on women's associations and family life. Moreover, women were involved in nationalistic circles and visions, which revealed the contradictions of the women's complex identities as women and national subjects or citizens, in addition to religion, class, and kin relations (Fleischmann, 1999). For many women, nationalism represented the "honorable door" for participating at new levels of public life. Thus,

⁷ Some Jews of the intelligentsia of the Empire proposed that Ladino be promoted and standardized in order to facilitate communication among the Jews of the Balkans and Turkey.

initially, nationalism was a legitimizing discourse for women to achieve emancipation by incorporating feminist demands in nationalist ideology, in particular the issues of women's political equality and women's suffrage. Women expected that the achievement of the sovereign nation-state- would result in their emancipation as citizens with the newly established state (Fleischmann, 1999). Yet, such phenomena from Jewish women's history in Ottoman Empire are not known to us.

During the Balkan Wars, women were obliged as part of the Ottoman collective to make their contribution in areas where their feminine and maternal skills were required - mainly by volunteering to feed the wounded in hospitals, care for the families of soldiers and the fallen, and care for the welfare of soldiers. The war allowed Ottoman women - Muslim and non-Muslim - to leave their homes and operate in the public sphere, especially in the Red Crescent institutions, thus planting the first seedlings of women's organizations in Ottoman society (Ginio, 2005/2006). Furthermore, some Western-oriented reformists attempted to bring about modernization by focusing on women's status in their own societies (Fleischmann, 1999). The reason why women in these regions (but also in other parts of the Ottoman Empire) took part in the activity of the national movements, hoping for a change in their status within their families and societies, was because the modern state was depicted as "women-friendly," but this proved to be an empty promise. The main targets of the national circles were first and foremost young men, while young women were viewed as unskilled assistants (Tzoreff, 2001). Women were not trained to be providers or to work in public; their primary and ideal purpose was to serve as housewives and mothers, who needed more education mainly to raise their children properly and bring order and discipline to their homes (Lamdan, 2005). In other words, women were supposed to be educated to be more efficient in their housework and children's upbringing because to run their household well, they must have attained a certain amount of intellectual and cultural knowledge (Fleischmann, 1999). Furthermore, their duty was to give birth to more men because

men lost their lives in the wars for the motherland.⁸ This national role assigned to the mothers was to empower the sons, the future generation of the nation, through the expansion of their education and upbringing. For this purpose, the national program stipulated that a wider education should be provided to the mothers of the nation, but not immediately broad, because overly educated women were portrayed as a threat in the eyes of male society (Tzoreff, 2001). Not only did the "enlightened mothers" not break the boundaries of the code of honor by leaving the women indoors, but this concept also demanded additional input from them as mothers, to fulfill the national. This is also the reason why instead of national motherhood splitting society, nationalism served as a unifying factor, transcending religious controversies and debates between conservatives and liberals. The national discourse borrowed, therefore, its terms and symbols from the gender discourse, but fortified the division of traditional roles between the sexes and set the woman in her place. As a national symbol, women were channeled into their traditional roles as wives and mothers and preserved the values of religion and tradition in the active, dynamic, and changing world of men (Tzoreff, 2010).

In contrast to the surrounding society, the role Sephardic-Jewish women in Izmir played in the process of female emancipation had no such motive. They did not take part in the forming of national identity, and Jewish women's emancipation was perceived as "cultural" only. However, despite the differences, there are parallels between the struggle of Jewish women and that of the women in the surrounding society in the context of nationalism, particularly in terms of the perception of the woman as

⁸ See for example, Lois A. West (ed.), *Feminist Nationalism*, New-York: Routledge, 1997; Yeşim Arat, "The Project of Modernity and Women in Turkey", in Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba (eds.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle and London: University of Washington Press, 1997, pp. 95–112. For more on women and nationality in Turkey, see: Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, New-York: Palgrave Macmillan, 2004.

an educator because in both groups the woman was perceived as a “mother-educator.”⁹ This term was understood to mean a woman who was cultured and capable of breaking the vicious circle of the East’s corrupt principles, which had led to the emergence of degenerate societies perpetuated from one generation to the next. Thus, the reason for educating women was ultimately to make them “good mothers” for the benefit of the nation (Rodrigue, 1991).

Jewish women’s participation in charitable organizations and events, as in Izmir, neither advanced the Jewish woman nor implied any inculcation of feminist ideas. *El Komersial* covered many events of charity on behalf of the community’s needy.¹⁰ It also mentioned two highly active organizations: “Women of Talmud Tora” (Damas del Talmud Tora) and “Righteous Women” (Nashim Tzadkaniyot). The women members of these organizations organized charity balls and performances to raise money for the community and its poor people.¹¹ Obviously, women played a significant role in charitable organizations in other places in the world as well, but these activities never had a feminist motive in Izmir and were solely for preserving Jewish life and defending the Jewish community from exclusion. The roles Jewish women played in these

⁹ According to Ben-Naeh, one cannot refer to “the woman” in Ottoman Jewish society because there was no typical model of one woman. See: Yaron Ben-Naeh, “The Ottoman-Jewish Family: General Characteristics”, *Open Journal of Social Sciences* 5 (2017), p. 38. This article, however, focuses on the women emancipation procedure within the Izmir community rather than on the women themselves. For more on gender and ethics, see: Yaron Ben-Naeh, “Feminine Gender and Its Restriction in the Ethical Regulation of Ottoman Jewry” [Hebrew], *Pe'amim*, 105–106 (2006), pp. 127–150.

¹⁰ All references to and citations from *El Komersial* (The commercial) appeared originally and for the first time in my M.A thesis: Efrat Aviv (Abravaya), *Kehila, Tarbut ve Feminism BaKehila HaYehudit Belzmir Erev Mahapechat “Haturkim HaTzeirim” 1899-1908* [Community, culture and the beginning of feminism – the Izmir community on the eve of the “Young Turk Revolution” 1899–1908]. [Master’s dissertation, Bar Ilan University].

¹¹ *El Komersial*, February 7, 1908, pp. 3-51; *El Komersial* April 2, 1908, pp. 2-7; *El Komersial*, January 24, 1908, pp. 3-49.

organizations could never come at the expense of their primary roles as wives and mothers.

The event that pushed, or even began, the cultural women's liberation of the Jewish community was the opening of schools for girls. Prior to the opening of the Alliance schools in the nineteenth century, Jewish girls from high and middle-class society were sent to schools established by protestant missionaries in the Ottoman Empire and were active amongst non-Muslims only as conversion to other religions among Muslims was prohibited and whoever acted to convert Muslim risked in death. These institutions were strictly opposed by some Ottoman rabies (Karkason, 2016). Other schools were built by the initiative of the community itself. **For** example, Abraham de Camondo played a crucial role in the development of Jewish education, and from 1858 onward, he was the only financial supporter of Albert Cohen's¹² school opened in 1854 in Istanbul (Rodrigue, 1990). De Camondo was considered a great supporter of Westernization and Europeanstyle schools in particular before the Alliance activity in the Ottoman Jewish communities (Borovaya, 2011). With the establishment of Alliance schools throughout the Empire, when the first school for girls was opened in Edirne in 1870, two years after boys' school was established there (Borovaya, 2011), and approximately 20 years after the first government girls' schools were established in the 1850s and a twelve years after a secondary school for girls was founded (Fleischmann, 1999), outstanding students were sent to a teacher's seminary in Paris, while some of them were sent back later to their native countries as teachers according to the needs of the system to "educate the children of their country," eradicate their "bad habits," and inspire virtues such as love for one's country, so that less fortunate coreligionists would be better prepared for citizenship in their own countries (Malino,

¹² Albert Cohen (1877-1814), French philanthropist, director of the Rothschild House's philanthropic enterprise, one of the principals of the first modern Jewish school in Turkey, founded by Commando in 1854 in Istanbul.

2000, p. 57). From 1872, women were also included in this teaching force (Malino, 1998). Although it was difficult to send girls from the Eastern countries and the Ottoman Empire to Paris alone, many parents agreed to this, knowing that a teacher's position would secure economic security and even prestige for their daughter (Malino, 2000). In this period, teaching was the only position that enabled Jewish women to lead an independent life (Malino, 1998). These women provided a new role model among Jewish women in the Empire: modern women who had attained education, learned new languages, and lived in Paris, the city of progress and culture. These women could more easily present themselves as equal to men in Jewish society. Despite this, however, during their four years of studies at the teacher's seminary in Paris, the Sephardic and Eastern girls felt inferior to the boys, as they suffered for being "Eastern" and they had the "honor" of being called names due to their origin and culture. In the Alliance schools themselves, there was inequality between boys and girls in the curriculum, although a circular addressed to school principals from the Central Committee in Paris, dated June 1896 stated that instruction for girls should be equally divided between academic and vocational subjects. Although girls, in theory, studied the same subjects as boys, except for the addition of sewing to their curriculum, they generally spent fewer hours per week on each academic area. Thus, education for girls was skewed toward non-academic subjects and the girls had a shorter school day (Land, 2006). In addition, the boys' learning conditions were much better than the girls,' not only in terms of the curriculum, content, and number of weekly teaching hours, but also in terms of the educational aims. Although religious teaching was supposed to be the same for boys and girls, the Hebrew required from the girls was simple, restricted to prayers and at a maximum level of two hours weekly, whereas the boys had five to ten hours a week. The boys were given ten to twelve hours a week of French, whereas the girls received only eight hours a week. With the exception of sewing lessons, which were taught for seven to ten hours a week, the girls did not study any subject for more than five hours a week (Malino, 2000). Nevertheless, the fact that girls took part in the

Alliance's teaching force from the latter third of the nineteenth century probably marks the first attempt by women themselves in the history of Sephardic Jewry to bring about a real and active change in their status.

Modernization of the Ottoman Jews: The Alliance Israélite Universelle

From the mid-nineteenth century, the Alliance Israélite Universelle, an organization founded in Paris in 1860 by six French Jews whose objective was to educate in Western ways and instill openness to progress and new cultures throughout the Sephardic/Eastern world, began its activities among the Jewish communities in the Ottoman Empire. The Alliance was established in response to the Damascus Blood Libel of 1840, when Jews living in Damascus were accused by Christian Arabs of the ritual murder of a Capuchin monk, as well as against the background of the Mortara kidnapping case of 1858, in which the Catholic Church refused to return a young Jewish boy to his parents after he had secretly been baptized by his nursemaid (Headrick, 2019). The Alliance teachers were motivated by a genuine sentiment of solidarity; yet, they approached the Jews of the "Orient" with many prejudices as they set themselves the goal of "regenerating" the Jews of the world vocationally, linguistically, morally, and spiritually. The means of achieving this goal included establishing a network of modern, intellectually rigorous schools for boys and girls, which played a critical role in the processes of Westernization and modernization of the local communities (Malino, 2010). By including universal values in their schools' programs, the Alliance endeavored to facilitate the adoption of new socio-political ideas stemming from the Enlightenment. Thus, Jews could retain their own traditions because their "revised" moral values were incorporated into the civil and moral codes of Western civilizations. According to Rena Molho, the greatest social impact achieved by this enlightened elite was in revolutionizing schooling for women whose literacy rate was very low (Molho, 2008). Another factor that accelerated the modernization of the Jewish communities in the Ottoman Empire was the presence of the Francos, the descendants of Portuguese

Anusim (forced converts) who had arrived in the Ottoman Empire from Venice and Livorno first in the seventeenth century, followed by further settlers who arrived from Western Europe in the eighteenth and nineteenth centuries. This group constituted a financial elite that was active in the Jewish communities and donated large sums to charity. According to the capitulation treaties, they were foreign subjects and mainly worked as bankers and merchants. The Francos were often called “Señores Francos,” a title which underscored their high social position.¹³ They numbered around one thousand people in Izmir and gave the city a cosmopolitan character, constituting its financial and social elite. As noted, they were the catalyst in promoting Westernization and modernization processes within the Jewish community of Izmir and elsewhere.

The Alliance founded the first girls’ school in Izmir in 1878, and by 1885, 277 girls studied there. In 1884, the school opened a vocational workshop, and 35 students were educated in this framework to find themselves a vocation. In 1895, there were two girls’ schools in Izmir with 500 students. In 1908, 219 girls studied in Alliance schools, and in 1911, 984 girls and boys studied there (Rodrigue, 1991). The girl's education in the Alliance schools was considered critical owing to its plausible and potential influence on the next generations: the main cause was to shape the Jewish woman so that after several years of Alliance education, she would be able to pass on the same values to her children (Karkason, 2016). Already in 1867, Isaac Mitrani accused the Ottoman Jewish men of illiteracy among Jewish women in the Empire. According to Mitrani, the Maskilim of the Jewish communities should put an end to illiteracy and educate the girls as well as the boys. If all humans are equal in front of God, there is no

¹³ For more on the Francos see: Minna Rozen, *In the Mediterranean Routes: The Jewish-Spanish Diaspora from the Sixteenth to Eighteenth Centuries* [Hebrew], Tel Aviv: Publications of the Chair for the History and Culture of the Jews of Salonika and Greece, Tel Aviv University Press, 1993; Rodrigue, *French Jews – Turkish Jews*.

reason why the girls should be discriminated against (quoted in Karkason, 2016, p. 116).¹⁴

Journalism and Female Emancipation

This idea of providing a modern education as part of a new cultural process was well expressed in *El Komersial*, the Ladino journal of the cultural elite of Izmir and in which progressive ideals were discussed to their fullest extent. As such, *El Komersial* devoted considerable space to the expression of feminist ideas. One idea was expressed in an article entitled “Respektemos la mujer” (Respecting the Woman), written under the pseudonym of *El Feminista* (The Feminist). Importantly, feminism in the Middle East was not expressed by women only. For example, the Turkish author Ahmad Mithat Efendi who attacked forced marriage, concubinage, and polygamy as "social ills," wrote about such subjects in his novels. Furthermore, Qasim Amin, the Egyptian judge and author of the influential *The Liberation of Women* in 1899, who was regarded by many as the "father of Arab feminism" and whose publications exceeded Arab countries, expressed emancipatory ideas regarding women (Fleischmann, 1999). The same happened within the Jewish society as expressed in *El Komersial*; although feminism was expressed by the writer's support of providing women with modern education, this is only nascent feminism.

Mujer ke defendes el avenir de la famiya, de las jeneraciones a venir!	A woman who guards the family's future and the next generations! What is the
Kual es el rolo de la mujer?... No es la mujer ke persigue la noble i santa mision de bien elevar la famiya?	woman's function? Is it not a noble and holy mission to raise the family well? Is not the future of humanity in her hands?

¹⁴ Mitrani was indeed the pioneer of Jewish education for girls in the Ottoman Balkan.

No es entre sus manos ke konfian el ... She is the one who needs to educate
 avenir de la umanidad?... Es eya ke the children well, she is the one who
 tiene por mandado de preparar needs to make them loyal, noble citizens,
 nobles sivdadinos, umanos, ombres men in the full meaning of the word ...
 en el bivo senso de la palavra... Es Let us make sure that the woman, once
 eya ke se enkarga de inkulkar a los she has become a mother, will have the
 chikos... las ideas sanas, los attributes and understandings needed for
 prensipios de la buena the task she is destined to fulfil...
 edukasion...i de las nobles
 kualidades. Ke rolo mas importante
 ke este? Ke mas noble misyon ke
 akea de la mujer? Okupemos nos
 dunke de preparar nuestras ijas en
 este senso... Lavoremos de manera
 a ke la mujer, apenas devinida
 madre, posee las kualidades i
 konosensas nesesitozas a la
 misyon ke eya es destinada a
 inchir...¹⁵

These words, coming from a man (*El Feminista*), express the first stages of ideas about the emancipation of women. The woman needs to free herself from her former status and to be educated as part of the process of cultural feminism as described earlier, but her underlying task remains the same: to be a good mother and a successful wife. Her mission would be fulfilled more successfully if only she were to obtain a modern

¹⁵ *El Komersial*, April 22, 1907, pp.4-14, 10-22. All translations, unless indicated differently, are mine. I would like to thank Dr. Rivka Havassy, who graciously checked the translations for accuracy.

education. It, thus, appears that even if Jewish-Turkish male society accepts the attitude that women should be better educated, the basis for this attitude is the interest of the husband and children. Nevertheless, whatever the purpose of providing modern education was, education is what brought Jewish women out of their houses and into the working environment. The inclusion of Jewish women in this modernization process enabled the dissemination of the Alliance's ideals to the larger community. Without female education, it seems unlikely that these ideals could have taken root among Izmir Jewry (Rodrigue & Benbassa, 2003).

Another issue common to the two groups of women, Jewish and non-Jewish, is women's contribution to journalism. By the end of the 1890s, the readership in the Ottoman Empire had become broader and included a new audience: women and girls educated in Alliance (and other) schools. The openness toward more diverse journalism was a result of a change in the leisure pursuits of and for women. Yet, until the beginning of the twentieth century, most journals and newspapers were written and read by a limited number of elite women in Turkey (Maggid, 2019). Indeed, we did not find a purely women's newspaper in the Izmir community, one written exclusively by and for women. However, the women of Izmir did take an active part in general written journalism. Thus, for example, we found a writer named Lucie who brought to print common proverbs regarding women in the society in which they lived order to prove their inferiority. She gives as an example the sentence "kien mujer tiene – pelea tiene" (whoever has a woman – has a fight). Nevertheless, it should be mentioned that the very participation of women in journalistic writing in Izmir is a sign of progress, regardless of the context of their writings. The existence of this phenomenon is even more critical when we note that the religious influence over Jewish society in Izmir was stronger than in any other community in the Empire, thanks to rabbis such as Haim

Palacci¹⁶ and Eliyahu HaCohen HaItamari. The evidence of highly progressive feminist ideas, which were expressed not only by women but also by men, highlights the importance of journalism as the arena where such subversive ideas were mostly extensively expressed.

In an article signed again by the male writer “The Feminist,” we find the following comment: “De la mujer dependen nuestro bien estar, nuestra ventura, i komo tal kale a todo presio facilitarle su mision...”¹⁷ (Our good condition is dependent on the woman... as such, we should make her task easier at any price...). The writer later notes: “eya es ovligada de armarse de lo menesterozo i de premunirse del bagaje de instruksion i edukasion ke la permetera de in chir kon siguridad el rolo edukador ke la sociedad la asenio...”¹⁸ (she must be equipped with appropriate weapons, and to give her education so she could certainly complete the educational task that society gave her...). These utterances, particularly considering that they were made by men, show that international feminist ideas were affecting Jewish society in Izmir. Importantly, this writer declares elsewhere that “the woman cannot do her job properly without change from men,”¹⁹ implying that even men had undertaken to support local women.

¹⁶ Haim Palacci (1788–1868) was an Ottoman- Jewish chief rabbi of Izmir. The greatest sage in Izmir in the 19th century - the most dominant, charismatic, and prolific among the rabbis. He was renowned for his strict administration of rabbinical affairs in addition to his excellence in the Torah. He was also accepted by the Ottoman authorities. He authored approximately a hundred books, and nearly seventy were printed. He served in this position until his death and was succeeded by his son Abraham Palacci. Eliyahu ben Rabbi Abraham Shlomo HaCohen (1659 (?) – 1729) Known as "HaItamari," he lived in Izmir until his death and a sought-after and influential preacher. He also studied Kabbalah. He authored dozens of books and approximately twenty of them were printed, most of them after his death. His book *Shevet Musar* has been translated into Ladino and Yiddish and has enjoyed great popularity since its publication to the present day (Makovetsky-Bornstein, 2009).

¹⁷ *El Komersial*, 20 June 1907, p.7-18.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

In another article advocating the participation of girls in the theatre, we discover a more radical expression of feminist ideas than seen hitherto. The female actors faced additional obstacles as women because their mere presence on stage outraged Orthodox citizens. Even after the Jewish communities had become less traditional, and plays would even take place during the Sabbath, the female actors' names would still be mentioned in the program by their initials only. Yet, women as women not only appeared as actors; their world was also a subject of some of the performances. After the *Dame aux Camellias* performance in Izmir, a writer of *El Komersial* commented that some young girls in love make a "one minute mistake" due to being sensitive and noble, but afterward, society shuts the door in their faces and denounces them for the rest of their lives—although some other women commit greater sins which society is willing to accept.²⁰ The writer not only discusses the world of women and society's approach toward it, but also calls for more tolerance to be expressed toward "sins" young girls commit while in love with a man.

Some authors also pushed for more intensive participation of women in the theatre:

<p>Porke nuestros padres permiten tan difisilmente a sus ijas de partisipar a una reprezentasion al profit de alguna ovra de bienfezensia?...un otro punto ainda a konsiderar es el kontakto ke las ijas deven tener kon los mansevos. Es bien natural ke una piesa no se puede ensenyar de un punto i es menester de azer muchas</p>	<p>Why won't fathers permit their daughters to take part in a play benefiting the needy?...another issue that must be considered is the relationship that the girls must create with the boys. It is only natural that one can't put on a show just like that, without any rehearsal, and therefore it is a necessity for the girls to</p>
---	--

²⁰ *El Komersial*, December 20, 1907, pp. 7-44.

repetisyonas, en las kualas las aktrisas son forsadamente ser en kontakto kon los aktoras. No Podemos admeter ainda ke una ija avle o se entretenga mas longo tiempo kon un ijo...nozotros afeamos la ija (porke???) mientras ke no topamos nada a dizir del ijo. Es ayi ainda una bizareria de los buenos viejos tiempos ke kontinuamos a guardar. Nozotros kreemos ke la virtud de una ija konsiste en el efasamiento i en el no avlar mucho kon los ijos... Es este estado de kozas, ke azen ke las uniones de sentimientos son tan raras en nuestra sivdad... Porke? porke los enteresados no tienen el tiempo de konosersen, de penetrarsen mutualmente. Eyos son ya atados por las kadenas del dezpozorio ke muchos preferan sufrir mas ke brizarlas. Es ya ora ke demos un poko mas de libertad a nuestras ijas. Es konsiderarlas komo no konosiendo sus dover, en kreendo ke kon la libertad eyas kedaran de ser virtuozas, inkulkimos les el dover ke les enkombeen la vida, lo ke nozotros esperamos de eyas, i yo esto seguro ke kon el instinkto ke gia el sekso ermozo eyas savran mantenersen a la altur de sus dover. En mi

come in some contact with the male actors...we cannot fathom a girl speaking or being in the same room with a boy for a long while...we always blame the girls (why???), while we can't think of anything to say to the boy. It is very odd, but this fact originates from ancient, better times we insist on preserving. We believe the girls' honour can survive only when she does not see or speak to boys...and that is also why a marriage of love is quite rare in our city...Why is that? Because the couple is not given an opportunity to get to know one another and bond. They are tied by the chains of the engagement which they would rather bear than rise against. It is time we allow our daughters more freedom. By trusting they remain respectable, we give them the need to create changes in their lives, and I am certain that they will know how to keep their virtue. Objectively, I feel I should add that it is time we understood that a female actor is nothing to be shocked of...the Catholics and the Greeks allow their girls to appear on stage, and so should we. Not because

imparsialidad yo devo tambien they do it, but because it is noble and
 adjuntar... no ay en esto nada ke pueda absolutely not demeaning.]
 shokarnos i es ya ora ke nozotros lo
 entendamos... Los Katolikos i Gregos
 permeten fasilmente a sus ijos i ijas a
 tomar parte en una reprezentasion.
 Permetamos a nuestras ijas i ijos a suvir
 sovre la shena, no porke los otros lo azen,
 ma lo repito, porke la koza es noble i no
 merese ningun deskredito.²¹

The writer calls upon the readers not to look at the actresses performing in the play as “cheap.” On the contrary, he claims that the theatre, a relatively new phenomenon in Jewish society, is a cultural institution and that more girls should perform, even if it means not keeping a strict physical distance between boys and girls. The writer states that moral-religious inhibitions are a primitive issue and that it is now accepted for women to take part in plays just as men do. Not only does this columnist call for dismantling the boundaries between boys and girls and for a gender-equal society, he also denigrates what was, until then, an unbreakable rule. For instance, a very strict response to women’s performance was published in *El Nacional* in 1874 in Istanbul. A campaign for the establishment of a girls’ school in Izmir that was supposed to include girls’ performances angered the executive committee of the community, which decided that no girl would participate in the performance and that whoever did so would be excommunicated (Romero, the year). Moreover, as if that were not enough, the

²¹ *El Komersial*, May 2, 1907, pp. 3,4-11.

columnist also indirectly preaches in favor of adopting the new social order prevalent in the modern world, in direct contradiction to Orthodox Jewish traditions.

Folk sayings and women's emancipation

If folk sayings represent the worldview and social attitudes of the general public, then the women's emancipation emanating from the folk sayings prevalent in the Sephardic society of the Ottoman Empire seems a bit different. As was common in the Muslim world, many proverbs emphasize the negative sides of women, their inferior status, their submissiveness and obedience, and the fact that they ostensibly are owned by their father or husband and subject to his authority. From a variety of folk sayings taken from the day-to-day life of the Sephardic family in the Ottoman Empire, we can learn what men thought of women. Some of the folk sayings praise women, such as “todo depende de la mujer” (everything depends on the woman) (Alkalai, 1984), or “El ke a la mujer siente, nunca se arrepiente” (He who listens to his wife's advice, will never regret it). Another category includes the following types of sayings: “La mujer buena tiene su reynado detras de la puerta” (a good woman keeps her majesty behind the door) in a sense of “a woman's beauty is internal”; “Mujer sin criatura es arvole sin fruto” (a woman without a child is like a fruitless tree); and “Madre yugoza kita ijas nikocheras” (A diligent mother nurtures daughters to be housewives) (Alkalai, 1984). The former group of folk sayings reflects a positive perception of women. The latter may include an element of approval, but only when women are regarded in the familial context. More precisely, if a woman is diligent and raises the next generation of housewives, if she stays inside her house or raises children, then she is praiseworthy. When she “dares” exceed her domestic boundaries, she is considered a “dangerous” woman who fails to fulfill her primal destiny, meet her husband's wishes, and attend to the home. Some of the sages of the period saw women in precisely this way, and as the modernization

processes accelerated, the rabbis' opposition became stronger.²² The rabbis, as well as conservative Jews in Izmir, particularly opposed the presence of women on theatre stages, which they regarded as an imitation of the non-Jewish surroundings and a threat to the purity of Jewish life (Aviv, 2002).

In *Yossefet Eḥav*, the book of laws and sermons written by Rabbi Yosef Palacci (1815–1896), the son of the famous Ottoman Rabbi Haim Palacci, the negative stigma of women receives another expression. In his interpretation of the “woman of valor” from the Book of Proverbs, he writes, “... after he praised her deeds and her way of speaking that is not like other chattering women who speak of non-important things, but her mouth she opened in wisdom and Torah which are the laws relating to women (Palacci, 1886).” This implies that a woman usually blabbers and deals with nonsensical matters, and only a woman who is defined as a “woman of valor” is unique because she speaks words of holiness and charity. Similarly, while interpreting the deed of Jael and her murder of Sisera, Rabbi Abraham Palacci²³ notes that a woman is fit only if she fulfills her husband's wishes: “There is no fit woman, but a woman who fulfills her husband's wishes...(Palacci, 1888).” Despite the negative picture regarding woman's status in and outside her family deriving from the common concept that the Halakhah overtly places the woman/wife in an inferior position and that the woman almost always was under

²² On Jewish ethical sources in the Sephardic communities see: Tina Rivlin, “Judeo-Spanish (Ladino) Ethic and Rabbinical Literature during the Westernization of the Bulgarian Sephardic Communities: A Generic and Thematic Study on *Las Madres Judias de la Epoca Biblica* by Rabbi Dr. Zemmach Rabiner (Istanbul 1913)”, PhD dissertation, Bar Ilan University, 2011.

²³ Abraham Palacci (1809 or 1810–1898) was a chief rabbi of Smyrna (Izmir). He was the son of grand rabbi Haim Palachj and brother of grand rabbi Rahamim Nissim Palacci and rabbi Joseph Palacci. Upon the death of his father in 1868, Palacci was appointed a grand rabbi of Izmir, a position he held for thirty years until his death in 1898. Twenty books by Palacci remain in print; other writings burned in a great fire in Izmir. For more on Rabbi Palacci see: Dina Danon, *The Jews of Ottoman Izmir: A Modern History* (California: Stanford University Press, 2021), pp.137-139, 160-161, 166.

the aegis of men, especially under Muslim rule as in the Ottoman Empire, Yaron Ben-Naeh asserts that this conception is a mistake. According to him, there were parallel hierarchies, with each partner having a different set of rights and obligations. Moreover, under certain circumstances, older women could take priority in household and family affairs and even turn to the rabbinical or the Sharia court to assert their rights. Furthermore, Jewish women in the Ottoman Empire owned assets and property and had the ability to earn a living independently (Ben-Naeh, 2017).

In an attempt to resolve the contradiction, we can argue that the Izmir community, like other Jewish communities in the Ottoman Empire, had the ability to adjust to the changes of the period, on the one hand, whereas on the other hand, this adjustment reflected the attempts made by the rabbis to adhere to old traditions (Lamdan, 2005). More precisely, this conflict—which prevailed until modernization took over the communities in Izmir and elsewhere—was reflected through women’s status more than in any other sphere of life. Of this contradiction, according to which women in Izmir were treated with a positive, progressive, and even a feminist attitude, while simultaneously being the objects of uncomplimentary labels, it could be said that feminist ideas existed in the Izmir community, as they were expressed mostly through journalism. However, these ideas, at least in the period this article is concerned with, were the purview of the upper-middle class, whereas the lower-middle class remained traditional.

The writer who called himself “The Feminist” notes that he takes examples from the surrounding society, but that Jewish feminist ideas are not general feminism; a meaningful difference stems from the struggle of the two groups of women. Jewish women did not mean to start a revolution against Jewish perceptions in Izmir and other places but wanted to stay within it. Thus, they could afford to enlist the principles of

the general feminist movement and improve their status, with the latter's help, in the Jewish community (Rafael, 2000).

Conclusions

The emancipation of Jewish women in Izmir was expressed in several ways. We must begin by emphasizing that this emancipation had no national context, as was usually the case in the surrounding non-Jewish society. This was purely cultural feminism, focusing on such issues as women's entrance to schools, and later their work as teachers, at least during the period discussed by this article. The Jewish women of Izmir played an active part in charity organizations, but not, as far as we know, in political organizations during this period. Second, women's emancipation, or feminism, was expressed by freedom of speech on "feminine" topics or through declarations praising women and their right to modern education, especially in newspapers. In this context, this article showed that men also cooperated and supported women's education, even if this was only intended to enable them to be better mothers and educators. In contrast, the rabbinical establishment, however, continued with the traditional approach according to which a woman's place is at home.

Despite some similarities, as mentioned above, it seems that Jewish feminism was not an established and directed process as it was in the surrounding society. Jewish feminism adopted more than one idea of progress and called for equal modern education for women but ended at the same point from which it started. Furthermore, in contrast to the surrounding communities, Jewish women in Izmir (as in Greece) did not seek to create a revolution against Jewish tradition and society, but to remain within it. To this end, they "adopted" the principles of international female emancipation, but only in order to raise their own status within Jewish society (Rafael, 2000). Even the men who wrote in favor of women's emancipation and expressed feminist ideas signed

not with their names, but with a nickname. Following Meriwether and Tucker's thesis of two "old" research categories (Meriwether & Tucker, 1999), more radical voices, which called for equality, were few and solitary and were incompatible with the elite of the Izmir Jewish population. It is hard to argue that feminist ideas trickled down to the various strata of the Jewish population, and even if they did, they were not assimilated among the lower-middle class, which remained mostly traditional.

References

- Alkalai, A. (1984). *Dichos i refranes sefardies* [Sephardic proverbs and sayings] , Jerusalem: Edicion de la Comunidad Sefardita de Jerusalem, p.180.
- Altinay, A. G. (2005). *The myth of the military-nation: Militarism, gender, and education in Turkey*. Palgrave Macmillan.
- Arat, Y. (1997). The project of modernity and women in Turkey. In S. Bozdoğan, & R. Kasaba (Eds.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* (pp. 95-122). University of Washington Press.
- Aviv, E. (2002). *Kehila, Tarbut ve Feminism BaKehila HaYehudit BeIzmir Erev Mahapechat "Haturkim HaTzeirim" 1899-1908* [Community, culture and the beginning of feminism – the Izmir community on the eve of the "Young Turk Revolution" 1899–1908]. [Master's dissertation, Bar Ilan University].
- Aydın, M. (2009). *XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı Devletinde Alliance Israélite Universelle (A.I.U.) okullarının açılması* [Opening of Alliance Israélite Universelle (A.I.U.) schools in the Ottoman Empire at the end of the 19th century]. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7, 7–24.
- Ben-Naeh, Y. (2006). Migdar Nashi ve Hagbalato VeTakanot Inyaney HaMusar Shel Yehudaey HaImperia HaOsmanit [Feminine gender and its restriction in the ethical regulation of Ottoman Jewry]. *Pe'amim*, 105–106, 127–150.

- Ben-Naeh, Y. (2017). The Ottoman-Jewish family: General characteristics. *Open Journal of Social Sciences*, 05(01), 25-45. <https://doi.org/10.4236/jss.2017.51003>
- Benbassa, E. (1991). L'éducation féminine en Orient: L'école de filles de l'alliance israélite universelle a Galata, Istanbul (1879-1912) [Female Education in the East: The Universal Israelite Alliance Girls' School in Galata, Istanbul (1879-1912)]. *Histoire, économie et société*, 10(4), 529–559. <https://doi.org/10.3406/hes.1991.1582>
- Borovaya, O. (2011). *Modern Ladino culture: Press, Belles lettres, and theater in the late Ottoman Empire*. Indiana University Press.
- Cohen, J. P. (2014). Oriental by Design: Ottoman Jews, Imperial Style, and the Performance of Heritage. *The American Historical Review*, 119(2), 364–398. <https://doi.org/10.1093/ahr/119.2.364>
- Cohen, J. P. & Abrevaya Stein, S. (2010). Sephardic Scholarly Worlds: Toward a Novel Geography of Modern Jewish History. *Jewish Quarterly Review*, 100(3), 349–384. <https://doi.org/10.1353/jqr.0.0092>
- Danon, D. (2021). *The Jews of Ottoman Izmir: A modern history*. Stanford University Press.
- Díaz-Mas, P., & Martín Ortega, E. (2016). *Mujeres sefardíes lectoras Y escritoras (siglos XIX al XXI)*[Sephardic women readers and writers (19th to 21st centuries)]. Iberoamericana/Vervuert.
- Dumont, P. (1982). Jewish communities in Turkey during the last decades of the nineteenth century in the light of the archives of the Alliance Israélite Universelle. In B. Braude, & B. Lewis (Eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a plural society, Vol. 1*, (pp. 209–242). Holmes & Meier Publishers.
- Eryılmaz, B. (2017). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme* [Tanzimat and Mmodernization in Administration]. İşaret Yayınları.

- Fleischmann, E. L. (1999). The other 'awakening': The emergence of women's movements in the modern Middle East. In M. L. Meriwether, & J. E. Tucker (Eds.), *A social history of women and gender in the modern Middle East* (p. 92). Westview Press.
- Garnett, L. M. (1891). *The women of Turkey and their folk-lore by Lucy M.J. Garnett*.
- Ginio, E. (2005/2006). Ottoman Jews during the Balkan Wars (1912-1913). *Pe'amim, 105-106*, 5-28.
- Goffman, D. (1999). Izmir: From village to colonial port city, in E. Eldem, D. Goffman, & B. A. Masters (Eds.), *The Ottoman city between east and west – Aleppo, Izmir and Istanbul* (pp. 79-134). Cambridge University Press.
- Göçek, F. M. (1998). From empire to nation: Images of women and war in Ottoman political cartoons, 1908-1923. In B. Melman (Ed.), *Borderlines: Genders and identities in war and peace, 1870–1930* (pp. 48-68). Taylor & Francis.
- Hatem, M. F. (1999). Modernization, the state, and the family in Middle East women's studies. In M. L. Meriwether, & J. E. Tucker (Eds.), *A social history of women and gender in the modern Middle East* (pp. 68–69). Westview Press.
- Headrick, I. S. (2019). A Family in Iran: Women Teachers, Minority Integration, and Family Networks in the Jewish Schools of the Alliance Israélite Universelle in Iran, 1900–1950. *The Journal of the Middle East and Africa, 10*(4), 307–322. <https://doi.org/10.1080/21520844.2019.1663758>
- Jirousek, C. (2000). The transition to mass fashion system dress in the later Ottoman Empire. In D. Quataert (Ed.), *Consumption studies and the history of the Ottoman Empire, 1550-1922*. p. 210. State University of New York Press.
- Karkason, T. 'Al Tomru Ki Lo Tuchlu Lilmod': Mikre Bochan LeToldot Chinuch HaBanot HaYehudiyot BaImperia HaOsmanit ['Do not say you cannot learn': A test case for the history of Jewish education for women in the Ottoman Empire]. *Pe'amim: Studies in Oriental Jewry*, 166, p. 104.

- Lamdan, R. (2005). Communal regulations as a source for Jewish women's lives in the Ottoman Empire. *The Muslim World*, 95(2), 249-263. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.2005.00089.x>
- Land, J. A. (2006). *Corresponding Lives: Women Educators of the Alliance Israélite Universelle School for Girls in the City of Tunis, 1882-1914*. (PhD Thesis). Los Angeles Üniversitesi, California.
- Maggid, M. (2009). *HaTonut HaYehudit BeTurkia* [The Jewish Journalism in Turkey]. In Y. Ben-Naeh (Ed.), *Jewish Communities in the East in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Turkey* (p. 126). Ben Zvi Institute.
- Makovetsky-Bornstein, L. (2009). *HaYetzira HaToranit* [The Religious Literature]. In Y. Ben-Naeh (Ed.), *Jewish Communities in the East in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Turkey* (pp. 93-102). Ben Zvi Institution.
- Makovetsky-Bornstein, L. (2018). *Hitmodeduta Shel Kehilat Izmir im Etagrey HaModerna ve HaChilun BaMe'a HaTsha-Esre* [Dealing with the consequences of modernism and secularization on the Izmir community in the 19th century]. *Mehqare Giv'a*, 5, 243-283.
- Malino, F. (1998). Teachers of the Alliance Israélite Universelle, 1872–1940. In J. R. Baskin (Ed.), *Jewish Women in Historical Perspective* (2nd ed., p. 250). Wayne State University Press.
- Malino, F. (2000). Prophets in their own land? Mothers and daughters of the Alliance Israélite Universelle. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, 3, 56-73. <https://www.jstor.org/stable/40326512>
- Meriwether, M. L., & Tucker, J. (1999). *A Social History of Women and Gender in the Modern Middle East*. Routledge.
- Molho, R. (2005). *Salonica and Istanbul: Social, political and cultural aspects of Jewish life*. Istanbul: Isis Press.

- Molho, R. (2008). The moral values of the Alliance Israélite Universelle and their impact on the Jewish school world of Salonika and Morocco. *El Prezente*, 2, 135–137.
- Palacci, A. (1888). Abraham Ezkor [I shall remember Abraham], Izmir, siman A,R, Chapter 9, Pages 79, 81.
- Rafael, S. (2000). HaTehia-Me'asef Sifrutit BeLadino Lenashim Tzioniot BeSaloniki *HaTehia* – A Ladino Anthology for Zionist Women in Salonika. *Pe'amim*, 82, 92.
- Rivlin, T. (2011). Judeo-Spanish (Ladino) ethic and Rabbinical literature during the westernization of the Bulgarian Sephardic communities: A generic and thematic study on *Las Madres Judias de la Epoca Biblica* by Rabbi Dr. Zemmach Rabiner (Istanbul 1913). [PhD dissertation, Bar Ilan University].
- Rodrigue, A. (1990). *French Jews, Turkish Jews: The Alliance Israelite Universelle and the politics of Jewish schooling in Turkey, 1860-1925* (Modern Jewish Experience). Indiana University Press.
- Rodrigue, A. (1991). *Chevra, Chinuch Ve Historia* [Education, Society and History]. Ben Zvi Institute.
- Rodrigue, A. (1993). *Images of Sephardi and eastern Jewries in transition: The teachers of the Alliance Israelite Universelle, 1860-1939*. Seattle: University of Washington Press.
- Rodrigue, A., & Benbassa, E. (2003). *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14.–20. Yüzyıllar* [The History of Jews of Turkey and The Balkan: 14th–20th Centuries]. İletişim.
- Romero, E. (2010) HaTeatron [The Theatre]. In Y. Ben-Naeh (Ed.), *Jewish Communities in the East in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Turkey* (pp. 161-162). Ben Zvi Institute.

- Rozen, M. (1993). *BiNtivey HaYam Hatichon: HaPzura HaYehudit-Sfaradit BaMeot Ha 16-18 [In the Mediterranean Routes: The Jewish-Spanish Diaspora from the Sixteenth to Eighteenth Centuries]*. Tel Aviv University Press.
- Şar, O. (2010). *Alliance Israélite Universelle Schools within the existing school networks in the Ottoman Empire* [Master's dissertation, Boğaziçi University].
- Tzoreff, M. (2001). "Kvod HaIsha Uchvod HaUma: Bchina MeChadash Shel HaSugia BeHaguta Shel HaIntelektualit HaMiztria Mariam(May) Ziadeh [Woman's honor, national honor: A reappraisal according to the Egyptian intellectual Mariam (May) Ziadeh]. *Zemanim*, 74, 58–59.
- West, L. (2014). *Feminist nationalism*. Routledge.
- Yosef Palacci, *Yossef et Ehav* [yOsef and His Brothers] (Izmir: Haham Rabbi Mordechay Isaac Barki, 1896), book 4, chapter 36, p. 36a.
- Zandi-Sayek, S. (2012). *Ottoman Izmir: The rise of a cosmopolitan Port, 1840-1880*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Türkiye’de Elektrik Enerjisi Tüketimi ve Seçilmiş Ekonomik Göstergeler Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

The Relationship Between Electrical Energy Consumption and Selected Economic Indicators in Turkey: ARDL Boundary Test Approach

Nilay UYAR KALFA¹

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’nin ekonomik göstergelerden olan GSYİH, İhracat ve İmalat Katma Değeri değişikliklerinin elektrik enerjisi tüketimi ile olan ilişkileri araştırılmaktadır. Ülkemizde yaşanan ekonomik değişimleri tetikleyen unsurların neler olduğu makroekonomik perspektiften incelenmektedir. Ekonomik göstergelerdeki değişimler sürekli devam ettiği ve finanse edilmediği sürece ekonomide farklı olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlardan en önemlisi de artan elektrik enerjisi tüketimidir.

Çalışmanın amacı, 1995 – 2020 dönemi için seçilmiş ekonomik göstergelerin elektrik enerjisi tüketimi üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz yapılmıştır. Yapılmış araştırmalardan bağımsız olarak farklı çoklu değişkenler kullanılmıştır. Ancak bu çalışmadaki analiz, sadece elektrik enerjisi tüketimi ve ihracat arasında güçlü ve pozitif bir eş bütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, elektrik enerjisi tüketiminden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ayrıca nedensellik ilişkisinin GSYİH’den ihracata, imalat katma değerinden ihracata ve GSYİH’den imalat katma değerine doğru da var olduğu analiz sonucunda ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elektrik Enerjisi Tüketimi, İhracat, Büyüme, ARDL

ABSTRACT

In this study, the effects of Gross Domestic Product (GDP), export, manufacturing value added on electricity energy consumption are investigated for Türkiye. This study helps to study the elements that trigger the economic changes from a macroeconomic perspective. These macroeconomic changes create different negative consequences as they continue and not financed properly. One of the most important consequences is the increasing electricity energy consumption.

The target of the study is to determine effects of selected economic indicators on the electricity energy consumption for 1995 – 2020 period. ARDL bounds test is used for the analysis. In

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Doktora Programı Öğrencisi, nilayuyarr@gmail.com | ORCID: 0000-0001-5947-7194

different studies, multiple variables are used as independent variable. However, the results of this study show that the cointegration relationship is only valid between electricity energy consumption and export, which is strong and positive. There is a causality relationship from electricity energy consumption to export. There is also a causality relationship from GDP to export, manufacturing value added to export and GDP to manufacturing value added.

Keywords: Electricity Consumption, Export, Growth, ARDL

1. Giriş

Günümüzde enerji, üretimde kullanılması zorunlu olan bir üretim faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji kaynakları için farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar yapılan sınıflandırmalardan ilkidir. İkinci yapılan sınıflandırma ise birincil ve ikincil enerji kaynakları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Üretim süreçlerinde bu sınıflandırmalarda yer alan birçok enerji kaynağı kullanılmaktadır ancak teknolojik gelişmelere bağlı olarak elektrik enerjisi, üretimde olmazsa olmaz bir kaynaktır. Elektrik Enerjisi; birincil enerji kaynaklarının farklı işlemlerden geçmesi sonucu ortaya çıkan ikincil enerji kaynağıdır. Ülkelerin ekonomik büyümesi ve toplumsal kalkınmasının yolu mal ve hizmet üretmekten geçmektedir. Üretim yapmak da elektrik enerjisi kullanmak ile mümkün olmaktadır. Bu açıdan ülkeler her geçen gün artan enerji taleplerini karşılamak zorundadır.

Hayatımızın her anında ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere farklı enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkeler alternatif enerji kaynakları arayışları içerisinde oldukları için dünyada yeni enerji kaynaklarına ilgi giderek artmaktadır. Yerli, yenilenebilir ve yeni enerji kaynakları bulunmazsa devamlı artan enerji ihtiyacı uygun maliyetle karşılanamayacaktır. Bu durumda ülke ekonomileri, enerji darboğazına girecektir.

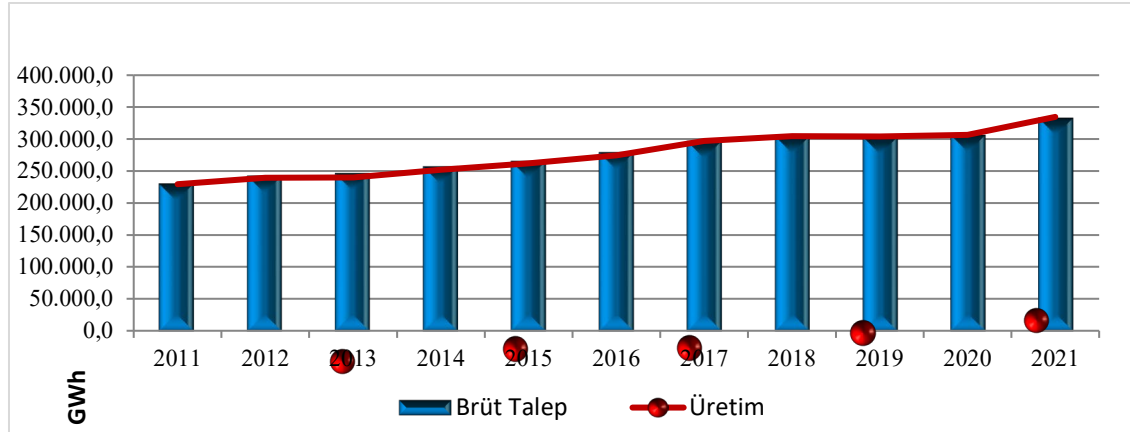
Küreselleşme ile birlikte rekabetin giderek arttığı piyasalarda ise çeşitli enerji kaynaklarına sahip olmak ülkelerin istediği bir durumdur. Dünya ülkeleri arasındaki yer ve duruş bile bu durumdan etkilenmektedir. Ülkelerin enerji kaynaklarının yeterli olmaması hâlinde ise enerji ithalatı yapılması kaçınılmaz olur. Bu durum ülke ekonomilerini doğrudan ve olumsuz etkiler. Ülkemiz de elektrik enerjisini fosil yakıtlardan ve ithalat aracılığıyla karşılamaktadır. Bu durum ülkemizin enerji ithalatında yabancı ülkelere olan bağımlılığını arttırmaktadır.

Ekonomik işlemlerde meydana gelen değişim ülke ekonomilerinin belirleyicisi olmaktadır. Bu çalışmada elektrik enerjisi tüketimi, GSYİH, ihracat ve imalat katma değeri arasında olan ilişki araştırılmaktadır. Bağımlı değişken olan elektrik enerjisi üretiminin etkilenme düzeyi incelenmektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin niteliği ve yönü saptanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı, seçilmiş ekonomik göstergelerin elektrik enerjisi tüketimi üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç kapsamında araştırma için makroekonomik belirleyicilerin dönem aralığı olan 1995-2020 yılları arasındaki süreç incelenmiştir. Böylece ekonomik gelişmelerin seçilen değişkenler ile olan ilişkilerine ve gelecekte ortaya çıkacak muhtemel sonuçlarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ülke politikalarına öneriler sunulması amaçlanmıştır. Ülkemizdeki mevcut üretim yapısı teknolojik ürünlere yöneldiği sürece farklı gelişmeler yaşanmaya devam edecektir. Ülkemize uygun sanayileşme planının hayata geçirilmesi gereklidir. Sonuç bölümünde de elde edilen bulgular iktisadi açıdan değerlendirilmiştir.

2. Elektrik Enerjisi, GSYİH, İhracat ve İmalat Sektörü İlişkisi

2.1. Türkiye’de GSYİH ve Elektrik Enerjisi Tüketimi

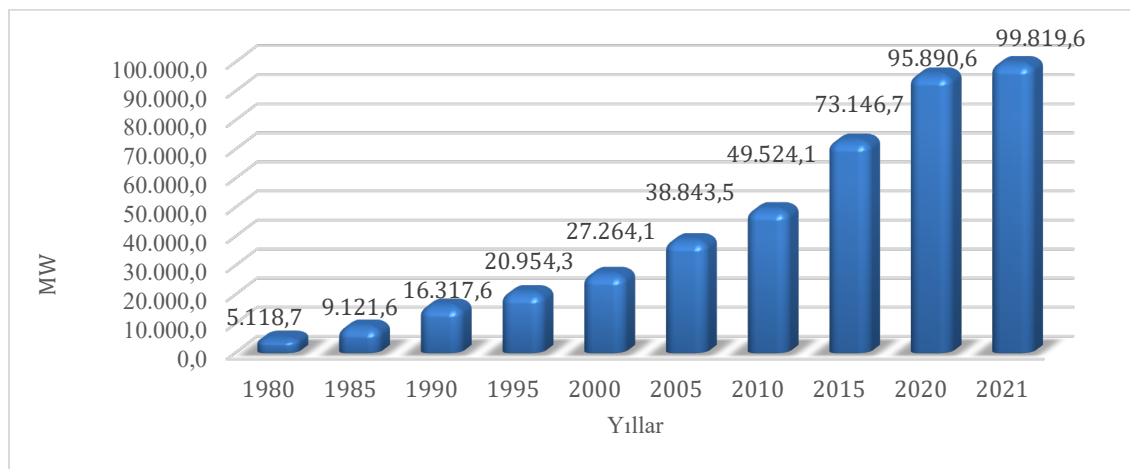
Ekonomik büyüme, ekonominin üretim miktarında dönemler itibarıyla yaşanan artış olarak tanımlanmaktadır (Turan, 2008, s. 11). GSYİH’deki değişiklikler dikkate alınarak ekonomik büyüme değerlendirilir. Büyümede ortaya çıkabilecek aksaklıkları önlemek için elektrik enerjisi üretim ve tüketim süreçleri önemli olmaktadır. Çünkü elektrik enerjisi üretimi ve tüketimi de her geçen gün artmaktadır.

Şekil 1: Türkiye brüt elektrik enerjisi üretimi ve brüt talep gelişimi

Kaynak: TEİAŞ verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

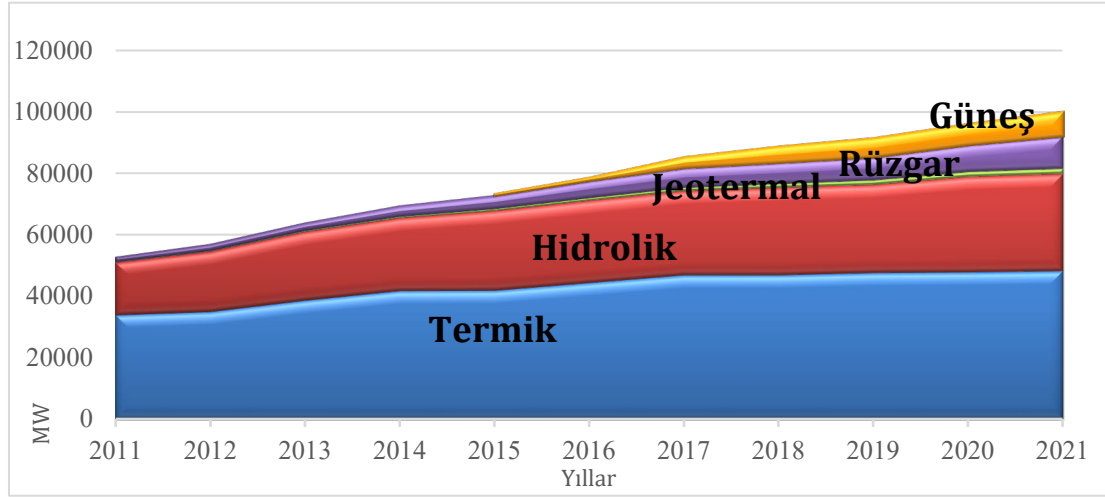
Türkiye’de elektrik enerjisi talebi kriz yılları hariç devamlı artış göstermektedir. Elektrik enerjisi talebinde azalışın olduğu kriz dönemlerine 2001, 2009 ve 2019 yılları örnek verilebilir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının verilerine göre içinde bulunduğumuz dönem açısından son yıllar incelendiğinde, elektrik enerjisi talebi 2018 yılında 304,1 GWh, 2019 yılında 303,2 GWh’tır. Pandemi sürecinin yaşanmasıyla birlikte 2020 yılında elektrik talebi 2019 yılına kıyasla %0,9 artış ile 306,109 Milyar GWh olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise bir önceki yıla göre %8,74 artarak 332,9 milyar GWh olarak gerçekleşmiştir ancak elektrik enerjisinin kullanıldığı sektörler farklılık gösterebilmektedir. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemi sürecinin ardından 2021 yılı elektrik enerjisi tüketiminin arttığı bir yıl olmuştur (ETKB, 2022).

Şekil 2: Türkiye kurulu gücünün gelişimi

Kaynak: TEİAŞ verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye kurulu gücüne elektrik enerjisi ölçü birimi MW cinsinden bakıldığında da yine kurulu güçte Şekil 2’de görüldüğü gibi 1980 yılı itibarıyla artış yaşandığı görülmektedir. Bu yıllarda ekonomik büyümeden bahsetmek için ülke içi üretim miktarının artmış olması gerekmektedir. Üretimde ise içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla teknolojik gelişmelere bağlı olarak elektrik enerjisi zorunlu kaynak olduğu için enerji kaynaklarına sahip olmak önemlidir. Elektrik enerjisi üretmek için yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler, ihtiyaçlarını ithalat ile karşılamaktadır. Bu durum ithalat yoluyla büyümeyi beraberinde getirir. Enerji fiyatlarında artış meydana geldiğinde ise ithalata bağımlı ülkeler bu durumdan olumsuz etkilenir. Büyüme ve elektrik enerjisi arasındaki ilişkiye yansımalar olmaktadır.

Şekil 3: Türkiye kurulu gücünün birincil enerji kaynaklarına göre dağılımı

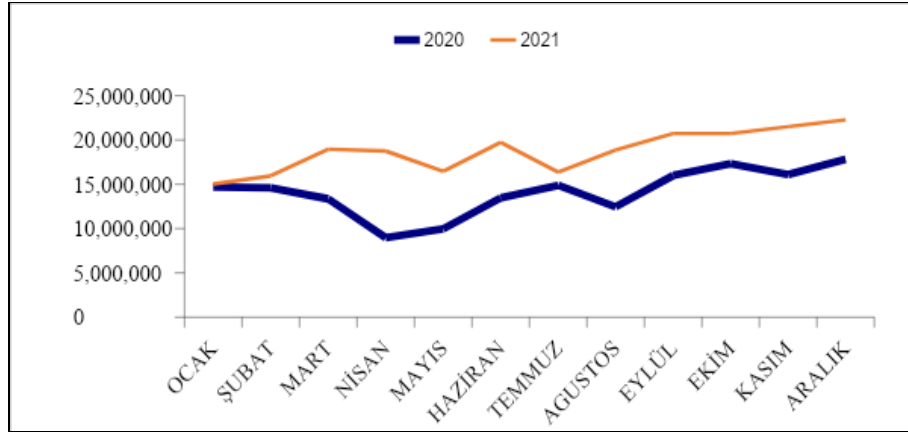
Kaynak: TEİAŞ verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, elektrik enerjisini çoğunlukla termik kaynaklardan üretmektedir. Coğrafi konum ve iklimsel özelliklerine bağlı olarak yeterli yenilenebilir enerji kaynağına sahip olan Türkiye’de bu kaynaklar etkin kullanılmamaktadır. TEİAŞ verilerine göre jeotermal, rüzgâr, güneş gibi kaynaklar 1984 yılı itibarıyla kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzdeki kullanımları özel sektör aracılığıyla artmaktadır. Çünkü bu alanlarda yatırım maliyetleri arttığından yürütülen politikalarla özel sektör teşvik edilmektedir. Hidrolik kaynaklar ise termik kaynaklardan sonra gelen ikinci önemli elektrik enerjisi üretim kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Türkiye’de İhracat ve Elektrik Enerjisi Tüketimi

Ülke ekonomisinin temel belirleyicilerinden biri ihracatta meydana gelen artışlardır. Günümüzde iki ülke arasında yapılan ticaretten sadece ihracat yapan ülkenin kazançlı çıkacağı görüşünü savunan Merkantilist anlayış terk edilmiştir. Ticaretin uzun dönemde iki ülke bakımından da büyümeyi ve refahı arttıracığı görüşü “Mutlak Üstünlük Teorisi” savunucusu Adam Smith’e dayanmaktadır. David Ricardo tarafından ileri sürülen “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”ne göre ise; tam rekabet ve tam istihdam koşullarında, malların uluslararası değişim oranının, yurt içi fırsat maliyetleri oranları arasında olması koşulu ile ülkeler, en düşük fırsat maliyeti ile ürettikleri mallarda uzmanlaşacak ve yurt içi talebin üzerindeki fazla üretimi ihracat yaparak ticaretten kazanç sağlayabileceklerdir. Teorilere dayanılarak tarihsel süreçte de hep dış ticaret konusu hakkında farklı fikir ve teoriler geliştirilmiştir. Yaşanan küreselleşme ile bu süreçler geride kalmış ve test edilmiştir. Ekonomide dışa açılma sürecinin başlamasıyla sermaye hareketlerine getirilen serbestlik ile bu süreç daha da gelişmiştir. Yıllar itibarıyla uygulanmaya başlanan serbestleşme politikaları ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde hızlı reform ve entegrasyon süreci başlamıştır. Üretim ve tüketim miktarları değiştiği için ihracat ve

ithalat rakamları değişmiştir. Aşağıdaki şekilde son yıllar olması sebebiyle Türkiye'nin 2020-2021 yıllarına ait ihracat değişimleri gözlemlenmektedir.

Şekil 4: Türkiye'nin toplam ihracatı

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İhracat, bir ülkenin üretimini yaptığı malın, değerini veya hizmetin belli bir bedel karşılığında başka bir ülkeye satılmasıdır. Yani ihracat, dış satımdır. Bir ülkenin ekonomik kalkınması için dış ticaretin de önemli bir yeri vardır. (Türlüoğlu, 2019). Bu durumda ülkemizin ticari açıklık hacmi de önemlidir. Toplam dış ticaret hacminin toplam yurt içi üretime oranlanması ile ticari açıklık oranı elde edilir. Bu oran ülkelerin dış ticarete olan bağımlılığını da göstermektedir. Dışa açıklığın büyüklüğü ülkelerin kalkınmasında dış ticaretin önemini göstermesi açısından da değerlendirilebilir (Kurt ve Berber, 2008). Dünyada ülkelerin ticari açıklığının dış ticaret kalemleri birbirinden farklı olabilir ancak ülkelerde genelde ticari açıklığın en büyük kalemini enerji ticareti oluşturmaktadır. Türkiye'de de TÜİK verilerine göre, dış ticaret kalemleri arasında en yüksek paya sahip fasılın enerji ithalatı olduğu görülmektedir. Özellikle doğal gaz ve petrol konusunda ithalata bağımlı olan ülkelerde enerji ithalatı, ödemeler dengesi açığı üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Elektrik enerjisi, yenilenebilir veya yenilenemez kaynaklardan üretilmektedir. Termik santrallerde ithal edilen yenilenemez farklı kaynaklar elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaktadır. Bu sebeple elektrik enerjisi üretmek için ithalat yapan ülkeler, sıkıntıya girmektedir.

2.3. Türkiye'de İmalat Katma Değeri ve Elektrik Enerjisi Tüketimi

İmalat sanayisi, geçmişten günümüze ekonomik büyümenin temeli olarak kabul edilmektedir. Bu sektöre yapılan yatırımlar hep önemli olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte buhar gücüyle çalışan makineler, enerji tüketiminde önemli artışlar yaşanmasına neden olmuştur. Makineleşme, üretimin kas gücünden çıkıp daha çok makinelere dayanması, yani enerjiye dayanması ve dolayısıyla enerji talebinin hızla artması demektir (Tandoğan, 1994: 13–16). Elektrik enerjisinin ikame edilememesi üretimde enerji bağımlılığını arttırmıştır. 1980 öncesi dönemde imalat sanayisine yapılan yatırımların tamamlanması ve enerji darboğazından dolayı düşük olan kapasite kullanım oranlarının artırılması için çalışmalar yürütülmüştür. Sanayi gelişimini ölçmek için genellikle GSYİH içinde imalat sanayinin payına bakılmaktadır (Doğruel, 2020, s.192). TÜİK verilerine göre, imalat sanayi katma değerinin GSYİH içindeki payı 2010 yılında %15,1 olarak gerçekleşirken 2019 yılında bu oran 3,2 puan artışla %18,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu konuda araştırma yapılırken faturalanan elektrik enerjisi tüketiminin tüketici türü bazında dağılımına bakmak gerekmektedir. Çünkü tüketici türleri, elektrik enerjisinin aktif kullanımının olduğu sektörleri ortaya çıkarmaktadır. Analiz kapsamında 1995-2020 yıllarının verileri kullanılmasına rağmen güncel rakamlar olması sebebiyle son yılların verileri görselleştirilmiştir.

Aşağıdaki şekilde yer alan 2020-2021 yıllarındaki elektrik tüketiminin faturalanmasındaki değişim, dikkat çekmektedir. Sanayideki değişim oranı negatif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de Faturalanan Elektrik Tüketiminin Tüketici Türü Dağılımı (%)

	2020 Temmuz	2021 Temmuz	
Tüketici Türü	Pay(%)	Pay(%)	Değişim (%)
Aydınlatma	1,66	1,63	2,83
Mesken	22,71	22,14	1,73
Sanayi	41,40	39,15	-1,31
Tarımsal Sulama	8,53	9,71	18,78
Ticarethane	25,71	27,37	11,09
Genel Toplam	100	100	4,35

Kaynak: EPDK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Elektrik tüketimi sanayi için önemli faktördür ancak küresel pandemi sürecinde yaşanan değişim ile birlikte imalat sanayinde üretim dalgalanmaları yaşanmıştır. Bundan sonraki süreçte Türkiye ekonomisinin, üretimde hızlı yapısal dönüşümler sağlayarak, gelişmiş ülkeleri yakalama sürecinde başarılı olmasının temel koşulu, planlı bir kalkınma stratejisi uygulamasından geçmektedir.

İmalat sanayisinde katma değerli ürün üretimi yalnızca bir malı üretmek değil, aynı zamanda geliştirip üzerine eklemeler ve yenilikler yaparak tasarım oluşturmak suretiyle de gerçekleştirilir. Katma değeri yüksek olan ürünlerin ekonomik büyüme üzerinde etkisini artırıcı politikalar izlenmelidir (Doğaner, 2022: s. 170). Sürdürülebilir imalat sanayisi ve sürdürülebilir kalkınma için en elektrik enerjisi altyapı hizmetlerinin kaliteli olması gerekmektedir. Türkiye’de imalat sanayisinin enerji ihtiyacındaki artış, politika yapıcılar tarafından bir sorun olarak değerlendirilmeli ve bu sorunun çözümüne yönelik olarak politikalar geliştirilmelidir.

3. Literatür

Literatürde enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran birçok araştırma vardır ancak elektrik enerjisi ve diğer ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran araştırmalar sınırlıdır. Araştırmada yapılan literatür taraması, sonuçlarına göre aşağıda sıralanmıştır. Bu çalışmanın literatür kapsamını genişleteceği düşünülmektedir.

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ekonometrik model yardımı ile araştıran ilk çalışmalardan biri John Kraft ve Arthur Kraft tarafından 1947-1974 dönemi için ABD ekonomisi üzerinde uygulanmıştır. Büyüme ve enerji arasındaki nedensellik ilişkisi sınırlanmıştır ve ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru nedensellik bulunmuştur (Kraft ve Kraft, 1978).

Türkiye’de ise bu alandaki ilk çalışmalardan olan Soytas, Sarı ve Özdemir tarafından yapılan çalışmada ülke, dönem ve yöntem farklılığından kaynaklanan enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Uğur Soytas ve diğerleri, 2001).

Pata, Yurtkuran ve Kalça, yaptıkları ARDL sınır testi yaklaşımında ülkemiz ekonomisi için 1960-2014 dönemini incelemiştir. Bu çalışmada enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru hem kısa hem de uzun dönemde pozitif tek yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir (Pata ve Diğerleri, 2016).

Mucuk ve Uysal, 1960-2006 yılları arasında ülkemiz ekonomisi için Johansen-Juselius eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemleri ile gerçekleştirdikleri çalışmada, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur (Mucuk ve Uysal, 2009).

Güldenur Çetin, ekonomik büyüme ve elektrik enerjisi kullanımı Granger Nedensellik Analizi yöntemi aracılığıyla incelenerek ve ARDL testi uygulanarak 1961-2018 dönemi için elektrik enerjisi tüketiminden GSYİH'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Bu döneme ait veriler elektrik enerjisi kullanımının büyümeye etkisinin tespiti için ARDL yöntemiyle test edilmiştir. Modelde uzun dönem sonuçlara göre elektrik enerjisi kullanımı ve büyüme değişkeni arasında istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Çetin, 2020).

Aydın araştırmasında, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini ülkemiz için değerlendirdiği çalışmada zaman boyutunda değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki frekans boyutunda incelendiğinde ise uzun vadede enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Frekans alanında nedensellik testinden elde edilen sonuçlar bu ilişkinin kısa, orta vadede söz konusu değilken uzun vadede ortaya çıktığını göstermektedir (Aydın, 2020).

Öztürk ve Acaravcı, 1968-2005 döneminde ülkemizde ARDL ve hata düzeltme modeli ile enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını test etmiştir (Öztürk ve Acaravcı, 2010).

Özçağ, Türkiye'de elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme ve dışa açıklık ilişkisini 1960-2013 dönemi için ele aldığı çalışmada, ARDL sınır testinden yararlanarak enerji tüketimi ile dışa açıklık ilişkisi hem kısa dönem hem de uzun dönem için istatistiksel olarak anlamsız bulurken, enerji tüketimi ile GSYİH arasında ise her iki dönemde de pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Özçağ, 2015).

Kaplan, Öztürk ve Kalyoncu tarafından 1971-2006 döneminde Türkiye'de Johansen-Juselius eş bütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli ile enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında pozitif çift yönlü bir nedensellik olduğu ortaya çıkarılmıştır (Kaplan ve Diğerleri, 2011).

Doğan Çalışkan, büyüme ve enerji ithalatı arasındaki ilişki hakkında araştırmasında, 1975-2018 dönemi için MINT ülkeleri (Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye) hakkında inceleme yaparak büyümeden enerji ithalatına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur (Çalışkan, 2019).

Jay Squalli ise elektrik tüketimindeki artışın büyümeyi negatif etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Squalli, büyümedeki artışın da elektrik tüketimini olumsuz yönde etkileyebileceğini söylemektedir. Elektrik tüketimi üzerinde olan olumsuz etki, enerji tüketiminin altyapı kaynaklı, siyasi ve yönetsel engellerle kısıtlanmasından dolayı ortaya çıkabilmektedir (Squalli, 2007). Yazara göre nedensellik sonuçları arasındaki eşitsizlikler gözlemlendiğinde, geleneksel çözümler doğrudan uygulamak yerine, tek tek ülkelerin özelliklerini dikkate alarak nedensellik açıklamaları ile farklı çözümler üretmenin önemi vurgulanmaktadır.

Karagöl, Erbaykal, Ertuğrul, yaptıkları çalışmada elektrik tüketimi ve büyüme arasında uzun dönemde negatif bir ilişki ortaya çıkmaktadır (Karagöl ve diğerleri, 2007). Türkiye'nin büyüme performansını artırabilmesi ve sürdürülebilir kılması için alternatif ve düşük maliyetli elektrik üretimini sağlaması gerektiğini savunmaktadır.

Jobert ve Karanfil çalışmasında, 1960–2003 dönemi için Türkiye'de reel GSMH ile enerji tüketimi arasında ilişki olmadığını savunmuştur (Jobert, Karanfil, 2007).

Masih ve Masih ise yaptıkları çalışmada, altı tane Asya ülkesi için 1955-1990 dönemi için eş bütünleşme ve nedensellik testlerini kullanarak enerji tüketimi ile büyüme ilişkisini incelemiştir. Ülkeden ülkeye değişen nedensellik ilişkisinin bazı ülkelerde tek yönlü, bazı ülkelerde çift yönlü olduğunu, bazılarında ise değişkenler arasında bir nedenselliğin olmadığını tespit etmişlerdir (Masih ve Masih,1996).

Literatürde elektrik enerjisi tüketimi ve büyüme ilişkisini sektörel araştıran çalışmalar da mevcuttur:

Çadircı ve Güner, iller bazında elektrik tüketimi ve büyüme ilişkisini panel ARDL sınır testi yaklaşımıyla araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre uzun dönemde; resmî dairelerde, sanayi kuruluşlarında ve tarımsal sulama ile sokak aydınlatmasını temsil eden diğer alanlarda kullanılan elektrik miktarı negatif etki sahibi iken, ticarethane ve meskenlerde tüketilen elektrik ile o ilin kişi başı reel GSYİH'i arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur (Çadircı ve Güner, 2020).

Kar ve Kınık, ülkemizdeki elektrik tüketimi çeşitleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizini yaptığı çalışmada sektörler arası nedensellik ilişkisinin değişebileceğini kanıtlanmıştır (Kar, Kınık, 2008).

Tayyar yaptığı çalışmada ülkemizde sektörel elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonuçlarında sektörler arası nedenselliğin değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (Tayyar, 2019).

Başar, Tosun, Bartık; yaptıkları araştırmada büyüme ile sanayi sektöründeki elektrik tüketimi arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu saptanmıştır. Büyüme ile resmî dairelerdeki elektrik tüketimi arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Test sonuçlarına göre büyümeden hane halkı ve resmi dairelerdeki elektrik tüketimine doğru, sanayi ve aydınlatma sektörlerinden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Büyüme ve ticaret sektöründeki elektrik tüketimi arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır (Başar, Tosun, Bartık, 2020).

Çalışmalarda nedensellik analizleri yapılmıştır ancak yapılan analizler genelde toplam enerji tüketimi veya sektörel elektrik enerjisi tüketimi üzerinedir. Bu alanda bile tam bir fikir birliğine ulaşılamamakla birlikte elde edilen bulgular çalışılan döneme, ele alınan ülkelere ve kullanılan yöntemle bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Gök, 2016). Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hakkında bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu kapsamda çalışmada elektrik enerjisi tüketiminin büyüme, ihracat ve sanayi üretim endeksi ile olan ilişkisinin incelenmesinin, oluşturulacak enerji politikalarına ışık tutarak sorunlara çözüm üreteceği düşünülmektedir.

4. Model ve Ampirik Analiz Sonuçları

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada ilk olarak birim kök testleri uygulanarak serilerin durağanlıkları kontrol edilecektir. Sonrasında uzun ve kısa dönem ilişkiler eş bütünleşme analizi ile araştırılacaktır. Eş bütünleşme

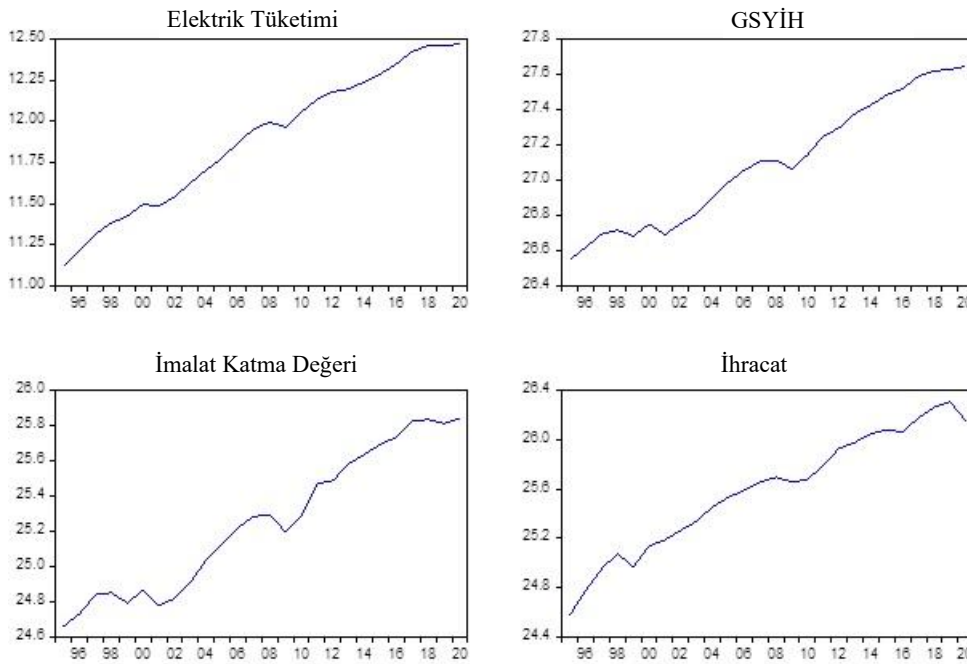
ilişkisinin mevcut olması durumunda nedensellik analizi uygulanarak değişkenler arasındaki ilişkinin istikameti tespit edilecektir. Çalışmada kullanılan analiz teknikleri hakkında bilgi sahibi olunduğu ve uygulanan testler daha önce yapılan çalışmalarda sınındığı için kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan veri seti 1995–2020 dönemini kapsamaktadır. Elektrik tüketimi yıllık olarak GWh cinsinden kullanılmış olup T.C. Enerji Piyasası Denetleme Kurumundan; Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH), ihracat ve imalat katma değeri verileri ise ABD doları cinsinden ve 2015 sabit olarak Dünya Bankası'ndan alınmışlardır. Verilerin tümü doğal logaritmaları alınarak normalize edilmiştir.

Analizde yer alan elektrik tüketimi, GSYİH, ihracat ve imalat katma değeri verileri kullanılmıştır. Elektrik tüketimi verisinin bağımlı, GSYİH, ihracat ve imalat katma değeri verilerinin bağımsız değişkenler olarak alındığı model aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$$f_{\text{elektriktüketimi}_t} = \beta_1 + \beta_2 \text{GSYİH}_t + \beta_3 \text{ihracat}_t + \beta_4 \text{imalat katma değeri}_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Verilere ait şekiller aşağıdaki gibidir:

Şekil 5: Türkiye için 1995–2020 dönemi elektrik tüketimi, GSYİH, ihracat ve imalat katma değeri (2015 Sabit) verilerinin logaritmaları

4.2. Birim Kök Testi

Verilerin durağanlıkları birim kök testi ile araştırılmaktadır. Söz konusu testlerin izledikleri süreç stokastik olmakta ve teste ait model aşağıdaki şekilde kurulmaktadır:

$$Y_t = pY_{t-1} + \mu_t \quad -1 \leq p \leq 1 \quad (2)$$

Bu model kullanılarak yapılan hesaplamada $p = 1$ olarak bulunursa test edilen veri setinin birim köklü olduğu anlaşılmaktadır. Modelin süreci pür rassal yürüyüştür ve durağan değildir (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 326). Eğer $|p| < 1$ ise, Y_t 'nin durağan olduğu anlaşılmaktadır. Dickey ve Fuller'in geliştirdiği test ile Y_{t-1} 'in yaklaşık değerinin sıfır olup olmadığının belirlenmektedir (Akdi, 2003; 226). Teste göre, sıfır hipotezi $\delta = 0$ (veya $p = 1$, çünkü $\delta = p - 1$ şeklindedir ve Y_t katsayısı için t değeri $\tau(\text{tau})$ istatistiğini izler (Dickey ve Fuller, 1979; 429).

Dickey – Fuller (DF) μ_t hata teriminde korelasyon olmadığını varsaymaktadır. Fakat kimi koşullarda, μ_t hata teriminde korelasyon vardır. Dickey ve Fuller, mevcut test genişletilmek suretiyle bir test daha geliştirmişlerdir (Mahadeva ve Robinson, 2004; 20). Bu testte sıfır hipotezine, bağımlı ΔY_t değişkeninin gecikmeli değerleri ilave edilmektedir. Geliştirilmiş Dickey – Fuller (ADF) testi aşağıdaki regresyonu tahmin etmektedir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

Bu modelde μ_t , beyaz gürültü (white noise) hata terimidir. Bu test ile serilerdeki korelasyon tamamen ortadan kaldırılana kadar gecikmeli değerler eklenir. DF ve ADF testleri benzer bir şekilde $\alpha_i = 0$ sıfır hipotezine dayanırlar. Dağılımları birbirlerine benzer şekilde asimptotiktir. Bu sayede her iki test içinde aynı kritik değerler kullanılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda elektrik tüketimi, GSYİH, ihracat ve imalat katma değeri büyüme uygulanan ADF testinin sonuçları vardır:

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Elektrik Tüketimi		GSYİH		İhracat		İmalat Katma Değeri	
I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
-1.597347	-3.995550 ^b	-3.761149 ^b	-4.316373	-2.843624	-3.922309 ^b	-3.144555	-4.178060 ^b

Not: Test için Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmış ve maksimum gecikme uzunlukları 1 olarak belirlenmiştir. ^a %1 düzeyinde anlamlılığı, ^b % 5 düzeyinde anlamlılığı, ^c % 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Test sonuçlarına göre elektrik tüketimi, ihracat ve imalat katma değeri serileri düzeyde birim köklü iken birinci farkları %5 anlamlılık seviyesinde, GSYİH serisi ise düzeyde ve %5 anlamlılık seviyesinde durağandır. Buna göre GSYİH serisi I(0) düzeyinde durağan iken, elektrik tüketimi, ihracat ve imalat katma değeri serilerinin I(1) düzeyinde durağan oldukları sonucuna varılmaktadır.

Bir serinin I(0), diğer üç serinin ise I(1) düzeyinde durağan olmasından dolayı bu seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) Sınır Testi ile araştırılması uygundur.

4.3. Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) Sınır Testi

Zaman serisi analizlerinde değişkenlerin uzun dönemde birbirleri ile ilişkili olup olmadıkları eş bütünleşme testleri ile araştırılmaktadır. Normalde bu testlerin uygulanabilmesi için serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Ancak kendi başlarına durağan olmayan seriler bir araya geldiklerinde durağan bir süreç oluştururlarsa değişkenler arasında uzun dönemli ilişki belirlenebilmektedir (Bozkurt, 2007; 109).

Durağanlık serilerine dikkat edilmeksizin eş bütünleşme ilişkisinin analiz edilebilmesi için Pesaran, Shin ve Smith tarafından 2001 yılında geliştirilen ARDL yöntemi kullanılmaktadır. ARDL testinde serilerin gecikmeli değerleri dikkate alınmamaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 576). Söz konusu test için model aşağıdaki şekilde kurulmaktadır:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Bu modelde, Δ fark operatörünü ve ε_t sıfır ortalamalı ve sınırlı kovaryans matrisli bağımsız rassal hataları göstermektedir. α_0 sabit terimi, b_i ve c_i gecikme katsayılarını, d_1 ve d_2 ise eş bütünleşme katsayılarını işaret etmektedirler. Sınır F-Testi ile modeldeki eş bütünleşme ilişkisinin varlığı bulunabilmektedir (Jenkins ve Katircioğlu, 2010; 1705). Uzun dönemli ilişkinin tespiti için sınır testi modeli aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n a_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n a_{2i} \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (5)$$

ARDL ile seriler arasındaki sadece uzun dönemli değil, kısa dönemli eş bütünleşme ilişkisinin varlığı da araştırılabilmektedir. Bu test sayesinde kısa dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye ne kadar sürede geldikleri bulunmaktadır. Bu analizin yapılabilmesi için gereken model aşağıdaki şekildedir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n a_{2i} \Delta X_{t-i} + yECT_{t-1} + \mu_t \quad (6)$$

ARDL Sınır testi sonuçları aşağıdaki şekilde değerlendirilmektedir.

- F İstatistiği $< I(0)$ Sınırı \square Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
- F İstatistiği $> I(1)$ Sınırı \square Eşbütünleşme ilişkisi vardır.
- $I(0)$ Sınırı $< F$ İstatistiği $< I(1)$ Sınırı \square Eşbütünleşme ilişkisi değerlendirilemez.

ARDL testinin yapılabilmesi için öncelikle verilerin maksimum gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Söz konusu testin sonuçları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 3: Maksimum Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	120.0181	NA	3.09E-10	-10.5471	-10.34873	-10.50037
1	197.0779	119.0923	1.24E-12	-16.09799	-15.10613	-15.86434
2	224.6955	32.63900*	5.11E-13	-17.15413	-15.36879	-16.73356
3	255.6578	25.33284	2.17e-13*	-18.51435*	-15.93552*	-17.90685*
4	265.9242	4.666517	1.38E-12	-17.99311	-14.62079	-17.19869

Not: * maksimum gecikme uzunluğunu gösteren en düşük kritik değeri belirtmektedir.

Maksimum gecikme uzunluğunun 3 olarak belirlenmesi ile elektrik tüketimi, GSYİH, ihracat ve imalat katma değeri serilerine uygulanan ARDL Sınır Testi sonuçları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları (1,3,1,0)

ARDL Sınır Test İstatistikleri	Değer	K
F-İstatistiği	4.965784	3
Kritik Değer Sınırları/Anlamlılık Derecesi		
	I(0) Sınırı	I(1) Sınırı
% 10	2.37	3.2
% 5	2.79	3.67
% 2,5	3.15	4.08
% 1	3.65	4.66

Yukarıdaki sonuçlardan da görülebileceği üzere F-istatistiği değeri % 1 seviyesinde $I(1)$ sınırının üzerindedir. Bu sonuca göre, Türkiye’de elektrik tüketimi, GSYİH, ihracat ve imalat katma değeri verileri arasında eş bütünleşme ilişkisi mevcuttur. Seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin mevcut olmasından dolayı, ARDL modelinin uzun ve kısa dönemli tahminler için kullanılması uygundur. Uzun dönemli ARDL modeli aşağıdaki şekilde olacaktır:

$$f_{elektriktüketimi} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} f_{elektriktüketimi}_{t-i} + \sum_{i=1}^l \alpha_{2i} GSYİH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_{3i} ihracat_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{4i} imalat\ katma\ değeri_{t-i} + \mu_t \quad (7)$$

Yukarıdaki modelde k , l , m ve n değerleri gecikme uzunluklarını göstermektedir. Yukarıdaki gecikme uzunluklarının bulunabilmesi için Akaike Bilgi Kriterleri (AIC) kullanılmıştır. AIC'e göre model ARDL (1,3,1,0) şeklinde olacaktır.

ARDL (1,3,1,0) modeli kullanılarak elde edilen uzun dönemli katsayılar aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: ARDL(1,3,1,0) Modeli Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Uzun Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-Stat.	Olasılık
İHRACAT	0.463657	0.243996	1.900269	0.0782
GSYİH	-0.842473	0.849349	-0.991904	0.3381
İMALAT KATMA DEĞERİ	1.122151	0.651734	1.721793	0.1071
Sabit	-5.353837	4.586741	-1.167242	0.2626

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği uzun dönemde sadece ihracat verisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Veri, %10 seviyesinde anlamlıdır. İhracat verisinin katsayısı 0.46 olarak bulunmuştur. Buna göre ihracatın %1'lik artışı, elektrik tüketiminin %0.46 oranında artış göstermesi ile sonuçlanmaktadır. Buradan yola çıkarak, ihracat ile elektrik tüketimi arasında pozitif ve güçlü bir uzun dönemli ilişki vardır.

Tablo 6: ARDL Hata Düzeltme Modeli

Bağımlı Değişken: GSYİH				
Örnekleme: 1995-2020				
Değişkenler	Katsayılar	Std. Hat.	t-İstatistiği	Olasılık
D(İHRACAT)	-0.005521	0.060524	-0.091213	0.9286
D(İHRACAT(-1))	-0.182744	0.066487	-2.748582	0.0157
D(İHRACAT(-2))	-0.122931	0.071920	-1.709282	0.1095
D(GSYİH)	0.230380	0.319468	0.721136	0.4827
D(İMALAT KATMA DEĞERİ)	-0.373226	0.066017	-5.653492	0.0001
ECT(-1)	-0.373226	0.066017	-5.653492	0.0001

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin varlığının ise hata düzeltme modeli (ECT) katsayısı ile tespit edilmesi gerekmektedir. Söz konusu modelin çalışması için ECT katsayısının 0 ile -1 arasında olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması şartı bulunmaktadır. Yukarıdaki sonuçlar, ARDL (1,3,1,0) modeli için kısa dönem verilerini ve hata düzeltme modelini göstermektedirler. Analizde kullanılan tüm verilere heteroskedastisite, histogram – normalite ve seri korelasyon LM testleri uygulanmıştır. Verilerin tümü bu dijonistik testleri geçmişlerdir. Burada -0,37 olan katsayının %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu katsayıya göre, kısa dönemde meydana gelen sapmaların %37'si bir sonraki dönemde uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Yani, kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönem dengesine tam olarak ulaşmaları yaklaşık olarak 2 yıl 8 ay sürmektedir.

Verilere bakıldığında kısa dönemde ihracatın bir önceki döneme ait değeri ile imalat katma değerinin mevcut dönemdeki değerinin elektrik tüketimini etkilediği görülmektedir. Kısa dönemde ihracat ile elektrik tüketimi arasında negatif, imalat katma değeri ile elektrik tüketimi arasında ise pozitif bir ilişki

söz konusudur. İhracatın bir önceki dönemde %1’lik artışı, elektrik tüketimini mevcut dönemde % 0.18 azaltırken, imalat katma değerinin mevcut dönemde %1’lik artışı elektrik tüketimini %0.37 azaltmaktadır.

4.4. Granger Nedensellik Analizi

Modele ait içsel ve dışsal değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisi 1969 yılında Granger ve 1972 yılında Sims tarafından araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü ve gecikme yapısı Granger Nedensellik Testi ile incelenmektedir. Bu test ile modelde yer alan değişkenler arasında tek yönlü veya iki yönlü bir ilişki olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır (Bozkurt, 2007: 91). X ve Y değişkenlerinden oluşan bir model için Granger nedensellik analizi aşağıdaki regresyonları tahmin etmektedir.

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j X_{t-j} + \mu_{1t} \quad (8)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \delta_j X_{t-j} + \mu_{2t} \quad (9)$$

Bu regresyonlarda μ_{1t} ve μ_{2t} dağılımları arasında korelasyon olmadığı varsayılmaktadır ve çift yönlü nedensellik incelenmektedir. İki den fazla değişkenin olduğu çok yönlü nedensellik analizleri Vektör Otoregresyon (VAR) tekniği ile yapılmaktadır (Gujarati, 2004: 849). Gözlem yılları 1995-2020 arası olan Granger nedensellik testi analizinin sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Yıllar: 1995-2020			
Gecikme Sayısı: 2			
Sıfır Hipotezi:	Obs	F-Statistic	Prob.
İhracat, Elektrik Tüketiminin Granger Nedeni Değildir	24	2.30235	0.127
Elektrik Tüketimi, İhracatın Granger Nedeni Değildir		5.23878	0.015
GSYİH, Elektrik Tüketiminin Granger Nedeni Değildir	24	0.15461	0.858
Elektrik Tüketimi, GSYİH'nin Granger Nedeni Değildir		0.84025	0.447
İmalat Katma Değeri, Elektrik Tüketiminin Granger Nedeni Değildir	24	0.28077	0.758
Elektrik Tüketim, İmalat Katma Değerinin Granger Nedeni Değildir		1.39960	0.271
GSYİH, İhracatın Granger Nedeni Değildir	24	3.51981	0.05
İhracat, GSYİH'nin Granger Nedeni Değildir		2.21759	0.136
İmalat Katma Değeri, İhracatın Granger Nedeni Değildir	24	4.29700	0.029
İhracat, İmalat Katma Değerinin Granger Nedeni Değildir		2.39176	0.119
İmalat Katma Değeri, GSYİH'nin Granger Nedeni Değildir	24	1.81700	0.19
GSYİH, İmalat Katma Değerinin Granger Nedeni Değildir		3.19860	0.064

Granger nedensellik testinden de görülebileceği üzere, $H_0 =$ Elektrik Tüketimi, İhracatın Granger Nedeni Değildir, $H_0 =$ GSYİH, İhracatın Granger Nedeni Değildir, $H_0 =$ İmalat Katma Değeri, İhracatın Granger Nedeni Değildir ve $H_0 =$ GSYİH, İmalat Katma Değerinin Granger Nedeni Değildir ile sıfır hipotezi reddedilebilmektedir. Diğer H_0 hipotezleri ise reddedilememektedir.

Granger nedensellik testi sonuçları yukarıda Tablo 7’de görülmektedir. Bu testin sonuçlarına göre; hepsi tek yönlü olmak üzere, elektrik tüketiminden ihracata doğru, GSYİH’ten ihracata doğru, imalat katma değerinden ihracata doğru ve GSYİH’ten imalat katma değerine doğru nedensellik ilişkisi

mevcuttur. Elektrik tüketimi hayatımızın her alanında vardır. Ulaştırma, altyapı çalışmaları, teknolojik gelişme, üretim ve imalat sanayinin gelişmesi için önemli bir girdidir ve elektrik tüketimi sektörlerin gelişmesine bağlı olarak sürekli artmaktadır. Elektrik tüketimi ile ihracat arasındaki güçlü ve pozitif bir ilişkinin ortaya çıkması, ülkemizdeki ihracatın yapısından kaynaklanmaktadır. Ülke ihracatı, incelendiğinde ekonomik faaliyet kollarına göre imalat sanayi ihracatında sürekli artış olduğu da görülmektedir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye için yapılan araştırma sonuçlarının aynı çıkmamasının sebebi; kullanılan veriler, zaman aralıkları ve yöntemlerdeki farklılıklardır. Çoklu değişkenlerin kullanıldığı bu çalışmada elektrik enerjisi tüketimi ve ihracat arasında hem eş bütünleşme hem de nedensellik ortaya çıkmıştır. GSYİH ve ihracat arasında olan nedensellik ilişkisi, imalat katma değer ile ihracat arasında da görülmektedir. İhracat yapan ülkelerin yükselen fiyatlar ve döviz kuru değişimleri göz önüne alındığında ihracat gelirlerinde artış olacaktır. Türkiye'nin enerji ithalatında bağımlılığının yüksek olması, büyüme ve elektrik enerjisi tüketimi arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Değişkenler arası tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı söz konusudur. Kısa dönemde yaşanan sapmalar, uzun dönemde dengeye gelmektedir. Bu durum analiz sonuçları tarafından da desteklenmektedir.

Yapılan analizler sonucunda enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişkinin yönüne göre büyüme, yansızlık, geri besleme ve korumacılık hipotezleri gibi önermeler geliştirilmiştir. Yansızlık hipotezi, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çok az ilişki bulunduğunu ya da hiç ilişki bulunmadığını ileri sürmektedir (Aydın, 2020, s. 88). Bu çalışma enerji tüketimi ve büyüme alanında yapılan Masih ve Masih (1996), Squalli (2007), Karagöl, Erbaykal, Ertuğrul, (2007), Öztürk ve Acaravcı (2010), Jobert ve Karanfil (2007) yansızlık hipotezine göre sonuçlar veren çalışma sonuçlarını desteklemektedir. Elektrik enerjisi tüketiminin sektörlere ayrılarak incelenmesi gerektiği görüşü doğrultusunda ise Kar ve Kınık (2008), Tayyar (2019), Çadircı ve Güner (2020), Başar, Torun, Bartık (2020) çalışmalarının sonuçlarında olduğu gibi nedenselliğin sektörler arasında değişebileceği desteklenmektedir. Enerji tüketimi analizlerindeki sonuçların birbiriyle örtüşmemesinin nedeni, enerji tüketiminin çeşitlendirilmeden ve sektörler arası daraltma yapılmadan incelemeye dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Günümüzde elektrik enerjisi kullanımında ciddi bir artış öne çıkmaktadır. Bunun nedeni, üretime bağlı olarak ekonomik büyümenin sektörlerde daha fazla yatırımla gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, elektrik enerjisi tüketiminin sanayi sektöründeki verimliliğinin artırılması için önlemler alınmalıdır. Türkiye ekonomisi, ilk olarak fosil yakıtlara bağımlılığını azaltmalı, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelidir. Dünyada gelişmiş ülkeler, enerji alanında verimliliği arttıracak ve elektrik enerjisinde enerji tasarrufunu özendirecek politikalar izleme yolunu tercih etmektedir. Bu kapsamda Türkiye ekonomisi enerji politikalarında yenilik gereklidir. Günümüzde teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte elektrik enerjisinin önemi ve kullanımı giderek artmıştır. Böylece elektrik enerjisi alanında yenilikler yapılması kaçınılmaz olmuştur.

Kaynakça

- Akdi, Y. (2003). *Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon)*, 1. Baskı, Ankara: Bıçakçılar Kitapevi.
- Aydın, M. (2020). Enerji Tüketimi-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Frekans Alanında Nedensellik Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (56), 83-96.

- Başar, S., Tosun, B., & Bartık, A. (2020). Türkiye’de Büyüme ve Sektörel Bazda Elektrik Tüketimi Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 1089-1109.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*, 1. Baskı, Ankara: Ekin Kitapevi.
- Çadırcı, B. D., & Güner, B. (2020). Türkiye’de İller Bazında Sektörel Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 41-60.
- Çalışkan, Z. D. (2019). Energy Imports And Their Relation With Growth: Evidence From MINT Countries. *Turkish Studies (Elektronik)*, Erişim: 22 Ağustos 2022, <http://acikerisim.ibu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12491/3248>
- Çetin, G. (2020). Türkiye Açısından Elektrik Enerjisi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Granger Nedensellik Analizi-Ardl Sınır Testi Karşılaştırması. *Maliye ve Finans Yazıları*, (114), 483-500.
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. (1979). “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 74, s. 427-431.
- Doğaner, A. (2022). İmalat Sanayi ve Hizmetler Sektöründe Üretilen Katma Değerin Ekonomik Büyümeye Etkileri: Türkiye İçin Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(2), 159-172.
- Doğruel, A. S. Sanayisizleşmeyi Yeniden Düşünmek: Alternatif Bir Gösterge Olarak Kişi Başına İmalat Katma Değeri. *Ekonomi-tek*, 9(3), 187-205.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Erişim: 10 Ekim 2022, https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/EIGM/tr/Raporlar/ENTAP/114176-turkiye_elektrik_enerjisi_talep_projeksiyonu_raporu.pdf
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Elektrik Piyasası Sektör Raporu, Temmuz 2021, Erişim: 5 Eylül 2022, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-24/elektrikyillik-sektor-raporu>
- Gök, Kemal, Elektrik Enerjisi Tüketimii Türkiye Değerlendirmesi ve Analitik Hiyerarşi Süreci İle İrdelenmesi (Doctoral dissertation, Enerji Enstitüsü) Erişim: 11 Eylül 2022, <https://polen.itu.edu.tr/items/9993b692-a990-4d4e-9ba8-1ea041fb9046>
- Jenkins, H. P. ve Katiçioğlu, S. (2010). “The Bounds Test Approach for Cointegration and Causality between Financial Development, International Trade and Economic Growth: The Case of Cyprus”, *Applied Economics*, Vol. 42(13), s. 1699 – 1707.
- Jobert, T., & Karanfil, F. (2007). Sectoral Energy Consumption By Source And Economic Growth İn Turkey. *Energy Policy*, 35(11), 5447-5456.
- Kaplan, M., Ozturk, İ., ve Kalyoncu H. “Energy Consumption and Economic Growth in Turkey: Cointegration and Causality Analysis”, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, Vol.2, No.31, 2011, ss.31-41.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Kraft J. & Kraft A. (1978). On The Relationship Between Energy and GNP, *Journal of Energy Finance & Development*, 3(2), 401-403.

- Kurt, S., Berber M., (2008), “Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.22, S.2, ss.57-80.
- Mahadeva, L. ve Robinson, P. (2004). Unit Root Testing to Help Model Building. *Center for Central Banking Studies*. Bank of England, London.
- Masih, A. M., & Masih, R. (1996). Energy consumption, real income and temporal causality: results from a multi-country study based on cointegration and error-correction modelling techniques. *Energy economics*, 18(3), 165-183.
- Mucuk, Mehmet ve Uysal, Doğan. “Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme”, Maliye Dergisi, 2009, Sayı.157, ss.105-115.
- Ozturk, I., ve Acaravci, A. “The Causal Relationship between Energy Consumption and Gdp in Albania, Bulgaria, Hungary and Romania: Evidence from ARDL Bound Testing Approach”, *Applied Energy*, Vol.87, 2010, ss.1938-1943.
- Özçağ, M. (2015). Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Dışa Açıklık İlişkisi: ARDL Modeli, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52 (605), 7-17.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S., & Kalça, A. (2016). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Sevüktekin, M. ve Çınar M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. 4. Baskı, Bursa: Dora Basım – Yayımları.
- Squalli, J. (2007). Electricity Consumption And Economic Growth: Bounds And Causality Analyses Of OPEC Members. *Energy Economics*, 29(6), 1192-1205.
- Soytas Uğur ve diğerleri, Energy Consumption and Gdp Relation in Turkey: A Cointegration and Vector Error Correction Analysis, *Economies and Business in Transition: Facilitating Competitiveness and Change in the Global Environment Proceedings*, 2001, s.838-844.
- Tandoğan A. (1984), Dünya Enerji Üretimi ve Türkiye’nin Enerji Sorunu, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İkt. ve İd. Bil. Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Trabzon.
- Tayyar, A. E. (2019). Türkiye’de Sektörel Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: MWALD Temelli Nedensellik Analizlerinin Uygulanması. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1937-1956.
- Türlüoğlu, Esmâ, (2019).”Türkiye’de Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Nedensellik Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, ss.14.
- Turan, Türkan (2008), İktisadi Büyüme Teorisine Giriş, İstanbul, Yalın Yayıncılık.

Istanbul
GEDİK
University

ISSN: 2651-5229

ISSN: 2791-6839 (çevrimiçi)